

Ardahan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

ARDAHAN EFSANELERİ

Dilek SARIKAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2017

Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

ARDAHAN EFSANELERİ

Dilek SARIKAYA

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan, 2017

KABUL VE ONAY

Dilek SARIKAYA tarafından hazırlanan "ARDAHAN EFSANELERİ" başlıklı bu çalışma,
28.07.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek
lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

(Danışman)

Prof. Dr. Ceval KAYA

(üye)

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT

(üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 28.07.2017

Yrd. Doç. Dr. Zafer AYKANAT

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezinim/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezim/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Ardahan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporumun 3... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezinim/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Dilek SARIKAYA

ÖZET

Halk Edebiyatı'nın anlatmaya dayalı türlerinden biri olan efsane için bu güne kadar birçok tanım ve tarif yapılmıştır. Çalışmamızda yapılan bu tanım ve tariflerden yararlanarak efsane kavramı ve efsanelerin oluşumu hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Bizi bu çalışmaya yönelten başlıca sebep ise Ardahan ve çevresinde bu güne kadar efsane derleme ve tasnif çalışmalarının yapılmamış olmasıdır. Yapılan çalışmalar dergi yayınları kitap bölümleri olarak yapılmış geneli kapsayan bir çalışma yapılmamıştır.

Kültür taşıyıcı olan efsanelerin derlenip yazıya aktarılmadığı sürece kaybolmaya başlayacağı, efsaneleri bilen ve anlatan neslin de ebediyete göç etmesi ile unutulmaya yüz tutacağı aşikârdır. Bu durumları göz önüne alıp çalışmamıza yön verdik. Ardahan'ın ilçelerinde farklı etnik grupların var olması çeşitli efsaneler derleyebileceğimiz düşüncesiyle hareket ettik.

Çalışmamızda kaynak taraması, alan araştırması ve inceleme çalışması yapılmamıştır. Gittiğimiz ilçelerde ve köylerde kaynak kişilere ulaşılmış ve derleme yapılmıştır. Derlediğimiz efsaneleri tasnif edebilmek için yapılan tasnif çalışmaları incelenmiştir.

Çalışmamızdaki en önemli problem kış mevsiminin çok sert, uzun sürmesine bağlı olarak alan derlemesinin zamanını oldukça kısıtlaması olmuştur.

Alan derlemesinde birçok halk edebiyatı ürünlerine denk geldik. Efsane diye anlatılan farklı farklı anlatılar derledik efsane olarak seçtiklerimizde inanç ve kutsallık özelliğine ve genel olarak halkın genelinde anlatılıp bilinen anlatıları çalışmamıza aldık.

Derlediğimiz efsanelerin farklı ilçelerde ve farklı köylerde değişik varyantlarına rastladık. Bu efsanelerin içerisinde birçok ortak unsurlar mevcuttur. Özellikle al karısı efsaneleri ile ilgili birçok anlatı bulunmaktadır her anlatıda ortak olan ve değişmez motifler vardır.

Efsanelerin toplumun tarihiyle, inanç sistemiyle, değer yargıları ve coğrafyası ile bağlantılıdır. Toplumun edebi zevk ve kutsallık değerlerini görmek için efsanelere bakarak görmek mümkündür. Bunun için efsanelerin mümkün olduğunca derlenip yazıya geçirilmesi kanaatindeyiz.

Anahtar kelimeler: Ardahan, Efsane, Efsane Tasnifi, Ardahan Efsaneler

ABSTRACT

There have been a lot of definitions and descriptions about “legend” which is a type of narration in Folk literature with this study we have tried to inform (people) about the definition and the formation of legend with the help of available information.

The reason that leads us to study about legends is the lack of compilation and sorting Studies about legends around Ardahan . Committed Studies have done as journal publications and book chapters.

As long as legends known as culture transporter are not written down and in case of the death of the ones who know legends, it is obvious that legends will fall through the cracks. We have set our study taking all these conditions into account and started with the idea of gathering lots of legends by means of different ethnic groups around the counties in Ardahan.

In our study, literature review, field study and research haven't done . in town and villages that we visited, we met with consultants and compiled. In order to sort out the legends we compile we elaborate on previous sorting Studies.

The most important problem in our study was limiting field compilation time because of the everlasting and hard winter conditions.

We have come up to a lot of folk literature productions while gathering information about legend. We have collected different narrations that are told as legends. We have chosen the ones that have the characteristics of belief and holiness and are known told among many people.

We have encountered different versions of a legend from one village to another. there have been very common components within these legends. especially, there are lots of narrations about “al karısı” each narrations has common and constant patterns.

Legends are related to the history, belief system, value judgements and geographics of the society. it is possible to see the literary influence and holiness judgements of a society by looking its legends. therefore, we consider that the legends should be compiled and written down as much as possible.

Keywords: Ardahan, Legend, Legend Sorting, Ardahan Legends.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
BİLDİRİM	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xiv
ÖNSÖZ	xv
GİRİŞ	1
A.EFSANELERİN DERLENME ŞEKLİ	2
B.DERLEMELERİN YAZIYA GEÇİRİLMESİ	3
I.BÖLÜM: ARDAHAN İLİNE AİT BİLGİLER	5
1.1.Genel Durum	5
1.2.Tarihçe.....	7
1.3.Ekonomi	8
1.4.Tarım Ve Hayvancılık.....	8
1.5.İl Merkezi:	9
1.5.1.Göle İlçesi:	9
1.5.2.Hanak İlçesi:.....	10
1.5.3.Damal İlçesi:.....	10
1.5.4.Çıldır İlçesi:.....	10
1.5.5.Posof İlçesi:	10
1.6.ARDAHAN'IN COĞRAFYASI	10
1.6.1.Dağlar:	10
1.6.2.Vadiler:	11

1.6.3.Ovalar:	11
1.6.4.Yaylalar:	12
1.7.ARDAHAN TARİHİ TURİSTİK YERLERİ.....	13
1.7.1.KALELER	13
1.7.1.2.Ardahan Kalesi	13
1.7.1.3. Kazan Kale.	13
1.7.1.4. Altaş (ur) Kalesi.	14
1.7.1.5. Kinzi Kalesi.....	14
1.7.1.6. Kalecik Kalesi.	14
1.7.1.7. Şeytan Kalesi.....	14
1.7.2. KÖPRÜLER	15
1.7.2.1. Posof Çayı Köprüsü	
1.7.2.2. Taşköprü.....	16
1.7.2.3. Gülyüzü (Pekreşen) Köyü Köprüsü	16
1.7.3. TABYALAR	16
1.7.3.1. Ramazan Tabyası	17
1.7.4.ŞAPEL KALINTILARI.....	17
1.7.5.GÖLLER.....	17
1.7.5.1. Çıldır Gölü.....	18
1.7.5.2. Aktaş Gölü.....	18
1.7.5.3. Posof Gölleri	18
1.7.6.AKARSULAR.....	18
1.7.6.1. Kura (Kür) Nehri.....	18
1.7.7.ARDAHAN CAMİ VE MESCİTLERİ	19
1.7.7.1. Müderris İbrahim Efendi Camisi (Merkez).....	19
1.7.7.2. Mevlid Efendi Camisi (Merkez).....	19
1.7.7.3. Arap (Yanık) Camisi (Merkez)	19

1.7.7.4. Derviş Bey Camisi (Merkez).....	20
1.7.7.5. Ölçek Köyü Camisi (Merkez)	20
1.7.7.6. Dedeşen Köyü Camisi (Göle)	20
1.7.7.7. Merkez Camisi (Posof).....	21
1.7.8.ARDAHAN TÜRBELERİ.....	21
1.7.8.1. Şeyh Ahmet ve Şeyh Muhammet Türbesi (Göle)	21
1.7.8.2. Kömür Baba Türbesi (Göle).....	22
II. BÖLÜM: EFSANE KAVRAMI.....	23
2.1. KAVRAM OLARAK EFSANE	23
2.1.1. Sözlük Tanımları	24
2.1.2. Ansiklopedi Tanımları.....	24
2.1.3. Araştırmacılar tarafından yapılan tanımlar.....	25
2.2. EFSANENİN ÖZELLİKLERİ.....	26
2.3. EFSANELERİN OLUŞMASI	28
2.4. EFSANENİN DİĞER TÜRLERLE İLİŞKİSİ	29
2.4.1. Efsane- Mitoloji İlişkisi:.....	29
2.4.2. Efsane-Masal İlişkisi:	29
2.4.3. Efsane –Destan İlişkisi:	30
2.4.4. Efsane- Halk Hikâyesi İlişkisi:.....	31
2.5. EFSANELERİN TASNİFİ	32
2.6. EFSANELER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	39
2.6.1.TEZLER.....	39
2.6.1.1.Doçentlik tezleri	39
2.6.1.2. Doktora tezleri.....	39
2.6.1.3. Yüksek Lisans Tezleri	40
2.7.1. KİTAPLAR.....	42
2.7.2. MAKALELER.....	45

3. BÖLÜM:	51
A. ARDAHAN EFSANELERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	51
A.1 DERGİLER	51
A.2. KİTAPLAR	51
A.3. TEZLER	51
A.4. İNTERNET	52
B. ARDAHAN EFSANE METİNLERİNİN TASNİFİ	52
C. ARDAHANDAN DERLENEN EFSANE METİNLERİ	53
3.1. DİNİ EFSANELER	53
3.1.1. TÜRBELERLE İLGİLİ EFSANELER	53
Efsane no: 1 KÖMÜR BABA TÜRBESİ I.....	53
Efsane no: 2 KÖMÜR BABA TÜRBESİ II.....	53
Efsane no: 3 HALİL HOCA TÜRBESİ.....	54
Efsane no: 4 ŞEYH AHMET VE ŞEYH MEHMET TÜRBESİ	54
Efsane no: 5 HALİL HOCA'NIN MEZARI.....	55
Efsane no: 6 BÜYÜK ZİYARET.....	55
Efsane no: 7 KÜÇÜK ZİYARET.....	55
Efsane no: 8 KEŞİŞİN MEZARI	55
Efsane no: 9 KURBAN İNEN OCAK	56
Efsane no: 10 FELAKET GETİREN TAŞ TABUT	56
3.1.2 EVLİYALARLA İLGİLİ EFSANELER	57
Efsane no: 11 ŞEYH AHMET VE ŞEYH MEHMET	57
Efsane no: 12 KOLOTLAR VE HIZIR'IN DUASI.....	58
Efsane no: 13 SİLAHINI BIRAKMAYAN ASKER.....	58
Efsane no: 14 ORUÇ HOCA	59
Efsane no: 14 ZATLARA GELMEYEN KURBAN	59
Efsane no: 15 KIRKLARA KARIŞAN KARDEŞ	60

Efsane no: 16 ÜÇ ŞEHİTLER TÜRBEŞİ.....	60
Efsane no: 17 KIZDIRILAN SOFU.....	60
Efsane no: 18 GÖRÜNEN ŞEHİT	61
Efsane no: 19 ÜÇ DAĞ BAŞI EVLİYASI: ÜÇKARDEŞLER.....	61
Efsane no: 20 KEMAL EMİ (DELİ KEMAL)'NİN KERAMETLERİ.....	62
Efsane no: 21 POSOFLU ELLEZ.....	63
Efsane no: 22 RECEP DEDE.....	63
3.1.3. ŞAHİS İSİMLERİ İLE İLGİLİ EFSANELER.....	64
Efsane no: 23 ŞAKİR PEHLİVAN.....	64
Efsane no: 24 KÖSE HESSO.....	64
Efsane no: 25 DELİ ŞÜKRÜ	65
Efsane no: 26 ZALOĞLU RÜSTEM.....	66
Efsane no: 27 PERİ	66
Efsane no: 28 IRAZ GELİN.....	67
3.2. TARİHİ, DİNİ VE ÇEŞİTLİ YAPILARLA İLGİLİ EFSANELER.....	67
Efsane no: 29 KIZ KALESİ.....	67
Efsane no: 30 ŞEYTAN KALESİ I.....	67
Efsane no: 31 ŞEYTAN KALESİ II	68
Efsane no: 32 ÇILDIR GÖLÜ DİBİNDEKİ ESKİ ŞEHİR	68
Efsane no: 33 ALTUNKALE.....	68
Efsane no: 34 GIRNAV KALESİ.....	69
Efsane no: 35 KARANLIK KALE	69
Efsane no: 36 CİNLİ DEĞİRMEN	70
Efsane no: 37 KOL ŞEHRİ.....	70
Efsane no: 38 KIZLAR KAYASI KÖYÜ (SEYİTÖREN).....	70
3.3. TAŞLAR VE KAYALAR İLGİLİ EFSANELER.....	70
Efsane no: 39 KIZLAR KAYASI	70

Efsane no: 40 MADDAUR TAŞI	71
Efsane no: 41 TAŞDAN NENE	72
Efsane no: 42 NENE KAYA.....	72
Efsane no: 43 ARSIYAN'IN TAŞLARI.....	73
Efsane no: 44 KÜR ÜZERİNDEKİ UĞUZ TAŞI	73
Efsane no: 45 TAŞ ÜZERİNDEKİ KÖROĞLU'NUN ATININ İZİ.....	74
Efsane no: 46 HZ. ALİ'NİN BİNDİĞİ DÜLDÜL'ÜN AYAK İZLERİ	74
Efsane no: 47 TAŞ OLAN KIRK ATLI	74
Efsane no: 48 DİKİLİ TAŞ	74
Efsane no: 49 BEŞİK TAŞI	75
Efsane no: 50 KIZ KAYASI	75
Efsane no: 51 TAŞ KESİLMİŞ KOYUNLAR	75
Efsane no: 52 TAŞ KESİLEN GELİN ALAYI	76
Efsane no: 53 GELİN TAŞI.....	76
Efsane no: 54 GELİN TAŞLARI	76
Efsane no: 55 TAŞ KESİLEN GELİN.....	77
Efsane no: 56 KABAK DAĞI EFSANESİ	77
Efsane no: 57 ÜÇ KAYA.....	77
Efsane no: 58 TAŞ KESİLEN ÇOBAN.....	77
3.4. YER ADLARI İLE İLGİLİ EFSANELER.....	78
Efsane no: 59 DEDEŞEN.....	78
Efsane no: 60 KUŞ TEPESİ EFSANESİ	78
Efsane no: 61 UĞUZ ÇAYIRI VE UĞUZ DAĞI EFSANESİ	79
Efsane no: 62 GULEYİNOĞLU ÇEŞMESİ	80
Efsane no: 63 KÖROĞLU DAĞLARI VE ŞİŞEK GÖLÜ	80
Efsane no: 64 KADININ GÜNEYİ	80
Efsane no: 65 DARAĞACI.....	81

Efsane no: 66 GÖK DAĞ EFSANESİ.....	81
Efsane no: 67 KURŞUN ASKER	81
Efsane no: 68 SARI KIZ TEPESİ.....	82
Efsane no: 69 ŞEHİT KAFASI DAĞI	82
Efsane no: 70 ULGAR DAĞI	82
3.5. HAYVANLARLA İLGİLİ EFSANELER	83
Efsane no: 71 TARAKLI KUŞ	83
Efsane no: 72 ÇILDIR'DA KARASU'DAN ÇIKAN SU BOĞASI	83
Efsane no: 73 ALTINLI YILAN.....	83
3.6. OLAĞANÜSTÜ YARATIKLARLA İLGİLİ EFSANELER.....	84
Efsane no: 74 AL KARISI I.....	84
Efsane no: 75 AL KARISI II.....	84
Efsane no: 76 AL KIZI.....	84
Efsane no: 77 AL KIZININ ELİ	85
Efsane no: 78 CİN DERESİ.....	85
Efsane no: 79 CİNLİ KAYA.....	85
Efsane no: 80 CAZİ EFSANELERİ.....	86
3.7. TABİAT HADİSELERİYLE İLGİLİ EFSANELER	87
Efsane no: 81 KOCA KARI SOĞUKLARI.....	87
Efsane no: 82 DOLU.....	87
3.8. AĞAÇLARLA İLGİLİ EFSANELER.....	88
Efsane no: 83 TEKÇAM EFSANESİ I	88
Efsane no: 84 TEKÇAM EFSANESİ II.....	88
Efsane no: 85 KAN AKAN TEKÇAM.....	88
Efsane no: 86 KAN AĞLAYAN AĞAÇ	89
Efsane no: 87 ÜÇ ÇAM	89
3.9. EŞKIYALIK EFSANELERİ.....	90

Efsane no: 88 KIÇATAN EŞKİYASI.....	90
3.10. HAZİNE EFSANELERİ.....	90
Efsane no: 89 SİHİRLİ HAZİNE	90
Efsane no: 90 SAHİPLİ HAZİNE.....	90
Efsane no: 91 YONTMA MEZARIN HAZİNESİ.....	91
Efsane no: 92 ALMANA 'NIN HAZİNESİ	91
Efsane no: 93 SELİN ALDIĞI HAZİNE	92
3.11. AŞK EFSANELERİ.....	92
Efsane no: 94 İKİ YILDIZ EFSANESİ	92
Efsane no: 95 AĞCAKALA'DAKİ ÇİFTE ÂŞIKLAR.....	93
Efsane no: 96 SENEM İLE HÜSEYİN.....	93
3.12. GÖL EFSANELERİ	93
Efsane no: 97 ÇILDIR GÖLÜ EFSANESİ.....	93
Efsane no: 98 AYGIR GÖLÜ	95
Efsane no: 99 HIRAM EFSANESİ.....	95
Efsane no: 100 AYAZ GÖL.....	96
Efsane no: 101 BOĞA GÖLÜ	96
3.13. YAMYAMLIK EFSANELERİ.....	96
Efsane no: 102 ÇİKO KÖYÜ.....	96
Efsane no: 103 VALVANA ŞEHİRİ.....	97
Efsane no: 104 ADAM YİYEN HARABELER (PEĞLER).....	97
3.14. DİĞER EFSANELER.....	98
Efsane no: 105 KURDUN ANNELİK YAPTIĞI ÇOCUK.....	98
Efsane no: 106 KEREMİ TAŞLAMA	98
Efsane no: 107 ÂŞIK KEREM'İN SINANMASI.....	99
Efsane no: 107 HASKÖY TABYALARI	99
Ç. SÖZLÜ KAYNAKLARDAN DERLENEN EFSANELER	100

D. YAZILI KAYNAKLARDAN DERLENEN ARDAHAN EFSANELERİ.....	100
SONUÇ.....	102
KAYNAK KİŞİLERİN LİSTESİ	105
KAYNAKÇA	114
EK: 1 Efsanesi Anlatılan Yerlerle İlgili Bazı Görseller	117
EK:2 Ardahan İl Haritası.....	121
ÖZ GEÇMİŞ.....	122

KISALTMALAR

C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Hz.	:Hazreti
J. L. Karl	: Jacob Ludwig Karl Grimm
Km	: kilometre
M. Ö.	: milattan önce
m	: metre
Mec.	: mecaz anlam
R. Roice	: Roull Roice
s.	:sayfa
S.	:sayı
Vb.	:ve benzeri
Vd.	: ve diğerleri
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
William R. Bascom:	William Russell Bascom

ÖNSÖZ

Sözlü kültürde yaşayan efsaneler halk yaşamından derin izler taşımasının yanında halkın inançları ve değer verdikleri kutsallığı göstermesi bakımından çok büyük öneme sahiptir. Halk Edebiyatı'nın anlatmaya bağlı türleri arasında yer alan efsaneler halkın anlatım estetiğini, mübalağasını, heyecanını ve üzerinde durduğu ve durmadığı konuları görmemiz açısından da ayrı bir yere sahiptir. Önemli bir kültür taşıyıcısı olan efsaneler hafızalarda yaşayarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. Yer yer yazıya aktarılan ve üzerinde çalışılan efsaneler yavaş yavaş unutulmaya ya da eksik hatırlanmaya başlamıştır. Olan bir efsaneyi tam olarak derlemek oldukça güç durum alabilmektedir.

Teknolojinin hızla ilerlemesi halk edebiyatının anlatmaya dayalı türlerini olduğu gibi efsaneleri de olumsuz etkilemiştir. Teknolojinin varlığı, iş yaşamının çok etkin olması yanında dinleme ihtiyacı ve tüketim çılgınlığının en ücra mezralara kadar ulaşması sosyal hayatı yok ettiği gibi toplanıp sohbet, dertleşme, anlatım ve dinleme alışkanlığını da yok etmiştir. Bu ortamların olmaması yeni nesillere masal, efsane, bilmece, halk hikâyesi vb. ürünlerin anlatılmamasına ve unutulmasına yol açmıştır.

19. yüzyılın başlarında başlayan efsane çalışmaları, Türkiye'de de üniversitelerin yaptığı çalışmalarla derlenmeye ve çalışılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışmalarla efsaneler kayıt altına alınmış tasnifleri yapılmıştır. İller ve çevrelerinde yapılan efsane çalışmalarında bizde Ardahan ve çevresinden anlatılan ve ulaştığımız efsaneleri derledik.

Ardahan il sınırları içinde anlatılan efsaneleri sahada derleyip ilk şekillerine bağlı kalarak yazıya geçirdik. Yazıya geçirme çalışmalarında efsanelerin yapısını bozmadan farklı anlatılarda olan ve eksik kalan kısımları tamamladık. Efsaneleri tasnif ederek ilmi bir çalışma yapmayı amaç edindik.

Çalışmamızın ilk bölümünde Ardahan'ın sosyal, ekonomik ve coğrafi konumuyla ilgili özelliklerine değindik. İkinci bölümde ise efsane kavramıyla ilgili tanımı, oluşumu, diğer türlerle münasebeti ve tasnif çalışmaları ile ilgili bilgiler verdik. Üçüncü bölümde ise Ardahan efsanelerin tasnifini ve tasnife göre derlediğimiz metinleri verdik. Son bölümde ise kaynak kişilere ve yazılı kaynaklara yer verdik.

Derleme aşamasında destek olan ve yönlendirme yapan Ardahan halkına, çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak'a, başta eşim Sinan Sarıkaya olmak üzere maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve derleme çalışmalarımda yönlendiren, kaynak kişilere ulaşmamı kolaylaştıran Sezgin Seyhan, Neriman Özdemir, Muradiye Angın ve Songül Ağay'a sonsuz teşekkür ederim.

Dilek SARIKAYA

Haziran 2017

GİRİŞ

Ardahan ve çevresinden derlediğimiz efsaneler ve bu efsanelerin tasnifi çalışmamızda yer almaktadır. Çalışmamıza geçmeden önce derleme sahamızın coğrafi konumu, derleme şeklimiz, derlemede karşılaştığımız durumlar ve yazıya geçirmemiz hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

Doğu Anadolu bölgesinin kuzeydoğu köşesinde yer alan Ardahan, kuzey ve doğuda Gürcistan, güneydoğuda Ermenistan, güneyde Kars, güneybatı da Erzurum, batıda Artvin illeriyle çevrilidir. İklim olarak sert karasal özellik göstermesi, karın çok uzun süre yerde kalması ulaşımı ve sosyal yaşamı güçleştirmiştir. Kış mevsiminin uzun ve soğuk geçmesi nedeniyle uzun süre derleme yapamadık. Bu durumda vasıtamızın olmaması da etkili olmuştur.

Yazılı kaynaklarda var olan efsaneler, Ardahan ili ilgili yapılmış çalışmalar incelenmiş yazılı kaynaklara geçmiş bilgiler toplanmıştır. Daha sonra ilçe ve köylerde görev yapan öğretmen arkadaşlarımdan, öğrencilerinden ve velilerden bilgi alarak sözlü kültürde var olan ürünler hakkında bilgi alıp efsane anlatılan bölgeleri tespit edip derleme yerlerine ulaştık. İl ve şehir merkezlerindeki kahvehanelerde de efsane derlemeleri yaptık.

Televizyonun her eve girmesi ve teknolojinin hızla gelişmesi ile sözlü kültürde var olan her folklorik malzeme gibi efsanelerde ya unutulmuş ya da eski canlılığını yitirmiş orijinal şekli kaybolmaya yüz tutmuştur. Efsane derlemelerimiz sırasında anlatılan ve sözlü kültürde yaşama şansı bulan diğer folklorik ürünlerden mani, türkü, masal, atasözü, bölgeye özgü beddua ve özlü sözlerden de derleme şansımız oldu. Sözlü kültürde var olan bütün ürünlerin bir an önce kayıt altına alınması ve incelenmesi düşüncesindeyiz. Sözlü ürünlerin yaşadığı yaşlı hafızalarında vefatından sonra bu ürünleri bilen çok az kişi olacak zamanla kaybolmaya yüz tutacaktır. Yeni nesillerin teknolojik merakı göz önüne alındığında durumun ciddiyeti oraya çıkmaktadır. Bu durum Ardahan için daha çok önem arz etmektedir çünkü Ardahan'ın folklorik ürünlerinin derlenmesi ve çalışması çok az düzeydedir. Sözlü kültür milletin yaşam tarzının, kültürünün, inançlarının ve geleneklerinin birer damgası niteliğindedir. Gerekli itina hak ettikleri düşüncesindeyim.

Efsaneler, inandırıcılık özelliği ve halkın yüklediği kutsallık yönünden ayrı bir önem arz etmektedir. Günlük hayatın her durumu ile ilgili efsaneler olması halk arasında efsanelerin diğer türlere nazaran oldukça yaygın ve popüler olduğunu göstermektedir.

Efsanelerdeki motifleri derlediğimiz bölgenin günlük dilinde de oldukça yaygın olarak görmekteyiz. Bu motiflerin uyarı ve terbiye mahiyetinde kullanıldığı da aşikârdır. Namusa aykırı işlerde bulunanlara karşı “bunlar yüzünden taş yağacak, taş kesilecekler,” fidanlar keseneler için “ ağacı kan ağlatanın yuvası huzur bulmaz” hayırsız evlat için “ taş doğursaydım senin yerine” sözleri bu örneklerden bir kaçıdır. Binlerce yıldır halkın tavrını yansıtan, inanç örneklerini barındıran efsaneler bu güne kadar aktarılmış ve varlığını korumuştur. Halk yaşamıyla haşır-neşir bir tür olan efsanelerin unutulması yeni nesillerin edebi zevk ve anlatım estetiğinden mahrum bırakacaktır. Kaybolan efsaneler aynı zamanda milli kültürden de bir parça eksilmiş olacaktır.

Sayın Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak hocamızın teşvikiyle Ardahan ve çevresindeki efsaneleri derleyerek yazıya geçirmeye çalıştık.

A. EFSANELERİN DERLENME ŞEKLİ

Tezimizde yer verdiğimiz Ardahan ve çevresindeki efsanelerin çoğunluğu birinci kaynak kişi ağzından ve sahada derlenmiştir.

İlçe merkezlerine ulaştığımızda ilk olarak kahvehanelere uğradık. 30- 40 yaşlarındaki bireyler bile çok bir şey bilmediklerin ifade ederek genellikle yaşlı insanlara yönlendirdiler. Yaşlılara derdimizi anlatmak ise hayli zor oldu. Bizi ilk olarak dolandırıcı gözüyle sorguladılar ve pek yaklaşmadılar. Sonra ise devlet tarafından gönderilen istihbaratçı diye en ufak bildiklerini bile anlatmadıkları gibi anlatanlara da mani oldular. Öyle bir durumda kaldık ki bir hafta gittiğimiz ilçede tek bir efsane derleyemedik. İlk gidişlerimizde oldukça zorlandık ve moral olarak çöktük. Daha sonra ise tanıdıklarımıza, onların tanıdıklarına, dünürlere, eşe dosta dert anlatarak onların yardımıyla bilinen efsaneleri derlemeye başladık.

Öğretmen arkadaşlar ve öğrencilerde anlatı olan köyleri ve yerleri tespit etmede bilgi verdiler. Ön bilgi toplamak ve onlara derleme yaptırmak mümkün olmadı çünkü halk bütün nesir olarak anlatılanı hikâye diye biliyor. Halk hikâyesi, masal ve efsane ayrımını çok bilmediklerinden çoğu geri dönüş masal metni olarak oldu. Kaynak kişilerin çoğu ilk önce kendi hayat efsanelerini anlatmak istediler hayliyle onları da derledik. Çevredeki efsaneleri en iyi kendisinin bildiğini iddia edip başka kimseyle görüşmemize engel olan kaynak kişilerde oldu.

Sözlü kaynaklardan derlemeleri genellikle telefon kamerası kullanarak yaparken bir kısmını ses kaydına aldık. Fakat bu durumda isim ve soy isim söylemekten kaçındıklarını, anlatımdaki doğallıktan uzaklaşıp seçili cümle kurduklarını gördük bunun için yetiştirdiğimiz

kadarıyla not tutmak ve onlara yazdırmak suretiyle de derleme yapmaya çalıştık. Fakat kendi yazdıklarında da olay akışının bozulduğunu fark ettik. Efsanelerin doğallığını korumak için evlerde yemeklere kalıp bir efsane için bir gün geçirip samimi olduktan sonra anlatıyı derleye bildik.

Sahada derleme yapmak için ön çalışma oldukça yetersiz kaldı. Kaynak kişilere ulaşmak için mutlaka onların tanıdığı biriyle yanlarına gitmenin oldukça vakit kazandırdığı ve yararlı olduğunu gördük. Bir hafta derleme yapamadığımız yerlerde tanıdık biriyle gidince beş efsane ve oldukça çok türkü derledik.

Diğer önemli husus ise kaynak kişilerle olan iletişimin oldukça hassas olması gerektiğidir. Israrcı olmak, hemen moralin bozulması, onu anlayamamak, ortamı gerginleştirdiği gibi konuyla ilgili örnek videolar, günlük yaşamdan sohbet ve mümkünse yanında rekabet havası oluşturmak oldukça hedefe ulaştıran davranışlar ortamı yumuşatıp konuya girişi hızlandırmıştır.

Derleme ortamında bulunan kenarda köşede oturan ve anlatıya arada müdahil olup düzeltme yapanları daha sonra bulup anlatının daha bir orijinalini yakaladığımızda oldu. Eşimin sigara molalarında hal hatır konuştuğu kişilerden de derleme yaptığımız oldu.

Derlediğimiz efsanelerin özellikle Posof ve çıldır ilçelerinde daha önce yazılı kaynaklarda var olan efsaneler olduğunu gördük. Fakat yazılı kaynaktan farklı anlatımları tekrar derlemeyi uygun gördük. Derlediğimiz efsaneler konularına göre tasnif edilmiştir.

Kaynak kişilerden bazıları isimlerini vermese de isimlerini veren kişilere ait bilgileri de çalışmamızın sonunda alfabetik olarak sıraladık. Toplam 44 kişiyle görüştük. Kaynak kişilerden 30'i ilkokul ve ortaokul düzeyinde, 8'i lisans düzeyinde eğitime sahiptir. 9'unun ise okuryazarlığı yoktur. Sözlü kaynaklardan toplamda 79 efsane derlerken, yazılı kaynaklardan 28 efsane derledik.

B. DERLEMELERİN YAZIYA GEÇİRİLMESİ

Derlediğimiz efsaneleri teker teker dinleyerek aynı efsaneleri farklı kişilerin anlattıklarından da birleştirerek orijinalini yakalamaya çalışarak tezimize dâhil ettik. Tezimize dâhil olan efsaneleri de kendi içinde tasnifledik.

Efsane metinlerini yazıya geçirirken derleme sahasındaki ağız özelliklerini dikkate almadık. Ağız özellikleriyle derlemek hem transkript çalışması gerektirdiğinden hem sesleri tam olarak ayırt edemediğimizden hem de vakit alan bir çalışma olduğundan yazı diliyle metinleştirdik.

Farklı anlatıcılardan birleştirdiğimiz anlatıların asıllarına mşdahale etmedik eksik kısımları birbirleriyle tamamladık.

Metinlerde ki yer ve şahıs adlarını yerel sşylenişiyle verdik. Yer isimlerini ulaştığımız kadarıyla hem eski isimleriyle hem de yeni isimleriyle verdik. Sşzlş kaynak kişilerin bilgileri kaynak kişiler listesinde verilirken yazılı kaynaklardaki kişiler APA yşntemiyle gşsterilmiştir.

I. BÖLÜM: ARDAHAN İLINE AİT BİLGİLER

Ardahan ili 27 Mayıs 1992 yılında çıkartılan bir yasayla Türkiye Cumhuriyetinin 75. ili olarak kuruldu. Bu yasayla eskiden Kars iline bağlı olan Ardahan, Çıldır, Damal, Göle, Hanak ve Posof ilçelerinin sınırları içinde, merkezi Ardahan kenti olmak üzere yeni bir il oluşturuldu.

Doğu Anadolu bölgesinin kuzeydoğu köşesinde yer alan İlimiz, kuzey ve doğuda Gürcistan, güneydoğuda Ermenistan, güneyde Kars, güneybatı da Erzurum, batıda Artvin illeriyle çevrilidir.

İl topraklarının büyük bir kısmı 2,000 metreden yüksektedir. Kuzey kesimini Yalnızçam dağları, güneybatı kesimini de Allahuekber dağları çevirir. Kuzeydoğu kesiminde Keldağ'ın (3,033 metre)ve doğu kesiminde Akbaba dağının (3,026 metre) yer aldığı Ardahan ilimizin en yüksek noktası güney kesimindeki Kısır dağı'nın 3,197 metreye eriştiği doruğudur.

İlin orta kesiminde uzanan yüksek düzlüklere Ardahan yaylası denir. Karlar eridikten sonra yemyeşil çayırlarla kaplanan bu yayla önemli hayvan otlatma alanıdır.

Ardahan ilinden doğan akarsular Türkiye sınırları dışındaki Hazar Denizi'ne dökülür. Bu akarsulardan başlıcası Kura Irmağı'dır.

Ardahan ilinde iki doğal göl vardır. Bunlardan Çıldır Gölü'nün kapladığı alan 120 km²'dir. Daha kuzeydeki Aktaş Gölü'nün yüzölçümü ise 14 km²'dir. Hazapın Gölü adıyla da anılan Aktaş Gölü'nün doğu yarısı Gürcistan sınırları içerisinde.

İlde çok sert bir karasal iklim etkili olur. Türkiye'de en çok yazın yağış alan dar bir alanda bulunan Ardahan iline yılda ortalama 500 mm kadar yağış düşer.

İklim ve yükseklik nedeniyle ilin doğal bitki örtüsü bozkır (step) görünümündedir. Yalnızca Ardahan ve Göle yörelerinde dağların yüksek kesimlerinde soğuğa ve kuraklığa dayanıklı Sarıçam ormanları vardır. Yüksek kesimlerde yer alan çayırlar karsız mevsimler boyunca yeşil kalır. (Ardahan Ticaret İl Müdürlüğü, resmi web. Sayfası. <http://ardahan.gtb.gov.tr/> 04.05.2017)

1.1.Genel Durum

Ardahan'da okuma yazma oranı % 84'tür. 2002-2003 eğitim-öğretim yılında ilköğretimde okullaşma oranı % 100, ortaöğretimde % 98'dir. İlimiz genelinde toplam 222 ilköğretim kurumunda toplam 22.235 öğrenci eğitim görmekte olup bu kurumlarda 1.150 öğretmen görev yapmaktadır. İlimiz eğitiminin sağlıklı yürütülebilmesi için 244 dal ve 12 sınıf öğretmenine, 67 memur, teknisyen ve yardımcı hizmetler görevlisine ihtiyaç vardır.

Ardahan'da iki Yatılı İlköğretim Bölge Okulu, 3 Pansiyonlu İlköğretim Okulu, 3 Lise pansiyonunda toplam 2.280 öğrenci yatılı olarak eğitim görmektedir. İl merkezinde özel öğrenci yurdunda (Vatan Öğrenci Yurdu) 50, Posof S.Y.D.V. Öğrenci Yurdunda 130 öğrenci kalmaktadır. İlköğretim ve ortaöğretimde yapımı devam eden projelerin gerçekleştirilmesi ile eğitim ve öğretim kalitesi daha da yükselecektir.

Okullarımızda görev yapan öğretmenlere yönelik olarak hizmet veren öğretmen evleri ihtiyaca cevap verebilecek kapasitede olup bu konuda önemli bir sıkıntı yoktur. Ancak 81'i şehir merkezleri ve 300'ü köylerde olan öğretmen lojmanları sayı ve nitelik bakımından ihtiyaca yanıt verememektedir. İlimizde 35 adet okul öncesi eğitim kurumu mevcuttur. Bu kurumlarda görev yapan öğretmen sayısı 38, öğrenim gören öğrenci sayısı 505'tir.

Ardahan ilinde 625 sayılı Yasa doğrultusunda açılmış 1 dersane 2 motorlu taşıt sürücüleri kursu olmak üzere 3 özel eğitim kurumu mevcuttur. 2002-2003 öğretim yılında dersanelere 123 kursiyer devam etmektedir.

İl merkezinde, Göle ve Posof İlçelerinde Halk Kütüphaneleri bulunmakta olup Hanak ilçesinde kütüphane yapımı devam etmektedir. Damal ve Çıldır ilçelerinde kütüphane bulunmamaktadır. Ayrıca İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü hizmetinde 1 adet Gezici Kütüphane bulunmaktadır. İl Kültür Müdürlüğü bünyesinde Kitap Satış Mağazası faaliyet göstermektedir.

Ardahan ilinde kültürel faaliyetlerin yürütülmesi için Kültür Sitesi bulunmamaktadır. Tarihi eserlerimizin sergileneceği bir müzenin bulunmaması da önemli bir eksikliklerdir.

Ardahan ilinde 1 adet Kapalı Spor Salonu, 1 stadyum, 1350 metre hat boyu Kayak Teleski, 5 İlçe ve 2 beldede Semt sahası mevcuttur. Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde atletizm dalında 50, güreşte 40, boksta 30, masa tenisinde 25, kayakta 20, bilardoda 25 ve dağcılık sporlarında 15 olmak üzere toplam 205 sporcu faaliyet göstermektedir. Bugüne kadar ilimizde Taek-Wondo Türkiye Şampiyonası, Masa Tenisi Doğu Anadolu Şampiyonası, Basketbol Doğu Anadolu Şampiyonası başarıyla organize edilmiştir.

Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren Gençlik Merkezinde 400 kayıtlı üye vardır. Gençlere yönelik olarak halk oyunları kursları, bağlama kursları, müzik çalışmaları, satranç kursları düzenlenmektedir. Genç Değişim Projeleri ve Gençlik Kampları önemli diğer faaliyetlerdir. (Ardahan Belediyesi web. Sayfası, <http://www.ardahan.bel.tr/> 04.05.2017)

1.2. Tarihçe

Milattan önceki asırlardan itibaren çeşitli kavimlere yurt olmuş. Ardahan ve çevresinin, bünyesinde barındırdığı eski yerleşim yerleriyle ve buralarda elde edilen buluntularla tunç çağından beri iskana sahne olduğu anlaşılmaktadır. (Konukçu, 2000, s. 3)

Adını M.Ö. IV. Yüzyılda yöreye yerleşen Kıpçakların alt kollarından biri Arda Boyu'ndan alan Ardahan çevresine sırasıyla Hurriler, Ukhimeanniler, Mittaniler, Hititler yerleşmişlerdir. Yöredeki kitabeler ve savunma yapıları, Urartu hâkimiyetinin uzun ve kalıcı olduğuna işaret etmektedir. (Kırzioğlu, 1953, s. 43)

Yapılan araştırmalara göre eski bir yerleşim alanı olan yöre İÖ 9. yüzyılda Urartu'ların egemenliği altındaydı. Daha sonra Medler ile Persler 'in yönetimine giren yörede Gürcüler ile Ermeniler 'in atası sayılan halklar yaşıyordu. İÖ 1. yüzyılda yönetici Dikran yöreyi de egemenlik alanına kattı. İS 1. yüzyıldan sonra Romalılar ile Partlar arasında el değiştiren yöre 3. yüzyılda Sasaniler'in eline geçti. 7. yüzyıldan sonra Bizanslılar'ın ve Araplar'ın egemenliğine giren yöreye 11. yüzyılda Türkmenler gelmeye başladı. Daha sonra Gürcüler 'in yönetimine giren bu topraklar 13. yüzyılda Moğolların saldırılarına maruz kaldı ve 14. yüzyılda Timur'un eline geçti. Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler tarafından da yönetilen yöre 1534'te Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Yüzyıllarca Çıldır Eyaleti sınırları içinde kalan yöre, birçok kez Ruslar'ın ve Safeviler 'in saldırısına uğradı. Bir bölümü de Kars Eyaleti sınırları içinde kalan yöre 1828 ve 1855'te Ruslar tarafından işgal edildi. Daha sonra Erzurum Vilayetinin Çıldır Sancağına bağlanan bu topraklar 1876'da gene Ruslar'ın işgaline uğradı. İşgal,1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rus Ordularının çekilmesiyle son buldu. Sancak olarak yönetilmeye başlanan Ardahan, çevresindeki Batum ve Kars sancaklarıyla birlikte Elviye-i Selase adıyla anılıyordu. Ruslar'ın çekilmesinden sonra bu toprakların İngiliz desteğindeki Ermeniler tarafından işgal edilmesini önlemek amacıyla Sovyet tipi yerel yönetimler kuruldu. Ama Kars Milli İslam Şurası İngilizler, Ardahan Milli İslam Şurası da Gürcüler tarafından işgal edildi.1921'de işgalden kurtulan Ardahan, öbür sancakla birlikte Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra il yapıldıysa da 1926'da ilçe yapılarak Kars iline bağlandı.

1.3.Ekonomi

İlde en büyük geçim kaynağı hayvancılıktır. Yaygın olarak koyun ve sığır yetiştirilir. Bu hayvanlar yazın sulak çayırarda otlatılmak için çayırlara çıkarılır. Hayvanlar daha çok canlı olarak satılmaya yönelik yetiştirildiğinden hayvansal ürünler üretimi oldukça düşüktür. Yaylalarda hayvanlardan sağılan sütlerin işlenip değerlendirildiği mandıralara "zavod" denir. Bu küçük işletmelerde üretilen tereyağı, kaşarpeyniri, gravyer ve lorun önemli bölümü satılır. Ardahan yaylalarında kovanlarda üretilen çiçek balı ülkenin her yerinde aranır. Yörede yetiştirilen ürünler iklim koşulları nedeniyle sadece patates, arpa ve buğdaydır. İldeki başlıca sanayi kuruluşu bir et kombinasıdır.

Yeraltı kaynakları açısından yoksul olan ildeki başlıca dinlenme alanı, Göle ilçesi yakınlarındaki Karıncadüzü orman içi dinlenme yeridir. İlin doğal varlıkları arasında yer alan Kafkas kara ormantavukları için Posof ilçesinde kurulmuş bir av koruma ve üretme alanı vardır. (Serhat Ardahan, 2000, s.13)

1.4.Tarım Ve Hayvancılık

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamasında bulunan ülkemizde tarım sektörü önemini korumaya devam etmektedir. Yakın zamana kadar tarım ürünleri bakımından kendi kendine yeterli olan ülkemiz, artık ne yazık ki tarım ürünleri ithal eder duruma gelmiştir. Nüfusumuzun yarıya yakını geçimini tarımdan sağlamaktadır. Yine de tarımın toplam istihdam içindeki payı %40'ın üzerindedir.

Ardahan'da tarım, en önemli iki ekonomik faaliyetten biridir. Nüfusunun %70'i kırsal alanda yaşayan ilimizde, halkın en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. İlimiz genelinde toplam 84.250 hektar tarım arazisi bulunmaktadır. Bu arazinin %2 si sulanabilir, %20'si nadas ve %78'i kuru arazidir. 2002 yılında Doğrudan Gelir Desteği ve Çiftçiyi Kayıt Altına Alma Projesi kapsamında 15.810 çiftçimize 514.698 dekar arazi için toplam 6.948.430.000 TL ödeme öngörülmüştür.

Ardahan ilinde yazlık arpa ve buğday tarımı açısından büyük bir potansiyele sahiptir. İl genelinde yıllık ortalama olarak 44.000 ton buğday 73.000 ton arpa üretilmektedir. Tarım arazilerinde şekerpancarı, patates ve yem bitkileri üretimi için çiftçilerimize destek verilmekte olup, deneme amaçlı üretimlerin önümüzdeki yıllarda artış göstermesi beklenmektedir.

Ardahan ilinde temel geçim kaynaklarından bir diğeri de hayvancılıktır. Geniş otlaklarıyla hayvancılık alanında uğraşanlara birçok doğal imkân sunan ilimiz bu sektörün gelişmesine çok müsaittir. Geleneksel usullerle yapılan hayvancılığın ıslah edilmesiyle bölgede önemli

gelişmeler olacağı muhakkaktır. Koyun, sığır ve kaz bölgede en meşhur hayvancılık türleridir. Hayvancılıktan elde edilen ürünler hem ailelerin kendi günlük ihtiyaçlarında hem de bölgedeki süt ve et işleme tesislerinde değerlendirilerek bölge dışına da gönderilmektedir.

Ardahan halkı için en önemli geçim kaynaklarından olan sütü değerlendirmek amacıyla 51 adet işletme mevcut olup bu işletmelerde yılda 3.600 ton kaşar, 300 ton tereyağı ve 60 ton beyaz peynir üretilmektedir.

Ardahan ilinde 317.000 hektar civarında çayır ve mera alanı bulunmaktadır. Halkın çok önemli bir bölümünün geçim kaynağını oluşturan hayvancılığın geliştirilmesi meralarımızın ıslahıyla mümkündür. Bu yönde son yıllarda yapılan koruma çalışmaları neticesinde mera varlığımız nitelik yönünden yeterli hale getirilmiştir. (Ardahan Belediyesi web. Sayfası, <http://www.ardahan.bel.tr/> 04.05.2017)

1.5. İl Merkezi:

Kura Irmağı kenarında kurulmuş olan Ardahan kenti ilin batı kesiminde yer alır. Irmak vadi tabanının genişleyip ova halini aldığı bir kesimde bulunan kentin çevresinde tarlalar vardır. Kura'nın kuzey kenarındaki ovaya egemen bir tepede yer alan Ardahan Kalesi'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Bugünkü görünümüne Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki onarımla kavuşan kalenin dört kapısı vardır. Kentin tarihsel çekirdeği ve eski bölümü kale çevresindedir. Kentin yeni bölümü ise ırmağın güney kenarındadır.

Kafkasya'da bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin kurulmasından sonra il merkezi yapılmasına karar verilen Ardahan kenti fazla gelişmemiş ve çok fazla göç veren bir yerleşim merkezidir. Kars'ta bulunan demiryolunun Ardahan'a kadar getirilmemesi nedeniyle demiryolu ulaşımından yararlanamayan kent çevresindeki merkezlere karayolu ile bağlanır. Kentin 1990 yılı nüfusu 16,761'dir.

1.5.1. Göle İlçesi:

Göle Havzası sınırları içerisinde yer alan Göle İlçesi 2050 m rakımda ve 127.000 ha yüzölçümüne sahiptir (İlçeden ayrılan 2 köy alanı düşülmüştür). 1 Belde (Köprülü) ve 54 köy bağlı olan Göle İlçesinin toplam nüfusu 37.814 olup, İlçe merkezinde 10.478 kişi, köylerinde ise 27.336 kişi yaşamaktadır.

1.5.2. Hanak İlçesi:

Hanak İlçesi 1810 m rakımda ve 60.750 ha yüzölçümüne sahiptir. 1 Belde (Ortakent) ve 23 köy bağlı (ayrıca 2 köy ilçe belediyesine bağlanmıştır) olan Hanak İlçesinin toplam nüfusu 14.873 olup, İlçe merkezinde 4.432 kişi, köylerinde ise 10.441 kişi yaşamaktadır.

1.5.3. Damal İlçesi:

Damal İlçesi 2100 m. rakımda ve 25.850 ha yüzölçümüne sahiptir. 12 köy bağlı olan Damal İlçesinin toplam nüfusu 8.677 olup, İlçe merkezinde 2.571 kişi, köylerinde ise 6.106 kişi yaşamaktadır.

1.5.4. Çıldır İlçesi:

Çıldır Havzası sınırları içerisinde yer alan Çıldır İlçesi 1900 m rakımda ve 83.300 ha yüzölçümüne sahiptir (İlçeden ayrılan 8 köy alanı düşülmüştür). 1 Belde (Aşıkşenlik) ve 35 köy bağlı olan Çıldır İlçesinin toplam nüfusu 14.869 olup, İlçe merkezinde 2.415 kişi, köylerinde ise 12.454 kişi yaşamaktadır.

1.5.5. Posof İlçesi:

Posof Havzası sınırları içerisinde yer alan Posof İlçesi, 1500 m. rakımda ve 60.161 ha yüzölçümüne sahiptir. 49 köy bağlı olan Posof İlçesinin toplam nüfusu 14.873 olup, İlçe merkezinde 2.555 kişi, köylerinde ise 10.174 kişi yaşamaktadır.

1.6.ARDAHAN'IN COĞRAFYASI

1.6.1. Dağlar:

Ardahan İli genel olarak dağlık bir yayla görünümündedir. İl topraklarının görünümü çoğunlukla sıra dağlarla bölünmüş, bunların arasında yüksek düzlükler, ova ve vadiler şeklindedir. İl toprakları ülkenin genel topografik yapısında görülen, batıdan doğuya doğru gidildikçe oluşan yükselimin en son noktasındadır. Ardahan İlinin kuzey kesiminde Yalnızçam Dağları (2715 m.), güney batı kesiminde ise Allahuekber Dağları-Kabak Tepe (3055 m.) bulunmaktadır. Kuzey doğusunda Keldağ'ı (3033 m), doğusunda Akbaba Dağı (3026 m.) ve ilin en yüksek noktasını oluşturan Kısır Dağının doruğu (3197 m) ise güney kesiminde bulunmaktadır.

Bunun haricinde önemli dağlar ve yükseltileri; Ardahan-Göle arasında üzerinde kayak merkezinin de bulunduğu Uğurlu Dağı (2765 m), Posof Ilgar Dağı (2918 m), Hanak Serinkuyu ve Çavdarlı Yaylalarının üzerinde bulunduğu Cin Dağı (2957 m), Posof-Göze Dağı (3167 m), Alagöz-Yaylacık Köyleri arasında Ziyaret Tepesi (2454 m), Büyük Sütlüce ve

Hoçuvan arasında Kartal Tepesi (2521 m), Hanak, Alaçam-Baştoklu-Koyunpınar Yaylalarının arasında bulunan Persokıran Tepesi (2641 m.) dikkat çekenler arasındadır.

1.6.2. Vadiler:

Esasen Kura Nehri, Posof Çayı hariç (yurt dışında tekrar Kura Nehri'ne katılmaktadır) Havzadaki tüm alanın yağış ve yüzey sularını toplamaktadır. Kura Nehri, Ardahan şehir merkezindeki tarihi Ardahan Kalesi'nden itibaren yatağı boyunca Ülke ve İl sınırı içerisinde 50-600 m. arasında değişen dar ve derin vadi (kanyon) oluşturmaktadır. Bu kanyon İl sınırları içerisinde yaklaşık olarak 90 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Bunun dışında Kura Nehri'ne karışan Cot Suyu, Beşikli Mağarası, Dilekdere Köyü hattında yaklaşık 8,5 km, Çıldır-Karaçay Yıldırım Tepe batısından itibaren Sukarışan Mağarası hattında yaklaşık 9,5 km daha küçük ölçekli dar ve derin vadi (kanyon) oluşturmaktadır.

1950-1350 m. rakımları arasında seyreden bu derin vadiler, flora-fauna (bitki-hayvan) çeşitliliği ve doğal güzelliklerce zengin olup bilimsel araştırmalar için ise bakir bir alan oluşturmaktadır. Ayrıca bu vadi içerisinde, tarihi kale ve kulelerden olan Kazankale, Şeytan Kalesi, Kurt Kale, mağaralar ve harabeler yer almaktadır.

Vadi yukarıdaki özelliklerinin yanında, rafting ve dağ-doğa (trekking) yürüyüşü sporlarına uygun parkurlar içermekte dolayısıyla ekolojik turizm potansiyeli oluşturmaktadır.

1.6.3. Ovalar:

Ardahan merkez ilçenin de üzerinde kurulduğu Ardahan Ovası, 180 km²'lik alan ile İlin en büyük ovasıdır. Ovanın ortasında Kura (Kür) Nehri geçmektedir. Göl ve akarsu depolarının yer aldığı ova tabanında geniş çayırliklar görülür. Ovanın ortalama yükseltisi 1850 m dir.

Diğer önemli ova ise Göle İlçe merkezinin üzerinde kurulu bulunduğu 150 km²'lik Göle Ovasıdır. Göle Ovasının yüksekliği ortalama 2000 m. civarındadır. Göle ovasında çayırlar geniş yer kaplayıp, bataklıklar mevcuttur.

Ayrıca, nispeten daha küçük alanlardan oluşan Hanak Ovası (20 km²) ve Hoçuvan Ovası (14 km²) da bu grupta adlandırılabilir.

Mevcut ovalar büyük oranda uzun boylu çayırlarla kaplı olup, bunların bir kısmında tahıl, yem bitkileri ve önemli oranda da çayır otu üretimi yapılmaktadır. İlkbahar ve sonbaharda ise hayvan otlatma alanı olarak kullanılmaktadır.

1.6.4. Yaylalar:

Ardahan İlindeki mevcut dağların daha çok uygun meyildeki etekleri 3 aylık yaz mevsiminde yayla olarak kullanılmaktadır. Ortalama 2000-2800 m. yükseklikte olan bu yaylalar, sahip olduğu zengin otlaklarla hayvancılık için elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Artvin–Ardanuç sınırında Yalnızçam Dağları üzerinde bulunan Bülbülhan Yaylası; Erzurum, Artvin ve Ardahan köylülerinin katılımı ile panayır ve pazar amaçlı kullanılmaktadır.

İldeki yüksek yayla stepleri, yayla hayvancılığı bakımından büyük önem taşır. Nitekim buradaki step topluluğuna, yayladan yararlanma süresi içinde hayvan yetiştiriciliğinin en değerli kaynağını oluşturduğu için Sözer (1972) tarafından buna “Yayla Vejetasyonu” adı verilmiştir. Nisan ayının sonundan itibaren ve mayıs ayı başlarında karların erimesi ve karasallık nedeniyle sıcaklığın hızla yükselmeğe başlaması, yayla steplerini birden bire canlandırır. Bu nedenle de, haziran ayının ilk yarısı içinde hemen her tarafta yaylacılık faaliyeti başlar ve hayvanlar yayla alanlarına yayılır. Erken ve aşırı otlatma ile birlikte yüksek yayla stepleri erken tükenir ve en geç eylül ayının ilk yarısında yaylalardan dönüş sona erer.

Yüksek yayla steplerini oluşturan bitkilerin en çok rastlanılanları şunlardır: *Agropyron intermedium*, *Agropyron repens* (tarla ayrığı), *Alopecurus pratensis* (tilki kuyruğu), *Artemisia sp.* (yavşan otu), *Alchemilla caucasica*, *Bromus erectus*, *Centaurea depressa*, *Galium verum*, *Lotus corniculatus* (gazal boynuzu), *Medicago varia*, *Onobrychis cornuata*, *Phleum hirsitium*, *Ranunculus orientalis*, *Salvia verticillata*, *Taraxacum officinale* (aslan dişi), *Trifolium hybridum*, *Thymus fallax*, *Veronica orientalis*, *Vicia sativa*.

Yüksek yayla stepleri kuşağı üzerinde ortalama 2600-2700 m den sonra yüksek alanlarda yine ot topluluğu olan yüksek dağ-çayır (subalpin-alpin) bitkileri yer alır. Kar örtüsünün geç kalktığı, fakat yaz devresinde (özellikle temmuz, ağustos ayları) ısınmanın fazla olduğu bu yerlerde dağ çayır bitkileri haziran ayının ilk yarısında yeşillenmeye ve çiçeklenmeye başlar. Bundan sonra çabuk olgunlaşan türler, en geç eylül ayı sonunda vejetasyon devresini tamamlar. Zaten ekim-kasım aylarında başlayan kar yağışları ile burada subalpin-alpin kuşağın her yanı kısa zamanda kar ile örtülür.

1.7.ARDAHAN TARİHİ TURİSTİK YERLERİ

Ardahan, tarihi ve doğal güzelliklerinin yanı sıra, elverişli koşulları nedeniyle, adeta bir kış turizmi cennetidir. İl merkezine 12 km. uzaklıktaki Yalnızçam Köyü-Uğurludağ mevkiindeki ve Projesinde golf sahası da bulunan Yalnızçam Uğurludağ Kayak ve Turizm Merkezi'nde ilk etapta mekanik tesisler ile Çeşner mevkiinde gününbirlik sosyal tesislerin yapımı tamamlanmıştır.

Ardahan ve çevresi tarihin en eski dönemlerinden beri çeşitli uygarlıklarca iskân olunmuş önemli bir yöremizdir. Urartu, Med, Pers, Roma, Sasani, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavi ve Osmanlı uygarlıklarına ev sahipliği yapan yörede birçok tarihi eser ve kalıntı bulunmaktadır. İl genelinde Urartu Kalelerinin özelliklerini andıran kaleler, bu yörede yaşamış gayrimüslim tebaanın yaptığı küçük şapel niteliğinde kiliseler, tarihi camiler, Ardahan ve çevresine özgü mimari özelliklerine sahip evler, hamamlar, çeşmeler, çeşitli dönemlerin izlerini taşıyan heykel ve figürler bulunmaktadır.

1.7.1. KALELER *

1.7.1.2.Ardahan Kalesi: Şehir merkezinin kuzeyindeki Halil Efendi mahallesi ile şehir merkezini birbirinden ayıran Kura Nehri'nin hemen sol kıyısında bulunmaktadır. Tarihi oldukça eskilere dayanan ilk inşa evresi kesin olarak bilinmeyen Ardahan Kalesi'nin, Selçuklular tarafından yapıldığı ve Osmanlılar döneminde de sürekli olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Kalenin inşasında mimari açıdan dikdörtgen bir plan düzeni esas alınmıştır. Klasik Osmanlı hisarları görünümündeki kalenin, ana girişi batıdandır ve giriş kapısının eyvan tarzında yüksek bir kemeri bulunmaktadır. Giriş kapısının üzerinde 963 H. tarihli bir inşa kitabesi vardır. Dikdörtgen plan oluşturan sur duvarları baştanbaşa kare tabanlı ve çokgen planlı çok sayıda kule ile desteklenmiştir. Kale içerisinde bir mescit ve hamam kalıntısı bulunmaktadır. Kale dandanları, duvar örgü tekniği, çokgen kuleleri ve konumlandırılış biçimi ile Rumeli Hisarının küçük ölçüde ele alınmış bir varyasyonu gibidir.

1.7.1.3. Kazan Kale: Ardahan'ın yaklaşık 12-13 km kuzeydoğusunda Kura vadisinin nehrin akış yönüne göre sağında yer almaktadır. Kesin tarihi bilinmeyen kale çevresinde eski yerleşim izleri mevcuttur. Büyük oranda yıkılmış olan kaleden, sadece doğu yöndeki kule kısmı ayakta kalarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu kulenin MS 8-9. yüzyıllarda Türkistan'daki

---

* Bu bölüm Prof. Dr. Hamza Gündoğdu tarafından 2000 yılında hazırlanan Kaleler Ve Kuleler Kenti Ardahan adlı çalışmadan yararlanarak oluşturulmuştur.

Kazan bölgesinden gelip, bu yörede yaşadıkları bilinen Türkler tarafından inşa edildiği anlaşılmıştır. Yüksekliği 15 metre olan bu kulenin, burada daha önce mevcut olan bir yerleşim üzerine sonradan inşa edildiği anlaşılmıştır.

1.7.1.4. Altaş (ur) Kalesi: Ardahan-Hanak karayolunun 18. km'sindeki Altaş (Ur) köyünün doğusunda yer alan sivri bir tepe üzerine kurulmuştur. Tarihi kaynaklarda sadece adı ve yeri belirtilen kalenin, ilk yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak VH.-VTII. yüzyıldan beri bu kalenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Çevresinde eski yerleşim izlerinin mevcut olduğu tespit edilen kalenin, Türk dönemi öncesine ait kalıntılar üzerine, Türk döneminde inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

1.7.1.5. Kinzi Kalesi: Ardahan'ın 30 km. batısında Bağdeşen köyünün kuzeyinde yer almaktadır. Kalenin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, önemli bir geçit noktasında bulunması, buranın milattan önceki asırlardan beri mevcut olduğunu göstermektedir. Konum ve altyapı özellikleri bakımından Urartu kalelerinin genel karakteristik özelliklerini akla getirmekte olup, çevreden yaklaşık 130 metrelik yüksekliği ile ortaçağ şatolarını andırmaktadır. Üç yönden derin vadilerle çevrilmiş yüksek bir dağın dil biçimindeki uzantısı üzerine kurulmuş olan kalenin, iç ve dış bölümlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

1.7.1.6. Kalecik Kalesi: Göle ilçesine bağlı Kalecik köyünün yaklaşık 450-500 metre güneyinde, köyden gelen derenin oluşturduğu vadi ile Kura vadisinin kesiştiği noktada sarp bir alana kurulmuştur. Kalenin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, MÖ VIII. yüzyılda yöreye egemen olan Urartular tarafından yaptırılmış olduğu tahmin edilen yöre kaleleri ile benzerlik göstermektedir. Üç yönden çok dik ve sarp kayalıkların sınırladığı ve akarsuları ile birlikte iki derin vadinin kesiştiği bir konumda inşa edilmiştir.

1.7.1.7. Şeytan Kalesi: Çıldır ilçe merkezinden 1 km. uzaklıktaki Yıldırımtepe köyünün yaklaşık 1,5 km. kuzeydoğusunda Karaçay vadisinde oldukça sarp ve müstahkem bir alana kurulmuştur. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yörenin diğer kalelerinde olduğu gibi bu kalenin mimari özellikleri Urartu kalelerini andırmaktadır. Tarihi kaynaklarda bu kaleye Çıldır Kalesi, Kal'a-ı Şeytan, Kaçış, İblis Hisarı gibi adlar verilmiştir.

Ölçek Köyü Kilisesi: Ardahan'ın 15 km. doğusundaki Ölçek Köyü'nde yer alan bir kilise kalıntısıdır. Yapım tarihi tam kestirilemeyen bu kilisenin X.-XI. Yüzyıllardan kalmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Kalıntılar oldukça harap durumdadır. Kilise yakınlarında, kare biçimli oyuğa sahip eski bir sunak taşı çevreye geliş güzel atılmış bir şekilde durmaktadır.

Övündü (Vaşlop) Manastır Kilisesi: Çıldır ilçesine bağlı Kurtkale beldesinin yaklaşık 1 km. kadar doğusundaki Övündü (Vaşlop) Köyü'nün 450-500 m. güneyinde bulunan vadide, Kura Nehri'nin akış yönüne göre solunda yer almaktadır. Bu kilisenin yaklaşık 150-200 m. kuzeyindeki kayalıkta ise eski mağara yerleşimleri bulunmaktadır.

Kesin yapım tarihi hakkında fikir yürütülmesinin güç olduğu ifade edilen bu kilisenin XI.-XII. yüzyıllardan kalmış olabileceği düşünülmektedir. Kilise, yörede bulunan Hıristiyan mimarisine ait kalıntılardan farklı bir plan özelliğine sahiptir. Diğerlerinden farklı olarak ve çok programlı şekilde inşa edilmiştir. Küçük ölçülerde ele alınmış ve bir manastır kilisesi özelliği gösteren yapının iç mekânı, iki bölümden oluşmaktadır. İbadethane olarak düzenlenmiş olan güney kısım, tek katlı olarak inşa edilmiştir. Manastır odalarının yer aldığı kuzey kısım, iki katlı bir düzenlemeye sahiptir.

Yöre halkı, manastırın bir çevre duvarı ile çevrili olduğunu, alt katlarında ahır ve yemekhane bölümlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak, bugün bu mekânları tespit etmek güçtür.

Sensop Kilisesi: Çıldır ilçesine bağlı Kurtkale beldesinin yaklaşık 1 km kuzeydoğusunda yer alan Akdarı (Çamorda) köyünün 5 km. kuzeydoğusundaki yüksek düzlükte ve eski bir yerleşim yerinin ortasında bulunmaktadır. Kesin yapım tarihi hakkında bir bilgi bulunmayan kilisenin X.-XI. yüzyıllardan kalmış olabileceği tahmin edilmektedir. Güney duvarı bugün tamamen yıkılmıştır. Ancak diğer duvarlar ve örtü kısmı sağlamdır. Girişinin güneyden olduğu anlaşılmaktadır.

Kilisenin kuzey yönü maşatlık olarak düzenlenmiştir. Ancak buradaki mezarlar kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Kilise çevresinde daha büyük bir yerleşime ait izler mevcuttur. Bu yerleşime ait taşlar üzerinde figürlü bezemelerin olduğu (kertenkele figürü) yöre halkı tarafından ifade edilmişse de, bezemeli herhangi bir taşa rastlanmamıştır.

1.7.2. KÖPRÜLER

En eski köprü örneklerine Anadolu'da rastlamak mümkündür. Türkler askeri hareket ve ticari nakliyat amacıyla Anadolu'da yol ve köprülere büyük önem vermişlerdir. Bu bakımdan Türkler, Anadolu'da köprü inşasında bir hayli başarılı olmuştur.

Ardahan ve çevresinde XIX. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş birkaç köprü örneği bulunmaktadır. Ancak bu köprüler içerisinde şüphesiz en önemlisi, bölgedeki en eski köprü özelliğini taşıyan Çıldır-Taşköprü Köyündeki Urartu Kralı II. Sarduri'ye ait köprüdür.

1.7.2.1. Posof Çayı Köprüsü: Bu köprü, Posof ilçe merkezinin yaklaşık 1,5-2 km. güneydoğusunda Yurtbekler sınır karakolu yakınlarında ve Posof çayı üzerinde bulunmaktadır. Bu köprünün XIX. yüzyıl sonlarında Ruslar tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Yaklaşık 10 m. uzunluğunda ve 6 m. genişliğinde olan köprünün yan kısımlarında, düzgün blok taşlarla 40-50 cm. yüksekliğinde korkuluklar oluşturulmuştur. (Gündoğdu, 2000, s. 246)

1.7.2.2. Taşköprü: Çıldır ilçesinin yaklaşık 30 km. güneyinde, adını köprüden alan ve günümüze kadar adı hiç değişmemiş olan Taşköprü köyünde bulunmaktadır. Bugün büyük oranda harap olan köprünün, Anadolu'daki en eski köprülerden biri olduğu ve Urartu Kralı II. Sarduri tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir. Bugün sadece yuvarlak kemer kısmı görülebilmektedir. Kalan izlerden yanalarda iri blok taşların korkuluk olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Ardahan Valiliği resmi web sayfası, (<http://www.ardahan.gov.tr/>) 04.05.2017)

1.7.2.3. Gülyüzü (Pekreşen) Köyü Köprüsü: Çıldır ilçesinin yaklaşık 20-25 km. güneyindeki Gülyüzü (Pekreşen) köyünde, köyün güneyindeki dere üzerinde yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş bu köprünün orijinal topuk kısımları ve topuk hizasına denk gelen korkulukları Posof çayı üzerindeki köprü ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bu köprünün de XIX. yüzyıl sonlarından kaldığı tahmin edilmektedir.

Günümüzde köprünün geçişi sağlayan yürüme zemini yıkılmıştır. Bunun yerine yakın tarihlerde, betonarme bir yürüme zemini yapılmıştır. Ancak sağlam kalan topuklar ve korkuluklar bu köprünün de Posof Çayı Köprüsü gibi çift gözlü olduğunu ve kemer köseliklerinde de tahliye gözlerinin olabileceğini akla getirmektedir. (Gündoğdu, 2000, s. 247)

1.7.3. TABYALAR

XIX. yüzyılda kalelerin önemini kaybetmesiyle birlikte Tabya denilen yeni askeri savunma yapıları ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devletinde de aynı dönemde, stratejik bakımdan önemli geçit yerlerinde, boğazlarda ve sınırlarda bu tür savunma yapılarına ihtiyaç duyulmuş ve Kırım Savaşı'ndan sonra, Batum, Erzurum, Kars ve Ardahan'da bu tip savunma merkezleri meydana getirilmiştir.

Bu dönemde stratejik bir konuma sahip olan Ardahan'da tabyalar ile güçlendirilerek önemli bir savunma merkezi haline getirilmiştir. Burada yapılan Ramazan, Emiroğlu, Singer, Kaz,

Kaya, Ahali, Düz, Mihrap Tabyaları ile Batum, Ahıska, Ahılkelek, Kars, Oltu ve dolayısıyla Erzurum yolları kontrol altına alınmıştı. Bu tabyalar Ardahan Kalesi'nin güney, doğu ve kuzeyinde şehre, kaleye ve Kura düzlüğüne hâkim konumdaydı. Bunların içerisinde en önemlisi Ramazan Tabyasıdır. (Konukçu, 1999, s.128)

1.7.3.1. Ramazan Tabyası: Ardahan il merkezinin 5 km kuzeyinde yer alan Osmanlı yapısı tabyanın 19. yüzyılın başlarında inşa edildiği bilinmektedir. 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaş'ından önce yapılan tabya bu savaşta önemli bir rol oynamıştır. 2500 m. yükseklikte bir tepe üzerine yapılan tabya yeraltında kışlalar ve bunun etrafında toprak yığınlarından meydana gelmektedir. Yörenin en yüksek tabyası olup, U şeklinde inşa edilmiş ve şehri üç yandan gözetleme imkânına sahiptir. (Gündoğdu, 2000, s. 216)

1.7.4. ŞAPEL KALINTILARI

Kiliselerden daha küçük ölçülerde yapılan ve umuma mahsus olmayan küçük kiliselere, bizim mescidin karşılığı olmak üzere şapel denilmektedir.

Ardahan ve çevresinde, kaynaklarda adları dahi geçmeyen Hıristiyan dönemi dini mimarisine ait, çok sayıda küçük şapel niteliğinde kilise bulunmaktadır. Büyük oranda tahrip edilmiş olan bu yapıların, yörede Bizans hâkimiyeti sırasında yaptırılmış oldukları tahmin edilmektedir.

Ardahan Bölgesinde X.-XI. yüzyıllardan kalma çok sayıda kilise ve şapel yer almaktadır. Söz konusu kilise ve şapellerin Kıpçak-Gürcü hâkimiyeti sırasında inşa edildiği sanılmaktadır. Bu yapıların, Osmanlı hâkimiyeti döneminde onarılarak bölgedeki Hıristiyan halk tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Kiliselerin dışında, küçük kilise diyebileceğimiz şapellerin ise şunlar olduğu söylenebilir:

Ardahan şehir merkezinin kuzeydoğusunda ve merkezde kilise mevkiinde iki ayrı şapel vardır. Ölçek-Tulumba Mezrası Şapeli, Kazankale'nin güneyindeki şapel, Akyaka (Koduzhara) Şapeli, Yalnızçam yaylasında iki ayrı şapel, Sarıme Köprüsü yakınındaki şapel, Çakıldere köyü yakınındaki şapel, Uğurlutaş'ta (Dört Kilise) üç ayrı şapel, Budaklı (Cicor) Şapeli, Kotanlı (Sikheref) Şapeli, Gülyüzü (Pekreşen) Şapeli, Şeytan Kalesi Şapeli, Kurtkale beldesinin güneyindeki şapel, Kurtkale Şapeli, Börk Köyü Şapeli, Çak Kalesi yakınında iki ayrı şapel, Çambeli Şapeli, Al Köyü Şapeli vardır.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz şapellerin hemen hepsi tamamen harap haldedir. Günümüze çok az olmakla birlikte yine de kalıntıları kalmıştır. (Gündoğdu, 2000, s. 126)

1.7.5. GÖLLER

1.7.5.1. Çıldır Gölü; Doğu Anadolu'nun ikinci büyük gölü olup, Çıldır ilçe merkezine 2 km uzaklıkta bulunmaktadır. Deniz seviyesinden 1959 m. yükseklikte olup, 124 km² yüzölçümüne sahiptir. Volkanik bir göl olup, en derin noktası 30 metredir. Göl; Gülyüzü, Gölebakan ve Doğruyol köylerinden geçen derelerden beslenip kendisinden ayrılan Çara deresi ile Arpaçay'a akar. Çıldır Gölü tatlı su gölü olup, burada doğal göl balıkçılığı yapılmaktadır. Ayrıca mevcut 4 adasında birçok kuş türü barınmaktadır. Göl kış aylarında tamamen buzla kaplanmaktadır. Aynı zamanda turistik beldedir. (Ardahan Turizm Rehberi, 2014, s.34)

1.7.5.2. Aktaş Gölü; Çıldır ilçesi ve Gürcistan arasında ilin ikinci büyük gölü olup, Hazepin Gölü olarak da bilinmektedir. Aktaş Gölü'nün 14 km²'lik kısmı Ardahan sınırları içerisinde, kalan 13 km²'lik kısmı da Gürcistan'da olmak üzere toplam 27 km²'lik alana sahiptir. 1798 m. yüksekliğinde, bilinen en derin noktası 10 m, suyu acı ve sodalı olduğundan canlı barınamamaktadır. Ancak son yıllarda gölde birçok balık türünün tespiti ile yapısında önemli değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. (Ardahan Turizm Rehberi, 2014, s.36)

1.7.5.3. Posof Gölleri; bazılarının 0.5 km²'lik alana kadar ulaştığı bir çok göl bulunmaktadır. Bunlar; Ayı Gölü (0,5 km²), Karagöl Gölü (Vakla-10 da.), Balık Gölü (4 da.), Kanlı Göl (8 da.), Ayaz Göl (10 da.), Sagre'nin Gölleri (Sülüklü, Kamışlık-7 da.), Davar Gölü (3 da.) ve Arile (Balık-8 da.) Gölü gibi doğal göller bulunmaktadır. Buralarda Tarım İl Müdürlüğüne yapılan balıklandırma çalışmaları sonucu, yoğun miktarda alabalık, sazan balığı bulunmaktadır. (Ardahan Turizm Rehberi, 2014, s.40)

1.7.6. AKARSULAR

1.7.6.1. Kura (Kür) Nehri: Toplam uzunluğu 1523 km olup, Ardahan ili sınırlarındaki uzunluğu 189 km'dir. Nehrin debisi 28,75 m³/sn'dir. Kura Nehri Ardahan topraklarında kaynaklanmakta olup, önemli yan kolları Göle'de Kaynık Deresi, Karasu Irmağı ve Türkmen Deresi'nin oluşturduğu Kürçayı ırmağı, Hanak'ta Çot Suyu, Çaykelik Suyu, Hanak Suyu ve Alabalık deresi, Kısır Dağı'ndan kaynaklanan Ağıl Deresi-Hoçuvan Karaçayır Suyu-Ölçek Suyu, Çıldır'dan Başköy Deresi ve Karaçay Irmağı'dır. Ayrıca birkaç dereden oluşan Posof Çayı, Posof ilçesinden Gürcistan'a geçtikten sonra yine Kura Nehri ile birleşerek Hazar Denizine ulaşmaktadır. (Ardahan Turizm Rehberi, 2014, s.44)

1.7.7. ARDAHAN CAMİ VE MESCİTLERİ

1.7.7.1. Müderris İbrahim Efendi Camisi (Merkez)

Ardahan Halil Efendi Mahallesi'nde, Ardahan Kalesi'nin 100 m. kuzeybatısında bulunan Müderris İbrahim Efendi Camisi, Müderris İbrahim Efendi tarafından 1710 yılında yaptırılmıştır.

Ardahan'ın en eski camilerinden olan bu yapı dikdörtgen planlı olup, kesme taştan yapılmıştır. İç mekân batı duvarında ve güneybatı köşesindeki mazgal tabir edilen pencereler ile aydınlatılmıştır. Bu tür mazgal pencereler Doğu Anadolu'daki birçok taş yapıda görüldüğü gibi dıştan içeriye doğru genişleyerek hem aydınlanmayı hem de ısı kaybının azalmasına yardımcı olmaktadır. Cami içerisindeki kitabelerden 1897 yılında onarım gördüğü ve içerisindeki sıvandığı anlaşılmaktadır.

Caminin minber ve mihrabının mimari yönden bir özelliği bulunmamaktadır. Cami günümüzde orijinalliğinden uzaklaşmış olup, terk edilmiş durumdadır. (Gündoğdu, 2000, s. 189-192)

1.7.7.2. Mevlid Efendi Camisi (Merkez)

Ardahan Halil Efendi Mahallesi'nde, Ardahan Kalesi'nin yaklaşık 150-200 m. doğusundadır. Giriş kapısı üzerindeki kitabesinden 1701 tarihinde Mevlid Efendi tarafından yapıldığı öğrenilmektedir.

Taş duvarlı yapının gövde duvarlarının yarısından fazlası ve üst örtüsü yakın tarihlerde yenilenmiştir. Orijinalliğinden uzaklaşmış olan yapının kuzeybatı köşesinde kare bir kaide üzerine silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi yapılan onarım sırasında eklenmiştir.

Caminin avlusunda Arap (Yanık) Camisi'nden getirilen 1871 tarihli, Hacı Halil Ağa'nın yaptırmış olduğu bir çeşme taşı bulunmaktadır. (Gündoğdu, 2000, s. 186-187)

1.7.7.3. Arap (Yanık) Camisi (Merkez)

Ardahan Halil Efendi Mahallesi'nde, Ardahan Kalesi yakınlarındadır. Ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesinlik kazanamamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, ardından Ermeni işgali sırasında harap olmuş ve yapı bütün özelliğini kaybetmiştir. Tarihi kaynaklardan 1915 yılına kadar ayakta olduğu öğrenilen bu cami içerisinde namaz kılan Müslüman cemaatin Ermeniler tarafından yakılmasından ötürü halk arasında "Yanık Cami" olarak anılmaktadır. (Gündoğdu, 2000, s.188)

1.7.7.4. Derviş Bey Camisi (Merkez)

Ardahan Kalesi'nin güneybatısında, Alabalık Deresi yakınında bulunan Derviş Bey Camisinin, kitabesinden 1868 yılında Derviş Bey tarafından yaptırıldığı öğrenilmektedir.

Kare planlı, düzgün kesme taştan, ahşap tavanlı caminin önüne geç devirlerde iki katlı bir son cemaat yeri eklenmiştir. İbadet mekânının kuzeyinde ikisi serbest, ikisi de duvara bitişik olmak üzere dört sütunun taşıdığı bir kadınlar mahfili bulunmaktadır. Caminin içerisi sekiz pencere ile aydınlatılmaktadır. Mihrabının mimari yönden bir özelliği yoktur. Ahşap minber ise XIX. yüzyıl batı etkili bezeme ile süslenmiştir. (Gündoğdu, 2000, s.193-194)

1.7.7.5. Ölçek Köyü Camisi (Merkez)

Ardahan'ın 15 km. doğusundaki Ölçek Köyü'nde bulunan bu cami 1895 yılında yaptırılmıştır. Kitabesi günümüze gelmediğinden banisinin ismi bilinmemektedir.

Dikdörtgen planlı caminin önüne kapalı bir son cemaat yeri eklenmiştir. İbadet mekânı dört ahşap sütunun taşıdığı kırma bir çatı ile örtülmüştür. Kuzey yönündeki ahşap sütunların taşıdığı kadınlar mahfilinin korkulukları, sütun başlıkları ahşap işçiliği yönünden son derece önemlidir. İç mekân beş pencere ile aydınlatılmıştır. İbadet mekânı içten kubbe ile örtülüdür.

Caminin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine iki minare eklenmiştir. Kuzeydoğu köşesindeki minare ahşaptan yapılmış orijinal minaredir. Diğer minare caminin son onarımı sırasında taştan yapılmıştır. Biri ahşap, diğeri taştan olan iki minare camiye uyumsuz bir görüntü vermektedir. Caminin önünde bir mezar ve doğusunda da bir haziresi bulunmaktadır. (Gündoğdu, 2000, s.196-197)

1.7.7.6. Dedeşen Köyü Camisi (Göle)

Ardahan Göle İlçesi'nin Dedeşen Köyü'nde bulunan bu caminin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Mimari üslubundan ötürü XV. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Osmanlı döneminde Dedeşen Köyü'nde cami, türbe ve çeşme gibi yapıların bulunduğu göz önüne alınacak olunursa XV. yüzyıl Osmanlı eseri olduğu tahmin edilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran Seferi'nden dönerken burada konakladığı söylenmektedir. Yöre halkı arasındaki yaygın bir söylentiye göre Yavuz Sultan Selim konakladığı bu köyde; Şeyh Ahmed'in ikramından memnun kalmış ve beğenisini "Dede Şen Olasın" diyerek ifade etmiştir. Bu olaydan sonra köyün adı Dedeşen olarak tanınmıştır.

Dedeşen Köyü'nde Osmanlı döneminde cami ile birlikte türbe, çeşme, hamam ve medrese yapılmıştı. Bunlardan cami, türbe ve çeşme günümüze ulaşabilmiş, harap haldeki hamam samanlık olarak kullanılmaktadır. Medreseden ise hiçbir kalıntı bulunmamaktadır.

Cami tek kubbeli Osmanlı üslubunda yapılmıştır. Kare kaideli kesme taştan caminin önünde bir de son cemaat yeri olduğu, konsol, sütun kaidesi ve sütun gövdesi gibi kalıntılardan anlaşılmaktadır. Batıdan içerisine girilen caminin üzeri pandantiflere dayanan bir kubbe ile örtülüdür. İç mekândaki mihrap ve minberin sanat tarihi yönünden bir özelliği yoktur. İç mekânın kuzeybatı köşesinde orijinal minareye ait merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenden bugün kadınlar mahfiline çıkış sağlanmaktadır. Batıdaki girişin soluna 1993 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir minare eklenmiştir.

Caminin yanındaki hazirede XVIII.-XIX. yüzyıla ait tarih ve sanat tarihi yönünden önemli mezar taşları bulunmaktadır. (Gündoğdu, 2000, s.199-201)

1.7.7.7. Merkez Camisi (Posof)

Posof ilçe merkezinde eğimli bir arazide bulunan Merkez Camisi'nin giriş kapısı üzerindeki yeni harflerle yazılmış kitabesine göre 1883 tarihinde yapılmıştır. Caminin banisinin ismi bilinmemektedir.

Kareye yakın dikdörtgen planlı olan bu cami, yapılan onarımlar nedeniyle orijinal durumundan oldukça uzaklaşmıştır. Bu onarımlar sırasında caminin önüne basit bir son cemaat yeri ile minare eklenmiştir. İç mekân altı pencere ile aydınlatılmış olup, minber ve mihrabı herhangi bir mimari özellik taşımamaktadır. Çevresindeki hazirede XIX. yüzyıla tarihlenen mezar taşları bulunmaktadır. (Gündoğdu, 2000, s.204-205)

1.7.8. ARDAHAN TÜRBELERİ

1.7.8.1. Şeyh Ahmet ve Şeyh Muhammet Türbesi (Göle)

Göle ilçesi Dedeşen Köyü'nün girişinde, eski mezarlığın içerisinde Şeyh Ahmet ile Şeyh Muhammed'in türbesi bulunmaktadır. Bu türbenin ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber, plan ve mimari üslubundan ötürü XV. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.

Türbe çokgen planlı olarak yapılmıştır. Kuzey yöndeki giriş kapısı sade iki profille çerçevelenmiş olup, kemerlidir. Türbenin üzeri ahşap kaplama iken, 1996 yılında Turgut Göle tarafından onarılmış ve beton kubbe ile örtülmüştür. Türbenin kible yönünde mihrabı basit bir niş şeklinde olup, sol üst kısmında bir penceresi bulunmaktadır.

Türbe içerisinde Şeyh Ahmet ile Şeyh Muhammet'in sandukaları bulunmaktadır. Ayrıca türbe dışındaki mezarlıkta XVI.- XVII. Yüzyıl mezar taşları ile Orta Asya üslubunda yapılmış bir koç heykeli bulunmaktadır. (Kars İl Yıllığı, 1976, s. 118)

1.7.8.2. Kömür Baba Türbesi (Göle)

Göle'nin 2 km. batısında bulunan bu türbenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. 1969 yılında yapılan onarım türbenin bütün özelliğini ortadan kaldırmıştır. Moloz taşlardan yapılmış olan türbede yatan kişinin kimliği de bilinmemektedir. Yöre halkı bu türbenin Kömür Baba'ya ait olduğunu söylerlerse de Kömür Baba'nın da kim olduğu bilinmemektedir. (Öztürk, 2014, s.116)

II. BÖLÜM: EFSANE KAVRAMI

Halk edebiyatının yaşayan sözlü kültür ürünlerinden olan efsaneler ait olduğu toplumun kültürü, inançları ve hayal dünyası hakkında bilgi verir. Sözlü kültürde yaşayan masal, bilmece, atasözleri, destanlar, halk hikâyeleri gibi efsanelerde sonradan yazıya geçirilmişlerdir. Sözlü kültürde yaşayan bütün folklorik ürünler gibi efsanede halkın muhteşem hafızasının kuvvetliliğini ve güzelliğini gösterir.

Efsane için bilim dünyasında birçok tanım ve açıklama yapılmıştır.

2.1.KAVRAM OLARAK EFSANE

Sözlü gelenekte yaşanan bu anonim masallara dilimizde Arapça “Usture” (Cemi esatir); Farsça: “Fesane, efsane”: Yunanca: “Mitos, mit” kelimeleri ad olarak verilmiştir. İlk devir insanları, bugün okumamış zümrelerde görüleceği üzere tabiat hadiselerinin sebeplerini bilmiyorlardı. İnsanın nereden gelip nereye gittiği, hayatla ölümün mahiyeti, yıldızların hareketi, denizin yükselmesi, yağmurun yağması; hayvan, bitki, toprak, orman, dağ, ateş, maden vb. gibi hadise ve maddelerin teşekkül ve icadı onları hayret, korku, heyecan veya memnuluk içinde bir takım hayaller kurmaya yöneltti. Bu hayaller, insanın kendi ruhunu, hayatını eşyaya, tabiata aksettirmesinden ibaret olan düşünce tarzını doğurdu. (Elçin, 1981, s.312)

Türkiye dışındaki Türkler arasında efsane karşılığı olarak şu terimler kullanılmaktadır:

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Balkan Türkleri ve Kırım Tatarlarında efsane; Azerbaycan’da efsane, mit, esatir; Türkmenistan’da epsana, rovayat; Özbekistan’da efsane, rivayet; Karakalpaklarda, epsane, legenda, anız-engime; Kazakistan’da anız, anız-engime, epsane, hikayet; Başkurlarda rivayat, legenda; Kazan Tatarlarında, rivayet, legenda, ekiyet, beyt; Altay Türklerinde, kuuçın, kep kuuçın, mifkuuçın, legenda kuuçın; Hakaslarda, kip-çoooh legenda, çoooh çaah, nımah; Tuva Türklerinde, tool-çurgu çugaa, töögü çugaalar; Şorlarda, purungu çook, kep çook, erbek; Karaçaylarda, aytıv, tavruh; Uygurlarda rivayet, epsane; Yakutlarda kepseen, sehen, kepsel, bılrığı sehen; Dolganlarda, çıksah; Tofalarda uleger kullanılır. (Alptekin,1993, XIX).Çuvaşlarda, halap, mif, ıkalap, comok kullanılır.(Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991, s.202).

Diğer milletlerde ise bu kelimenin karşılığı olarak Latince legendus kökünden gelen terimler kullanılmaktadır. İngilizce “legend”, Fransızca “legenda”, İtalyanca ”leggenda”, İspanyolca “leyenda”, Almanca “legende” gibi kelimeler efsane kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır (Sakaoğlu,1980, s.4).

2.1.1. Sözlük Tanımları

Ali Püsküllüoğlu Arkadaş Türkçe Sözlükte efsane şöyle tanımlanmıştır: “1.Söylence. 2.mec. gerçeğe dayanmayan, gerçektışı söz” (Püsküllüoğlu, 2000, s.320).

Türkçe Sözlükte ise efsane “1.Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence. 2.Gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikâye” biçiminde tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 1988, s.433).

Kâmûs-ı Türkî’de ise efsane, “1- Masal, asılsız hikâye, hurufat; 2- Şöhret bulup dillere düşen vaka’ ve hal, destan” olarak tanımlanmaktadır.(Sami, 1998, s.136-137).

Sami Akalın Edebiyat Terimleri Sözlüğü’nde efsaneyi: “Bir olayı akıl-dışı, olağanüstü yönde gelişmiş gösteren söylenti. Genel anlamda, masal, olmayacak şey, asılsız hikâye” olarak tanımlanmaktadır. (Akalın,1984, s. 93).

İskender Pala ise Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü’nde efsaneye: “Dile düşmüş şey, asılsız hikâye, masal, destan” şeklinde bir tanım getirmiştir. (Pala,1990, s.151).

Şinasi Gündüz’ün Din ve İnanç Sözlüğü’nde ise efsaneye şöyle bir açıklama getirilmiştir: “Gerçek olmayan ya da gerçek bir bilgiye dayanmayan uydurma hikâyeler, mitolojik bilgiler”(Gündüz, 1998, s.109).

Mustafa Nihat Özön, Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü’nde efsaneyi: “Bir tabiat olayını, bir varlığın meydana gelişini, tabiat elemanlarından birinde olan bir değişikliği, akıl dışı, olağanüstü açıklamalarla anlatan hikâye. Bunun temeli olan olay, halkın muhayyilesinde sekil değiştirerek, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa geçer. Genel olarak masal ile eş anlamlı kullanılır” şeklinde açıklamaktadır (Özön, 1954, s.74).

İngilizce Sözlükte ise şöyle tanımlanmıştır: “1.Çok eski zamanlardan kalma hikâyeler 2.Mitlerin modernleşmiş ve romantik hal almış sekli 3.Efsanevi şöhret kazanmış insanlar etrafında teşekkül etmiş hikâyeler.” (The American Heritage Dictionary Of The English Language, 1973, s.747)

2.1.2. Ansiklopedi Tanımları

Ferit Devellioğlu Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat’ında efsane: “1.Asılsız hikâye, masal, bos söz, saçma sapan lakırdı” şeklinde açıklanmıştır. (Devellioğlu,1992, s. 245).

Yeni Türk Ansiklopedisi’nde ise efsane şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir toplumun en eski hayatını, zaman dışı bir vak’alar hikâyesi halinde anlatan hatıralar bütünü. Başlangıçta tabiatüstü nitelikler gösteren kimselerin hayatlarını, sonraları da halkın hayal gücünü veya

sairlerin ortaya koydukları eserlerin tesiriyle şekil değiştirmiş tarih olaylarını anlatan harika nitelikteki hikâyelerdir.” (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985, s.757).

Büyük Larousse’de efsane: “1.Tarihsel olayların halkın gücüyle ya da şiirsel buluşlarla biçim değiştirdiği olağanüstü öğelere dayanan anlatı, 2.Bir kimsenin üstün başarılarını, yaşamını konu alan ve güzelleştirilmiş olarak sunan, toplum belleğinde yer etmiş olan betimleme” (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986, s. 35- 36).

Meydan Larousse’de efsane: “Halkın gözünde veya nakledenin hayal gücünde biçim değiştirerek, olağanüstü niteliklerle donatılarak anlatılan hikâye” (Meydan Larousse, 1981, s.88).

2.1.3. Araştırmacılar tarafından yapılan tanımlar

Orhan Hançerlioğlu İslam İnançları sözlüğünde: “Efsane deyimini gerçek bir olayın olağanüstü anlatılışı için kullanıldığı gibi doğasal olayların açıklanması için tümüyle hayal ürünü olan öyküler için de kullanılır.” (Hançerlioğlu, 1984, s.78)

J.L.Karl Grimm ile Wilhelm Grimm tariflerinde: “Efsane, gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan hikâyedir” şeklinde açıklamıştır.(Sakaoğlu, 1980, s.5).

Bahaeddin Ögel ise “Türk Mitolojisi” adlı yapıtında efsaneye “Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş, büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan yani ”legende” dir” diye bir açıklama getirmiştir. (Ögel,1989, V).

Ali Berat Alptekin ise “Mersin Efsaneleri” adlı makalesinde efsaneyi “Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılan, inandırıcılık vasfı bulunan, olağanüstü özellikler bulunan, kısa ve konuşma diline yer veren anlatımlardır, şeklinde tarif edebiliriz” demiştir. (Alptekin,1987, s.21).

Şükrü Elçin “Halk Edebiyatına Giriş” adlı yapıtında efsaneyi şöyle tarif etmektedir: “İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen, zamanla inanç, adet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır. Sözlü gelenekte yaşayan bu anonim masallara dilimizde Arapça: ”Usture”(cem’i: esatir); Farsça: “Fesane, efsane”; Yunanca “Mitos, mit” kelimeleri ad olarak verilmiştir.” (Elçin,2001, s.314).

Saim Sakaoglu ise Erciyes Dergisi'ndeki "Erzincan Efsanelerinin Edebiyattaki Yeri" adlı makalesinde efsaneye şöyle bir açıklama getirmiş: "Efsaneler, hayalle hakikatin kesiştiği noktada teşekkül eden anlatılardır." (Sakaoglu,1988, s.121).

Mehmet Yardımcı ise Türk Edebiyatında Nesir Ve Nazım Karışık Türler adlı yapıtında efsaneyi şu şekilde tanımlamaktadır. " Bir doğa olayının, bir varlığın meydana gelişinin, doğa elemanlarından birinde olan değişikliğin, doğaüstü özellikler gösteren kişilerin hayatlarının halk hafızasında ve hayalinde yaşayan biçimiyle belli bir yere ya da bir olaya bağlanarak olağanüstü olaylarla süslenip anlatıldığı hikâyelere efsane denir." (Yardımcı, 2015, s. 71).

Necati Demir; "Efsaneler, insan ile insanı, insan ile coğrafyayı, insan ile diğer varlıkları, insan ile maneviyatı birbirine gönül bağı ile bağlayan unsurlardır" nitelemesini yapmaktadır. (Demir, 2011, s.57)

Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde efsanenin nitelikleri ve tanımıyla ilgili olarak; "Efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır; onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği de düz konuşma diliyle her türlü üslup kaygısından yoksun hazır kalıplara yer vermeyen bir anlatı oluşudur. Bir destan parçası karmaşık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopup, kendine özgü üslup niteliklerini, sanatlık süslemeleri yitirince, sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi ya da bir olayı bildirme göreviyle sınırlanınca efsane olur. Kısacası efsane, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür." (Boratav, 1992, s.98-99)

Max Lüthi'ye göre, yeni bir kavram olan efsane (sage) aslında gerçekten olmuş olayları hikâyeye eder. Ancak iki şekilde gerçekten uzaklaşmıştır. Ağızdan ağza nakledilirken değişikliğe uğramasının yanında şairler tarafından edebî olarak işlenmeleri de başlıca değişme sebebidir. Dar anlamda efsane, masallarda olduğu gibi, doğaüstü bir olayın takdimi, hikâyeye edilmiştir. Asıl halk efsanesi ise alışılmamış, tuhaf ve genellikle huzursuzluk meydana getiren şeylerden, şekillerden ve hadiselerden bahseder. (Sakaoglu, 2004, s. 20)

2.2.EFSANENİN ÖZELLİKLERİ

Efsanenin, (legend) tabiat olaylarının, akla sığmayacak biçimde ve olağanüstü bir anlatımla açıklanan şekli olduğu herkesçe malumdur. Efsanenin, bu olağanüstü olma özelliğinin yanında bir özelliği daha vardır ki o da, halkın inançlarına ters düşmemesi, inançların çarpıtılmadan, olduğu gibi aksettirilmesidir. (Çankaya, 1982, s.7).

Ali Öztürk'e göre efsanenin özellikleri:

1. Efsaneyi şekillendiren olay, zaman kavramı içinde bir tarih gerçeğine bağlıdır, bir hadise veya bir şahsiyet ile birleşen kavram, onun hayatı etrafında özellik kazanır.
2. Efsanenin olayı, coğrafi alanı boyutları içinde belli odaklara bağlıdır.
3. Efsane yaşanmış ve toplum hayatında bağlı kalınmış bir değerler manzumesine veya ruh yüceliğine istinat eder, toplum tarafından gerçek kabul edilir. (Öztürk, 1985, s.142).

Efsanelerin çoğunda kahramanlar manen yücelirler, diğer türlerde bu yücelme görülmez, destanlarda bir tanrı inancı yaşanır, fakat bu yaşama hali bir yücelme değildir. (Öztürk, 1985, s. 144).

William R. Bascom'un belirttiği gibi "Efsaneler ilahî olmaktan çok dünyevîdir". B. Malinowski, efsanelerin güvenilir tanıklıkta bulunmak ve toplumsal ihtirası doyurmak için anlatıldıklarına dikkat çekmiştir. Mit, masal ve efsaneyi anlatılış amaçlarına ve işlevlerine göre değerlendiren Malinowski, efsanenin olağandışı bir gerçeklikle yüz yüze gelmekten doğduğunu da ifade etmiştir. (M. Öcal Oğuz vd, 2010, s.146)

Bilge Seyidoğlu' na göre efsanelerin inandırıcılık özelliği en önemli özelliğidir ve diğer türlerden ayıran bir yönüdür. "Efsaneler sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Temelinde inanç unsuru vardır. Efsaneyi anlatan ve onu dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar. Bu gerçek objektif bir gerçek değildir. Efsaneyi nakledenler ve dinleyenler efsanedeki olayların gerçekten olmuş olduğuna inanırlar. Efsaneler bu özellikleri ile masaldan ayrılırlar. Masallarda anlatılan şeylerin yalan olduğu masalın başında belirtilir. 'Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde kalbur saman içinde ben babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken' gibi tekerlemelerle masala başlanır. Efsane anlatılırken de 'Annemden duyduğuma göre, Büyüklerimden duyduğuma göre olay şöyle olmuş, şöyle gerçekleşmiş' gibi efsanenin gerçek olduğunu kuvvetlendiren sözlerle efsane anlatılır. Efsaneler kısa anlatım türleridir. Bir veya birkaç motif ihtiva ederler. Bu özellikleri ile de diğer anlatım türlerinden ve masallardan ayrılırlar" (M. Öcal Oğuz vd. 2010, s.146)

Saim Sakaoğlu ise, efsane türünün özelliklerini şu şekilde tespit etmiştir:

- "1. Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar.
1. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
  2. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.
  3. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatımdır" (Sakaoğlu; 1980, s.5-6).

2.3.EFSANELERİN OLUŞMASI

Halk arasından efsaneleri toplarken karşılaştığımız mevzulardan biri de efsane ile masalı karıştırmalarıydı. Aslında bu iki terim iki başlık altında incelenmektedir. Prof. Dr. Saim Sakaoğlu bu konuyla ilgili şu açıklamayı getirir: “Masal ile efsanenin birbirlerine bu kadar yakın olmaları daha başka hususlarda da görülür. Ama aralarında mühim bir fark vardır o da onların teşekkülleridir. Masalın teşekkülü ile efsanenin teşekkülü arasında daha tariflerinde başlayan bir fark vardır. Masalın hayal mahsulü olmasına karşılık efsanenin gerçek olarak kabul edilmesi, teşekkül meselesinde aralarındaki farklılaşmaya yol açacaktır (Sakaoğlu, 2013, s.23).

Efsanelerin şekillenışı konusunda, Ali Öztürk, R. Roice'nin kaidelerini şu şekilde aktarmıştır: efsanelerin diğer türlerden farklı olmasını ve bu hususta değişik görüşler ileri sürülmüşse de, en geçerli ve kabul edilir görüş R. Roice'nin ileri sürdüğü, ona göre efsaneler üç ayrı kaide etrafında oluşurlar.

1. Menşelerle ilgili kaide aynı inanç ve düşünce anlayışına sahip olan bütün memleketlerde, milletlerde muhayyele aynı şekilde tezahür eder ve böylece benzer efsaneler meydana gelir.
2. Birinin yerine diğerinin geçmesi kaidesi, bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine duyulan saygıyla meydana gelen efsane, zamanla bu kahramanı terk ederek, daha güçlü kişilik kazanan birisine mal olur.
3. Adapte olabilme kaidesi: Çevre ve zaman değiştiren bir efsane, yeni bir çevrede sosyal ve etnografik şartlara kendini adapte eder. (Öztürk, 1985, s.144).

Aslana binip yılanı kamçı olarak kullanma motifiyle kurulan efsaneyi birinci kaideye, “Didon Hilesi” diye bilinen, kurnazlıkla toprak elde etme motifine yer veren efsanede Hasan Sabbah'ın yerine Battal Gazi'nin geçmesini ikinci kaideye, yusufçuk veya ibibik kuşunun aslında iki çoban veya iki kardeş olması şeklinde değişiklik göstermesi de sonuncu kaideye örnek olarak gösterilebilir. Verilen örneklerin çoğaltılması meseleye daha da açıklık kazandıracaktır. Muhtelif kitaplarda okuyacağımız herhangi bir efsane bunlardan birine örnek olabilir. (Sakaoğlu, 2013, s. 24).

2.4.EFSANENİN DİĞER TÜRLERLE İLİŞKİSİ

Sözlü edebiyat ürünlerinde birçok ortak özellikler mevcuttur. Sözlü olmaları, hafızalarda yaşamaları, ağızdan ağıza yayılmaları, muhteliflerinin belli olmaması vb. özellikler en büyük ortaklıklarıdır. Ortak özelliklerinin yanında kendilerine has baskın özellikleri de vardır. Efsanenin de diğer türlerden belirgin farklılıkları vardır. Diğer sözlü edebiyat ürünleriyle olan benze ve farklı yönlerini belirtmemiz gerekir.

Sırasıyla efsanenin mit, masal, destan ve halk hikâyesiyle ilişkisi:

2.4.1. Efsane- Mitoloji İlişkisi:

Anlatı türleri içerisinde efsaneye en yakın olan mittir. Mit ile efsanenin birbirlerine en yakın olan tarafları her ikisinin de inanma yönünden gerçek olarak kabul edilmeleridir (Sakaoğlu,1980, s.21).

Mit ile efsaneler her ikisi de anlatıcılar ve dinleyicilerce gerçek olarak kabul edilir. (Helimoğlu Yavuz, 1993, s.11).

Mitlerin esas unsuru objesi tabiattır, uzaydır; efsanelerinki ise cemiyet hadiseleridir, karihtir (Ergun,1997, s. 42).

Mitlerde tanrılar ve yarı-tanrılar olduğu halde efsanelerde tarihi ve yarı-tarihi kahramanlar vardır (Helimoğlu Yavuz, 1993, s.11).

Efsaneler, mitolojiden farklı olarak daha gerçekçidirler, mitlerde hayale, fantaziye bağlılık güçlüdür (Ergun,1997, s.46).

Mitolojiler, ilkel dönemlerin ve ilkel kültürlerin mahsulleri oldukları halde efsaneler günümüzde oluşabilir ve tarih çıkabilirler (Seyidoğlu, 1997, s.14).

Efsanenin zamanı, mitteki hadiselerin cereyan ettiği zamana göre daha yakın bir geçmiştir (Sakaoğlu,1980, s.21).

Mitler her zaman bir kutsallık taşırlar. Oysa bu özellik efsanelerin tümünü kapsamaz (Yavuz, 1993, s.11).

2.4.2. Efsane-Masal İlişkisi:

Efsanenin gerçek olarak kabul edilmesine karşılık masal hayal mahsulü olarak kabul edilir (Sakaoğlu, 1980, s.21).

Masallardaki hayali unsurlar efsanelerde de bulunur; ama efsanelerdeki hayali unsurların inandırıcılık özelliği vardır. Masalarda ise yoktur; çünkü efsanenin en önemli özelliği inanış

olmasıydı. Masaldaki uçan halıya sihirli fese inanç kapısını kapatan çocuk, efsanedeki velinin hacca gidivermesini, kimsenin göremediği aksakallı piri hemen kabul ediverir (Sakaoğlu,1987, s.99).

Her iki anlatıda da olağanüstü olaylar ve kahramanlar vardır. Efsanelerin zamanı bellidir. Buna karşılık masalların zamanı bilinmez, belirli bir zamanları yoktur (Ergun, 1997, s.48).

Efsanelerin yeri bellidir, bu yer yaşadığımız dünyadır. Masallarda ise yer belli değildir. Masal, “masal ülkesi” denilen hayali bir yerde geçer. Efsanelerin bir kısmının dini mevzuları işlemelerine karşılık, bütün masallar din dışıdır (Ergun,1997, s.48).

Efsaneler, masallara göre daha kısadır. Masalların pek çoğunda tekerleme gibi bölümler varken efsanelerde yoktur. Efsanelerde bir veya birkaç motif vardır. Masallar ise motif açısından oldukça zengindir. Şekil değiştirme motifi hem efsanelerde hem masallarda sıkça görülür. Fakat masallarda taş kesilme sihir sonucu cadılar tarafından gerçekleştirilirken efsanelerde ise mucize ile gerçekleşir. Ayrıca masalda taş kesilenler sihrin etkisi geçince canlanır; fakat efsanede canlanmaz. Masallarda görülen şekil değiştirmelerde, kahramanlar bazen eski şekillerine dönebilir. Bu husus efsanelerde görülmez (Sakaoğlu, 1980, s.32).

Tekrar eski haline dönme durumuna istisna bir örnek daha vardır. Saim Sakaoğlu'nun Anadolu Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu adlı yapıtında, köylülerin Hacı Bektaşî Veliye bir şey vermemeleri sonucu Hacı Bektaşî Velinin duasıyla çeçleri ve altınları tas olur, köylüler pişman olunca çeçlerinin eski sekline dönmüş olduğu anlatılmaktadır (Sakaoğlu,1980, s.132).

“Efsaneler, masallar gibi her zaman söylenmez. Ancak belli bir hadise ve varlığın öğrenilmesi, açıklanması ihtiyacı doğunca anlatılırlar. Masallar ise her zaman anlatılabilirler” (Ergun,1997, s.47).

Bazı efsaneler zamanla masallaşabilir; fakat masallar efsaneleşemez. Efsanelerin acıklı bitmesi olağandır, buna karşılık masal her zaman sonunu tatlıya bağlayan bir anlatı türüdür (Boratav, 2000, s.122).

Efsaneler masallara göre daha milli ve mahallidirler (Ergun, 1997, s.47).

2.4.3. Efsane –Destan İlişkisi:

Efsane ve destandaki olaylar, gerçek olarak kabul edilir (Helimoğlu Yavuz, 1993, s.12). Fakat destanlar tarihi belgelere kaynaklık ederken efsanelerde böyle bir durum yoktur. Bunun için destanın gerçeklik payı efsaneye göre daha fazladır. Her ikisinde de yer alan olaylar,

günümüz dünyasında geçerler. (Helimoğlu Yavuz,1993, s.12). Fakat efsanedeki olaylar daha yakın zamanda olmuştur. Her ikisinin de tarih içinde belli yer ve zamanları vardır. Her ikisinde de olağanüstü kahramanlara ve olaylara yer verilir. Fakat her efsanede olağanüstü bir yan bulunma zorunluluğu yoktur. Hiçbir olağanüstü yanı bulunmayan efsanelere rastlarız. (Boratav, 2000, s.121).

Destanlar bir yönüyle efsaneye dayanır, destandaki kişiler efsanevidir. Bunun yanı sıra destanlar da efsanelere kaynaklık ederler. Yani karşılıklı etkileşimleri söz konusudur. Yasadığımız zamanda efsane oluşabilirken destan oluşamaz. Yani bir olayın destan olabilmesi için aradan uzun bir zaman geçmesi gerekmektedir. “Efsanelerin bazılarında kutsallık olmasına karşın kutsallık destanlarda görülmez. Destanlar daha ziyade milli anlatmalardır ve kutsallık dini bir karakter taşımaz” (Ergun,1997, s.48).

Efsanelerin bazılarının benzerlerini başka milletlerde bulabiliriz. Buna karşılık destanlar millidir, onların benzerlerini başka milletlerde bulmamız söz konusu değildir (Ergun,1997: 48).Bu yönüyle orijinallik taşır. (Sakaoğlu,1992, s.24).

Destanların hepsi belli bir tarihi olayı işlerler. Buna karşılık bu durum efsanelerin tamamında görülmez. (Ergun,1997, s.48).

Efsanelerdeki sessiz, sakin, itaatkâr derviş tipine karşılık destanlarda kahraman, savaşçı alp tipi vardır. (Ergun,1997, s.48).

2.4.4. Efsane- Halk Hikâyesi İlişkisi:

Efsane ile halk hikâyesi arasında büyük bir benzerlik yoktur. Halk hikâyeleri biraz daha masalı anımsatır diyebiliriz. Gerçek ya da gerçeğe yakındır. Olağanüstü durumlar vardır. Mekân, dünyadır. Dua ve beddualar gerçekleşir. Efsanelerin kutsallık ve inandırıcılık özellikleri daha ağır basmaktadır.

2.5.EFSANELERİN TASNİFİ

Efsaneler üzerine yapılan tasnif çalışmalarını hem Türkiye'deki hem de yabancı çalışmalardan yararlanarak vereceğiz.

19.yy. başlarında Grimm Kardeşler ile başlayan efsane çalışmaları hep kişisel gayretlerle olmuş ve bu durum 1959'a kadar sürmüştür.1959- 1969 yılları arası ise "Kongreler Devri" olarak adlandırılmış ve bu yıllarda efsaneyi konu alan altı kongre düzenlenmiştir. "International Society for Folk- Narrative Research" adlı cemiyet etrafında birleşen Avrupalı efsane araştırmacıları 14- 16 Ekim 1963'te Budapeşte'de Kurt Ranke'nin başkanlığında toplanarak milletlerarası ilk efsane tasnifini yapmışlardır. Bu tasnif dört ana grupla bunlara bağlı alt gruplardan oluşmaktadır:

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu(Kıyamet) ile ilgili efsaneler

II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler

A-Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei

B-Bazı yerler ile ilgili efsaneler

C-Dip tarihi ve ilk zamanlar ile ilgili efsaneler

D-Harpler ve felaketler

E-Temayüz etmiş kişiler

F-Bir düzenin bozuluşu

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/mitik efsaneler

A-Kader

B-Ölüm ve ölümler

C-Tekin olmayan yerler ve hayaletler

D-Hayaletlerin resmigeçidi ve savaşlar

E-Öbür dünyada ikamet

F-Cinler, periler, ruhlar

G-Medeniyet ile ilgili yerlerdeki hayaletler

H-Değişmiş varlıklar

I-Şeytan

K-Hastalık yapan kötü ruhlar (Cinler) ve hastalıkları

L-Tabiatüstü (Sihri) kuvvetlere sahip kimseler

M-Efsanevi (Mitik) hayvanlar ve bitkiler

N-Hazineler

IV. Dini efsaneler/ Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler (Sakaoğlu,1980, s.16- 17)

Pertev naili Boratav'ın yaptığı tasnif çalışması:

a) Yaratılış Efsaneleri

Oluşum ve dönüşüm efsaneleri- evrenin sonunu(Mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler

b) Tarihlik Efsaneler

c) Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler

d) Dinlik efsaneler (Boratav, 2000, s.123)

i) Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar,

ii) İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy vb.) hakkında anlatılanlar,

iii) Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.),

iv) Tarihlik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler,

v) Milletler, hükümdar soyları,

vi) Büyük afetler,

vii) Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar,

viii) Savaşlar, fetihler, yayılışlar,

ix) Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar,

x) Başkaca Tarihlik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (Uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, sairler, şeyhler, mürşitler vb.) (Boratav, 2000, s.124)

xi) Sevda maceraları ile ün salmış aşıklar, kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri,

xii) Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış “önemsiz” kişiler (Örneğin: çoban, hizmetçi vb.) üzerine anlatılanlar (Boratav, 2000, s.125)

c) Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneleri ise şu bölümlere ayırmıştır:

- i) Alın yazısı,
  - ii) Ölüm ve ötesi,
  - iii) Tekin olmayan yerler,
  - iv) Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vb.) ile hayvanların “sahipleri” (koruyucuları) (Boratav, 2000, s.127)
  - v) Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar,
  - vi) Şeytan,
  - vii) Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar(Albastı gibi),
  - viii) Olağanüstü güçleri olan kişiler (büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi),
  - ix) ”Mythique” nitelikteki hayvanlar ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılanlar,
- Boratav, “Folklorla Doğru” dergisinde tercümesi yayınlanan aslı Fransızca olan “Türk Efsaneleri” adlı makalesinde ise efsane tasnifini şu şekilde belirtir:
- A. Ünlü kimseler üzerine anlatılan ve az çok olağanüstü nitelikler taşıyan efsaneler,
  - B. Etiyolojik efsaneler,
  - C. Hayali hayvanlar üzerine anlatılan efsaneler,
  - Ç. Cinler ve hayvanların sahipleri ile ilgili efsaneler,
  - D. Büyücü ve falcılarla ilgili efsaneler,
  - E. Evliya menkıbeleri,
  - F. Ask efsaneleri (Boratav,1974, s.12- 20)
- Boratav’ın diğer tasnifi ise Ali Rıza Önder’in “Yaşayan Anadolu Efsaneleri” adlı yapıtının tanıtımı için yazmış olduğu “Oriens”te yayınlanan Fransızca makalesinde yer almaktadır. Bu tasnif şu şekildedir:
- A. Evliyalar ve kerametleri,
  - B. Değişik bölgeler üzerine etiyolojik ve etimolojik efsaneler,
  - C. Aşk efsaneleri,
  - Ç. Masallara benzeyen efsanevi hikâyeler (Boratav,1957, s.162-166)

Efsane araştırmalarında çok önemli katkıları olan ve bu konuda önemli kaynak çalışmalar yapan Saim Sakaoğlu, taş kesilme motifiyle ilgili efsanelerin tasnifini, Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu adlı çalışmasında şu şekilde yapmıştır:

- A. Aşk, (1- 45)
- B. Zor durumdan kurtulma, (51- 100)
- C. Saygısızlar, (111- 160)
- D. Kötü huylar, (171- 190)
- E. Hızır ve insanlar, (201- 220)
- F. Değişik taş kesilmeler, (231- 280)
- G. Eksik anlatılanlar (291- 300) (Sakaoğlu, 1980, s.110- 111)

Sakaoğlu, insanların kuşa dönüşmesiyle ilgili olarak anlatılan efsaneleri de şu şekilde tasnif etmiştir:

- A. Kendi duasıyla kuş haline gelenler,
- B. Başkalarının duasıyla kuş haline gelenler,
- C. İgili bir isteğin neticesinde kuş haline gelenler,
- . Farklı hususiyet gösterenler,
- D. Dua edilmeden kuş haline gelenler,
- E. Farklı sebeplere bağlı olarak kuş haline gelenler (Sakaoğlu, 1985, s.450- 456)

Bilge Seyidoğu, ‘‘Erzurum Efsaneleri’’ adlı yapıtında efsane tasniflerini şu şekilde yapmıştır.

I. Dini Binalarla İlgili Efsaneler

- A. Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler,
- B. Kutsal kabirlerle ilgili olanlar,
- C. Tekkeler, ocaklar ve mritlerle ilgili efsaneler,
- D. Türbeler zerine söylenen efsaneler,
- E. Kaleler zerine anlatılan efsaneler (Seyidoğu, 1997, s.31)

II. Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler

- A. Al karısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler,
- B. Çobanların ve köprülerin efsaneleri,
- C. Değirmen ile ilgili efsane,
- D. Evler hakkında anlatılan efsaneler,
- E. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler,
- F. Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsaneler,
- G. Keramet sahiplerinin efsaneleri,
- H. Köylerle ilgili efsaneler,
- I. Kuyu ile ilgili efsane,
- İ. Tekin olmayan yerlerde yaşayan tekin olmayan yaratıklar,(Seyidoğlu,1997, s.131)

III. Tabiat ve Kırırlarla İlgili Efsaneler

- A. Çeşme ile ilgili efsane,
- B. Düzlüklerle ilgili efsaneler,
- C. Göller ve Şelalelerle ilgili efsaneler,
- D. Kaplıcalarla ilgili efsaneler,
- E. Mağaralarla ilgili efsaneler,
- F. Nehirle ilgili efsane,
- G. Pınarla ilgili efsane,
- H. Taslar ve kayalarla ilgili efsaneler (Seyidoğlu, 1997, s.221)

V. Yer Adları İle İlgili Efsaneler,

- A. Meskûn bölgelerle ilgili efsaneler,
- B. Yeryüzü şekilleri ile ilgili efsaneler,
- C. Diğerleri (Görkem,1987, s.13)

Ruhi Kara “ Erzincan Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma” adlı kitabında Erzincan Efsanelerini şu şekilde tasnif etmiştir:

- 1.Dini ve dini binalarla ilgili efsaneler,

2.Evler ve insanların yasadığı yerler ile ilgili efsaneler,

3.Tabiat ve kırlarla ilgili efsaneler,

A. Ağaçlar ve otlar ile ilgili efsaneler

B. Dağlar ve tepeler ile ilgili efsaneler

C. Düzlükler ile ilgili efsaneler

D. Göller ile ilgili efsaneler

E. Hayvanlar ile ilgili efsaneler

F. Nehirler ile ilgili efsaneler

G. Taşlar ve kayalar ile ilgili efsaneler(Kara, 1993, s.90)

Mehmet Naci Önal, “Muğla Efsaneleri” çalışmasında yaptığı sınıflama

Yaratılış, Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri

I. Efsaneler, Motifler ve Yerel Değerlendirmeler

A. Evrenle ilgili efsaneler

B. İnsanlarla ilgili efsaneler

C. Hayvanlarla ilgili efsaneler

Ç. Bitkilerle ilgili efsaneler

D. Tasa Dönüşümler ilgili efsaneler

Tarihi Efsaneler

I. Efsaneler, Motifler ve Yerel Değerlendirmeler

A. Tarihi şahsiyetlerle ilgili efsaneler

B. Yapıların bir gecede oluşumuyla ilgili efsaneler

C. Köprülerle ilgili efsaneler

Ç. Denizlerle ilgili efsaneler

D. Göller ve sularla ilgili efsaneler

E. Dağlarla ilgili efsaneler

F. Şehirlerle ilgili efsaneler

G. İlçelerle ilgili efsaneler

Ğ. Beldelerle ilgili efsaneler

H. Köylerle ilgili efsaneler

İ. Mevkilerle ilgili efsaneler

Olağanüstü Varlıklar ve Olağanüstü Olaylarla İlgili Efsaneler

I. Efsaneler, Motifler ve Yerel Değerlendirmeler

A. Şeytanla ilgili efsaneler

B. Cinlerle ilgili efsaneler

C. Perilerle ilgili efsaneler

Ç. Geçkincilerle ilgili efsaneler

D. Diğer yaratıklarla ilgili efsaneler

E. Olağanüstü olaylarla ilgili efsaneler

Mistik Efsaneler

I. Erenlerle İlgili Efsaneler, Motifler ve Yerel Değerlendirmeler

A. Şehirlerdeki erenler

B. İlçelerdeki erenler

C. Belde ve köylerdeki erenler

Ç. Dağlardaki erenler

II. Hızır'la İlgili Efsaneler, Motif ve Yerel Değerlendirmeler

A. Paylaşma, bereket ve ödüllendirme

B. Cezalandırma

C. Don değiştirme

III. Ağaçlarla İlgili Efsaneler, Motifler ve Yerel Değerlendirmeler

A. Gerçekçi efsaneler

B. Gizemli efsaneler

IV. HZ. Ali'nin Atı Düldül'ün Ayak İzi İle İlgili Efsaneler, Motifler ve Yerel Değerlendirmeler (Önal, 2003, VII-XV)

2.6.EFSANELER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Folklorik bütün ürünlerde olduğu gibi efsaneler üzerine yapılan derlemeler ve ilmi çalışmalar son yıllarda oldukça artmıştır. Yapılmaya da devam etmektedir. İلمي çalışmaların artmasında hem üniversite sayısının artması ve buna bağlı olarak kurulan halk bilim ve edebiyat fakülteleriyle birlikte artan lisans, yüksek lisans çalışmalarının payı oldukça büyüktür.

2.6.1.TEZLER

2.6.1.1.Doçentlik tezleri

Saim Sakaoğlu, Anadolu –Türk Efsanelerinde Tas Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Ankara, 1980.

Bilge Seyidoğlu, Erzurum Efsaneleri / Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme, İstanbul, 1997.

Ali Çelik, Trabzon –Şalpaazarı Çepni Kültürü (Metin- İnceleme), Trabzon, 1996.

M. Naci Önal, Muğla Efsaneleri (İnceleme- Metin), Muğla, 2004.

2.6.1.2. Doktora tezleri

Yusuf Olgun, Tarihi Bursa Efsaneleri Derleme-İnceleme, Bursa, 1989.

Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, Konya, 1993.

Halil Altay Göde, Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Konya, 2002.

Necmi Akyalçın, Anadolu efsanelerinin Dil Özellikleri Ve Eğitim İşlevleri, Çanakkale 2002.

Gülhan Atınur, Başkurt ve Tatar efsaneleri üzerine karşılaştırmalı motif çalışması, Erzurum 2002.

Muvaffak Duralı, Yakut Efsaneleri, İzmir, 2004.

Aygerim Dıykanbayeva, Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-metin), İzmir 2004.

Pınar Fedakâr, Karakalpak Efsaneleri (inceleme-metinler), İzmir 2008.

Âdem Öger, Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (inceleme ve metinler), İzmir 2008.

Ferhat Aslan, Ayasofya efsaneleri (tespit-inceleme), İstanbul 2009.

Ferah Türker, Altay Türklerinin efsaneleri (inceleme-metin), İzmir 2011.

Nursel Uyaniker, Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti Ve İncelenmesi, İstanbul 2011.

Bıbıgul Ospanalıyeva, Kazakistan'ın Jambil bölgesi efsaneleri (inceleme- metinler), İzmir 2011.

Gülcan Karini, İran-Halhal yöresi Türklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, İzmir 2012.

Ahmet Dağlı, Yapısalcı açıdan Amasya efsaneleri, Samsun 2012.

Şerife Seher Erol, Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma: (İnceleme-metinler) İzmir 2012.

Mevlüt Metin Türктаş, Denizli efsaneleri, Denizli 2012.

Tuğrul Balaban, Amasya Efsane, Menkabe Ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin), Erzurum 2013.

Bairma Ochirova, Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü, İstanbul 2013.

Cavit Güzel, Kırşehir'den Derlenen Efsanelerin Retorik Analizi, Kırşehir 2016.

Mehmet Dervişoğlu, Edirne efsaneleri, Edirne 2016.

2.6.1.3. Yüksek Lisans Tezleri

İsmail Görkem, Elazığ Efsaneleri Üzerine Araştırmalar (Metinler ve İncelemeler), Elazığ, 1987.

Yılmaz Önay, Van Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Olarak Anlatılan Menkıbeler, Van, 1987.

Muhsine Helimoğlu Yavuz, Diyarbakır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Ankara, 1989- 1990.

Ali Duymaz, Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler), Elazığ, 1989.

Ruhi Kara, Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Erzurum, 1991.

Kudret Yıldırım (Yağbasan), Malatya Efsaneleri (Metinler ve İnceleme), Malatya, 1991.

Zekeriya Karadavut, Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metinler) , Konya, 1992.

Şerif Oruç, Alman ve Türk Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme, Ankara, 1988.

Seyit Emiroğlu, Konya Efsaneleri (İnceleme- Metin), Konya, 1993.

- Pervin Ergun, Halk Anlatmalarında Hızır, Konya, 1993.
- Zekiye Çağmlar, Adana ve Yöresi Yatır- Ziyaret ve Ocaklarla Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler, Adana, 1994.
- Bayram Sönmez, Niğde Efsaneleri (Tahlil ve Metinler), Kayseri, 1994.
- Nilgün Çıblak, İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma / İnceleme – Metinler, Adana 1995.
- Mehmet Erol, Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme- Metinler), Kayseri,1996.
- Necmi Akyalçın, Balıkesir Yöresinde Yatır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Balıkesir, 1996.
- Osman Şentürk, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Folklorik Unsurlar, Niğde, 1996.
- Neşe Işık, Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon- Rize- Artvin Efsaneleri), Trabzon, 1998.
- Cengiz Göksen, Giresun Efsaneleri, Trabzon, 1999.
- Aziz Ayva, Anadolu Göl Efsaneleri (İnceleme- Metinler), Konya, 2001.
- Âdem Yıldız, Hayvanlarla İlgili Efsaneler (İnceleme- Metin), Konya, 2002.
- Yahya Özdemir, Gaziantep Efsaneleri (İnceleme- Metin). Gaziantep, 2003.
- Hıdır Tekin, Antalya Bölgesi Efsaneleri, İstanbul, 2003.
- Sinan Gönen, Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler, Konya, 2004.
- Mustafa Osan, Kuzeydoğu Denizli Yöresinde Anlatılan Efsaneler, Denizli, 2006.
- Nuriye sancak, Mardin efsaneleri, Mardin, 2008.
- Levent Başarkanoğlu, Nizip efsaneleri, Gaziantep 2010.
- Recai Bazancir, Bingöl Efsaneler, Van 2010.
- Aslıhan Yıldız, Anadolu Efsanelerinin Tanımı Ve Tasnifi, Kars 2011.
- Gülşah Yüksel, Kastamonu Efsaneleri, Yozgat 2011.
- İbrahim Atlı, Çan Yöresi Efsanelerinin Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi, Çanakkale 2012.
- Hakan Acar, Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Nevşehir 2013.
- İmran Gündüz Alptürker, Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metinler, Nevşehir 2013.

Sezai Demirtaş, Savaş Ve Fetih Olguları Bağlamında Anadolu Sahası Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler, Konya 2013.

Ramazan Ergöz, Anadolu Efsanelerinde Yasaklar Ve Cezalar, Ardahan 2014.

Elif Alakuş, Afyonkarahisar Merkezde Yer Adlarına Bağlı Oluşan Efsaneler: Derleme - İnceleme – Metinler, Afyon 2014.

Fatmanur İlhan, Efsane ve mitlerin işlevleri ve modern toplumdaki yansımaları: Sarıkız Efsanesi örneği, Bursa 2014.

Seçkin Sarpkaya, Türkiye Sahası Masal Ve Efsanelerinde Demonolojik Varlıklar, İzmir 2014

Mete Bülent Deger, Hatay Efsanelerinin Bağlam Merkezli Halk Bilimi Yöntemleri Açısından İncelenmesi, Mersin 2014.

Nurşen Batı, Terme İlçesinin Kültürel Dokusunda Amazon Efsanesi, Samsun 2015.

Banu Bulduk, Seçilmiş Türk Efsanelerinden Etkileşimli Bir Elektronik Kitap Uygulaması, Ankara 2015.

Edip Polat, Di çend pexşanên Kurmancî de Evînên Efsanevî, Mardin 2015.

Candan Kadriye Giray, Türk ve Kore Kuruluş Efsanelerinin Karşılaştırmalı Analizi-Dangun Ve Bozkurt, Mardin 2016.

Şerife Oral, Kayseri yöresi efsaneleri: İnceleme – metinler, Kayseri 2016.

Noorullah Saifi, Belh (Afganistan) Özbeklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Konya 2016.

2.7.1. KİTAPLAR

Acar, İsmail Hakkı; Zara Folkloru, Emek Matbaası, Sivas 1975.

Aksel, Malik; Anadolu Halk Resimleri, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.

Aktan, Selma; Hakiki Anadolu Efsaneleri, İpek Matbaacılık, Adana 1978.

Alptekin, Ali Berat; Fırat Havzası Efsaneleri, Antakya 1993.

Alptekin, Ali Berat; Efsane Ve Motifler Üzerine, Ankara 2012.

Altınkaynak, Erdoğan; Urum Folklor ve Halk Edebiyatı, Ankara 2008.

Altınkaynak, Erdoğan; Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karaylar, Hearlem 2008

Altınkaynak, Erdoğan; Kırımçaklar, Hearlem 2008.

Anlaroğlu, Fehmi; Dilden Dile, Nesilden Nesile Anadolu Efsaneleri 1, Onur Yayınları, Ankara 1968.

Araz, Nezihe; Anadolu Evliyalari, Özgür Yayıncılık, İstanbul 2006.

Banoğlu, Ahmet; Tarih Ve Efsaneleriyle İstanbul, İstanbul 1966.

Bayatlı, Osman; Bergama'da Efsaneler, Adetler, Vakit Gazetesi Yayınları, İstanbul 1941.

Bayladı, Derman; Efsaneler Dünyasında Anadolu (Anadolu Mitolojisi),1.Baskı, İstanbul 1996.

Burdurlu, İbrahim Zeki; Ülkemin Efsaneleri, İzmir 1969.

Çankaya, Sabahattin; Elif ile Yusuf; Bir Kadirli Efsanesi, İstanbul 1982.

Demircioğlu, M. Ziya; Kastamonu Evliyalari, Kastamonu 1962.

Gedikoğlu, Haydar; Trabzon Efsaneleri ve Halk Hikâyeleri, Trabzon 1998.

Gencan, Mehmet İhsan; Çanakkale Savaşlarından Menkıbeler, Ankara 1990.

Gülensoy, Hatice; Tunceli'de Elti Hatun Efsanesi, İstanbul 1992.

Gülensoy, Hatice; Tunceli'de Munzur Efsanesi, Ankara 1986.

Gündoğdu, Osman; Bektaşî Menkıbeleri, Ankara 1996.

Güzelbey, Cemil Cahit; Gaziantep Evliyalari, Gaziantep 1964.

Kabağaçlı, Cevat Şâkir; Anadolu Efsaneleri, İstanbul 1957.

Kabaklı, Ahmet; Ejderha Tası, İstanbul 1991.

Kaptan, Şükrü Tekin; Gönül Sultanları Denizli'de (Türebeler- Yatırlar), Denizli 1993.

Kurtoğlu, Mehmet; Urfa Efsaneleri, 2. Baskı, Kent Yayınları, İstanbul 2005.

Moran, Adli; İlkel Efsaneler, Varlık Yayınları, İstanbul 1961.

Nasrattınoğlu, İrfan Ünver; Afyonkarahisar Efsaneleri, Ankara 1973.

Orkun, Hüseyin Namık; Türk Efsaneleri, İstanbul 1943.

Önder, Ali Rıza; Yaşayan Anadolu Efsaneleri, Kayseri 1955.

Önder, Mehmet; Aldı Sözü Anadolu, Ankara 1992.

Önder, Mehmet; Anadolu Efsaneleri, Ankara 1966.

Önder, Mehmet; Anadolu'yu Aydınlatanlar, Ankara 1998.

- Önder, Mehmet; Bitmez Tükenmez Anadolu, (Hikâyeleri, Efsaneleri ve Destanlarıyla), Ankara 1970.
- Önder, Mehmet; Efsane ve Hikâyeleriyle Anadolu Şehir Adları, Ankara 1969.
- Önder, Mehmet; Efsane, Destan ve Öyküleriyle Anadolu Kentleri, 1. Baskı, İstanbul 1989.
- Önder, Mehmet; Efsaneleri, Destanları, Hikâyeleriyle Şhirden Şehire, Ankara 1995.
- Önder, Mehmet; Konya Efsaneleri, Konya 1963.
- Örnek, Sedat Veyis; 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Bilgesu yayıncılık, Ankara 2014.
- Özburun, Serkan; Doğu ve Batı Mitolojisinden Yılın Her Günü İçin Aşk Efsaneleri, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Özen, Kutlu; Sivas Efsaneleri, Sivas 2001.
- Özdem, Filiz, Yeryüzünden Binbir Efsane, İstanbul 2014.
- Özönder, Hasan; Konya Velileri, Konya 1990.
- Püsküllüoğlu, Ali; Efsaneler, Arkadaş Yayınları, Ankara 2002.
- Sakaoğlu, Saim; 101 Anadolu Efsanesi, İstanbul 1976, Ankara 1989.
- Sakaoğlu, Saim; 101 Türk Efsanesi, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2004.
- Sakaoğlu, Saim; Efsane Araştırmaları, Kömen Yayınları, Ankara 2013.
- Sarı, Zafer; Hatay'da Efsane ve Menkıbeler, Antakya 1994.
- Sarıyüce, Hasan Latif; Efsaneleriyle Güzel Anadolu, Kahramanmaraş 1987.
- Sepetçioğlu, M. Necati; Türk- İslam Efsaneleri, İstanbul 1975.
- Sepetçioğlu, Necati; Bir Büyülü Dünya Ki, İstanbul 1998.
- Şapolyo, Enver Behnan; Dünya Efsaneleri, 2. Baskı, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1965.
- Şapolyo, Enver Behnan; Türk Efsaneleri, 3. Baskı, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1965.
- Tuncel, Mustafa; Beydağları Efsane Söyler, Bu Yayınları 2011.
- Turyan, Hasan; Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri, İstanbul 1997.
- Uraz, Murat; Türk Mitolojisi, İstanbul 1967.

Ünver, M. Naci; Kapadokya Efsaneleri, Ay yıldız Yayınları, Ankara 1990.

Yardımcı, Mehmet; Kavcar, Cavit; Efsanelerimiz, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya 1988.

Sarı, Enver; Halk Efsaneleri, Antalya 2016.

Güler, Mehmet; Efsane Dolu Anadolu, 2017.

2.7.2. MAKALELER

Saim Sakaoğlu, “Erzincan Efsanelerinin Edebiyattaki Yeri” 1980 Erciyes Dergisi.

Nesrin Feyzioğlu, Gelin Kayası Efsaneleri ve Taş Kesilme Motifi Üzerine Bir Değerlendirme, 2015 Gazi Ü Türkiyat Dergisi.

Ahmet Dağlı, Dinî Şahsiyetler Etrafında Anlatılan Efsanelerin Birleştirilmesi Üzerine, 2015 Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.

Ramil Aliyev, Masallarda Efsane ve Masal Yapısalcılığı, 2014 Motif Akademi.

M. Metin Türктаş, Denizli Yöresinde Anlatılan Ejderha (Evrans) Efsaneleri, 2014.

Cengiz Buyar, Kırgızistan’da Efsane ile Gerçek Arasında Kalan Bir Tarihî Eser: Taş Rabat, 2014 Gazi Ü Türkiyat Dergisi.

Aytan Mammadova, Türk ve Rus Dillerinde Dini ve Efsanevi Kökenli Deyimler, 2013 Turkish Studies.

Âdem Aydemir, Sarıkız Efsanesindeki Sarıkız ve Eski Türk İnançlarındaki Albız Üzerine, 2013.

Mehmet Halil Erzen, Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevî Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev’izâde Atâyî Divanı, 2013 Turkish Studies.

Mehmet Yardımcı, Toplumsal İşlevleri Açısından Sandıklı Efsanelerinin Diğer Türk Efsaneleriyle Mukayesesi, 2013.

Nerin Yayın, “Uygur Türeyiş” Efsanesi’nden Hareketle “Kız Kumu” Efsanesinde Mit-Ritüel İlişkisi, 2013.

Mahfuz Zariç, Axel Olrik’in Epik Yasaları ve Lord Raglan’ın Kahraman Kalıbı Açısından Ağrı dağı Efsanesi Romanı, 2013 Turkish Studies.

Metin Özarslan, Gerçekten Efsaneye Bir Hayat: Ezo Gelin, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Ali Fuat Bilkan, Köhne Efsaneler, Yeni Hikâyeler, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Bilge Seyidoğlu, Türk Mitolojisi ve Efsanelerinde Aile, 2012.

Selcan Gürçayır, Kent Efsaneleri "Zaman Elbisesini Giymiş" Anlatılar mıdır? 2012 Milli Folklor Dergisi.

Gökhan Tunç , "Kalp Gözü", Efsane ve İkincil Sözlü Kültür, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Mehmet Erol Türk Dünyasında "Kız Kalesi" Adlandırmalarının Kaynağı ve Bunlara Dair Anlatılan Efsanelerin Teşekkülü Üzerine, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Bayram Durbilmez Efsaneden Destana: Kazakistan 'da Korkut Ata ve Korkut Köyü, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Ferhat Aslan, Süleymaniye camii efsaneleri, 2012 Akademik Araştırmalar Dergisi.

Pertev Naili Boratav, Kızıl Elma ve Roma Papası Efsanesi, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Mehmet Aça, "Kültür-Medeniyet Kahramanları" ve Türk Müzik Âletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkül Etmiş Bazı Efsaneler, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Mehmet Güneş, Ünye Efsaneleri, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Bülent Gül, Doğu Karadeniz'de ve Kırgızistan'da Anlatılan "Geyik Ana" Efsanesi Üzerine Bir Deneme, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Rosemary Agonita, Üç Çin Efsanesi, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Seyfullah Yıldırım, Kazak Türklerinin Toponomik Efsaneleri, 2012 Turkish Studies.

Emin Kalay, Sarı Kız Efsanesi ve Edremit Körfezi, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Senem Korkmaz, Etiyolojik Tatar Efsaneleri, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Satı Koç, Etiyolojik Tatar Efsaneleri, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Elfine Sibgatullina, Tatar Toponimik Efsanelerinden Bir Örnek, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Pertev Naili Boratav, Ali Rıza Önder – Yaşayan Anadolu Efsaneleri, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Metin Ergun, Dağlarla İlgili Altay Türk Efsaneleri, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Eunkyung Oh, Türkler ve Koreliler Türeyiş Efsanelerinin Mukayese Çalışması, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Ahmet Oğuz, Afyon'dan Derlenen Üç Efsane, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Esmâ Şimşek, Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan “Ana Geyik” Efsanesinde Mitolojik Unsurlar, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Mesut Uğurlu, Kosova Efsanesi, 2012 Hacettepe Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Max Luthi, Masalın; Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Juha Pentikainen, Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu, 2012 Milli Folklor Dergisi.

R. Bahar Akarpınar, Erzincan Ağıt, Efsane ve Manileri, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Yusuf Olgun, Folklor Teorilerine Göre Efsanelerin Değerlendirilişi, 2012 Milli Folklor Dergisi.

İsmet Alpaslan, Ağrı'dan Derlenmiş Karakoyun Efsanesi, 2012 Milli Folklor Dergisi.

İsmet Alpaslan, Azerbaycan'dan İki Türk Efsanesi, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Kamil Veliyev, Azerbaycan'dan İki Türk Efsanesi, 2012 Milli Folklor Dergisi.

Hayrettin Rayman, Erzurum Efsanelerinde Gayri Müslimler 2012 Milli Folklor Dergisi.

Didem Demiralp, İlkçağ Anadolu Efsanelerinin “En Güzel i”: Troyalı Helena, 2012 Gazi Akademik Bakış Dergisi.

Mahfuz Zariç, Ağrı dağı Efsanesi Romanında Mitik ve İdeolojik Yapı, 2012 Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Süleyman Eliyarlı, Dede Korkut Kitabı ve Türk Türeyiş Efsanesi, 2012.

Ali Berat Alptekin, Tataristan'da Anlatılmakta Olan Bezdonneye (Dipsiz Göl) Efsanesinin Varyantları Üzerine Bir Araştırma, 2012.

Saim Sakaoğlu, Afyonkarahisar Efsaneleri Üzerine, 2012.

Yeliz Özay Evliya Çelebi Seyahatname ‘sinde Garâ’ib Bir Anlatı: Hz. Ali Kayası Efsaneleri, 2012.

Bahaeddin Ögel, Türk Efsaneleri Üzerinde İncelemeler Uygur'ların Menşeyiş Efsanesi, 2012.

Ahmet Dağlı Göstergibilimsel Yöntemle Bir Efsane Çözümlemesi: Ferhat ile Şirin 2012.

Gonca Kuzay Demir Kosova'da Anlatılan Kesik Baş Efsaneleri, 2012.

Halil Atay Göde Tarihi Yeniden Kurma Kuramı: Veli Baba Üzerine Anlatılan Efsaneler, 2011.

- Ebru Onay, Gölgesizler 'de Masal, Efsane ve Büyülü Gerçekçilik, 2011.
- Esra Derya Dilek, Efsaneden Büyülü Gerçekçiliğe, 2011.
- Ergün Veren, Tokat Başçiftlik İlçesinde Efsaneler ve Halk Hikâyeleri, 2011.
- Saim Sakaoğlu, Kıbrıs ve Anadolu Türklerinin Efsaneleri Arasındaki Ortaklıklar, 2011.
- Sezin Oktay, Taş Bebek Efsane ve Ninnileri Arasında Tematik İlişkiler, 2011.
- Abdulkadir Emeksiz, Taş Bebek Efsane ve Ninnileri Arasında Tematik İlişkiler, 2011.
- Nerin Köse, Efsanevi Hayat Ağacı: Muñar, 2011.
- Hülya Çevirme Alageyik Efsanesi Üzerine Bir İnceleme, 2011.
- Ebru Bozpolat, Türk Efsaneleri Almanya'da, 2011.
- Abdulkadir Emeksiz, Efsanelerin İstanbul'u, Fetih ve Fatih, 2011.
- Faruk Çolak Bir Anadolu-Türk Efsanesinin Oğuz Kağan ve Göç Destanlarıyla İlişkisi, 2011.
- Faruk Çolak, İnsan Kurban Etme Konulu Bir Kıbrıs Türk Efsanesi Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma, 2011.
- Ali Berat Alptekin, Hatay/Erzin'de Anlatılmakta Olan Yağmurcu Dede Efsanesi ve Türk Dünyasındaki Benzerleri, 2010.
- Kamburnisa Muhammethacı, Efsane ve Rivayetlerde Tasvir Edilen Kadın Tipleri Üzerine, 2010.
- Muvaffak Duranlı, Saha Türk Efsanelerindeki Tarihi Kişilik Tığın, 2010.
- Doğan Kaya, Sivas'ta Taş Bebek Efsanesi, 2010.
- Mildred E. Mathias, Büyü, Efsane ve Tedavi (Çev. Araş. Gör. Gülşah Yüksel), 2010.
- Yaşar Kalafat-İlyas Kamalov, Tatar Efsaneleri, 2010.
- Meriç Kurtuluş, Ağrı dağı Efsanesi'nden Sözlü Edebiyata "Metinlerarası" Bir Yolculuk, 2010.
- Hasan Özdemir, Dede Korkut'un Kişiliği İle İlgili Efsaneler, 2010.
- Gülhan Atnur, Abdullah Tukay'ın Şiirlerinde Efsane ve Masal Unsurları, 2009.
- Behiye Köksel, Divan-ü Lugati't-Türk'te Yer Alan Efsaneler, 2009.
- Kemal Bilbaşar, Çıldır Gölü Efsanesi (Manzum oyun), 2009.
- Aziz Ayva, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun Efsane Araştırmaları, 2009

Ülkü Kara Düzgün, Giresun Adak Yerlerinde Tespit Edilen Çeşitli Uygulama, İnanış ve Efsaneler, 2009.

Saim Sakaoğlu, Bir Efsane, İti Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri, 2009.

Çimen Günay, Ağrı dağı Efsanesi'nde Arketipsel Benlik, 2009.

Sinan Gönen, Tayyimekân ve Tayyizaman Bağlamında Lâdikli Ahmet Ağa ile İlgili Efsanelerin Çözümlemesi, 2009.

Mehmet Yardımcı, Azerbaycan Efsanelerinin Zile'de Anlatılan Taş Mercimek Tarlası Efsanesi Yanında Anadolu ve Diğer Türk Efsaneleri ile Mukayesesi, 2009.

Aziz Ayva, Bir Çumra (Konya) Efsanesi ve Türk Dünyasındaki Benzerleri, 2008.

Muharrem Kaya, Şamanist Türk Mitolojisinin Erzurum Efsanelerindeki İzleri, 2008.

Muharrem Kaya, Binboğalar Efsanesinin Mitolojik Bir Yorumu, 2008.

Muharrem Kaya, Gönül Hanım, Bozkurtlar, Ağrı Dağı Efsanesi Romanlarında Köken Miti, 2008.

Ali Duymaz, Kazdağı ve Sarıkız Efsaneleri, 2008.

Kenan Erdoğan, "Şiir-Efsane-Menkıbe İlişkisi ve Niyâzî-i Mısrî'nin Menkıbelerine Göre Bazı Şiirlerinin Hikâyesi", 2008.

Ali Duymaz, Kaz Dağı ve Sarı Kız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme, 2008.

İbrahim Dilek, Sibiryâ Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler, 2008.

Nilgün Çıblak, Karacaoğlan Çevresinde Oluşturulan Efsaneler ve Bu Efsanelerin Kültürel Hayatımıza Etkisi, 2008.

Sinan Gönen, Efsanelerde Kara Renginin Görünümü, 2007.

Aziz Ayva, Türk Dünyasında İnsan Asıllı Göl Efsaneleri, 2007.

Şakir İbrayev, Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında (Aktaran Yrd. Doç. Dr. Metin Arıkan), 2007.

Nilgün Çıblak, Tarsus Kültürünün Tanıtımında Şahmeran Efsanelerinin Önemi, 2007.

İsmail Görkem, Elazığ Efsaneleri (Tanıtma), 2007.

Mehmet Yardımcı, Kıbrıs ve Balkan Türkleri Efsanelerinin Anadolu Efsaneleriyle Mukayesesi, 2006.

Zekiye Çağmlar, Kastamonu Halk Kültürü İçinde Yatır-Ziyaret İnancı ve Bu İnanç Çerçevesinde Şeyh Şaban-ı Veli Etrafında Oluşturulan Efsaneler, 2006.

Refiye Okuşluk Şenesen, Adana'da Ölüme ve Mezara Bağlı Efsaneler, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/senesen.php.

Refiye Okuşluk Şenesen, Şahmeran, Lokman Hekim ve Adana Efsaneleri, <http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/makaleler/32.php>.

Refiye Okuşluk Şenesen, Adana Halk Kültüründe Demirtaş Dede Kültü ve Etrafında Oluşan Efsaneler, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/17.php>.

Muazzez İlmiye, Çığ Orta Asya Türk Efsanelerinde Sümer Efsanelerinden İzler, 2006.

Behiye Köksel, Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/koksel.php.

Mustafa Kılıç, Misis'te Denizle İlgili Bir Efsane ve Tarihte Çukurovalı Meşhur İlim Adamları, turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_2/kilic.pdf.

Esmâ Şimşek, Çukurova'da Anlatılan Alkalarası Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçerisindeki Yeri, turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_1/simsek.pdf.

Erdoğan Altınkaynak, "Kırım Karaylarının Kutsal Mekânı Balta Tiymez Mezarlığı Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları", Türk Dünyası Tarih Dergisi, 208, 34-38, 2004.

Zekeriya Karadavut, Yozgat Efsanelerinin Anadolu Türk Efsaneleri İçindeki Yeri, Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu, 7-9 Mayıs 1992.

Zekeriya Karadavut, "Göllerin Oluşumu Efsanesi Ve Suyu Gark Olma Motifi", Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt.1, ss.21-22, 2006.

Erdoğan Altınkaynak, "Yerköy'de Bir Yatır: Dede Dağı", Erciyes, 10, III, 27-32, Mart.

3. BÖLÜM:

A. ARDAHAN EFSANELERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ardahan efsaneleri üzerine yapılan çalışmalara yer vereceğiz. Bu güne kadar Ardahan bölgesinin tamamını kapsayan efsanelerin derleme ve inceleme çalışması yapılmamıştır. Fakat ilçe ve ya Ardahan merkezde anlatılan efsanelerden tek biri bir kaynakta ve dergide yer almıştır. Aldığımız çalışmalar hem Ardahan üzerine yapılan çalışmalar hem de Ardahan efsanelerine yer veren eserler olacaktır.

A.1 DERGİLER

“Ardahan Efsaneleri” Cheese life magazine, Ocak-Şubat-Mart sayısı, İstanbul, 2017

Saffet Yılmaz, “Şeytan Kalesi ” Bursa’da Zaman Dergisi, S.1, Bursa, 29 Haziran 2016

Ünal Kalaycı, “Posof Yöresi Efsaneleri” Bizim Ahıska Dergisi, S.15, Bursa, 2013

Kaan Gündoğdu, “Posof’ta Kuş Tepesi Efsanesi, Bizim Ahıska Dergisi, S. 35, Bursa 2014

M. Fahrettin Kırzıoğlu, Ardahan’da Uğuz Dağı Efsanesi, Ülkü dergisi, S. 96, Şubat 1941

“Çıldır Gölü Efsanesi” Seyahat Dergisi 3 Eylül 2016

A.2. KİTAPLAR

Gökhan Temur, Selçuk Murat Kızılateş, Orhan Bahçıvan, Ardahan Türküleri, Ardahan valiliği kültür yayınları, Ardahan, 2016.

Ramazan Korkmaz, Çıldır Folklor Ve Etnografyası, Karadeniz Dergi Yayınları, Ankara, 2015.

Hanifi Öztürk, Mustafa Küpeli, Göle’nin Tarihteki İzleri, Siyasal Birikim Gazetesi Yayınları, İstanbul 2014.

Yunus Zeyrek, Posof ’tan İki Efsane: Nenekaya, Efsanelerimiz, İnönü Üniversitesi yayını, Malatya 1990.

....., Posof’un Çizgileri: Coğrafya-Tarih-Kültür, Kendi Yayını, Ankara, 2014.

Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Yüksel Matbaası, İstanbul 1976.

A.3. TEZLER

Ardahan efsaneleri üzerine kadar herhangi bir tez çalışmasına biz rastlamadık.

A.4. İNTERNET

Ardahan Valiliği Resmi Sayfası.

Ardahan İl Ticaret İl Müdürlüğü Resmi Sayfası.

B. ARDAHAN EFSANE METİNLERİNİN TASNİFİ

Ardahan'dan derlediğimiz efsaneleri tasnif çalışmasına tabi tutmak için yapılan tasnif çalışmalarının paralelinde yapmaya çalıştık. Derlediğimiz efsanelerin konuları da tasnif çalışmamızda önemli bir unsur oldu. Bazı efsaneleri hangi gruba almamız gerektiğinde kararsız kaldık. Örneğin Kadının Güneyi efsanesi hem yer adıyla ilgili hem taş kesilmeyeyle ilgili bir efsanedir. Yine Darağacı efsanesi hem tarihi bir efsane hem de yer adıyla ilgili bir efsanedir. Bu efsaneleri tasnif ederken ağırlıklı olduğu konuya göre yaptık yaptığımız tasnif çalışması yapılan çalışmaları örnek alarak aşağıdaki başlıklar altında topladık.

- I. DİNİ NİTELİKLİ EFSANELER
- II. DİNİ TARİHİ VE ÇEŞİTLİ YAPILARLA İLGİLİ EFSANELER
- III. TAŞLAR VE KAYALARLA İLGİLİ EFSANELER
- IV. YER ADLARI İLE İLGİLİ EFSANELER
- V. HAYVANLARLA İLGİLİ EFSANELER
- VI. OLAĞANÜSTÜ YARATIKLARLA İLGİLİ EFSANELER
- VII. TABİAT HADİSELERİYLE İLGİLİ EFSANELER
- VIII. AĞAÇLARLA İLGİLİ EFSANELER
- IX. EŞKIYA EFSANELER
- X. HAZİNE EFSANELERİ
- XI. AŞK EFSANELERİ
- XII. GÖL EFSANELERİ
- XIII. YAMYAMLIK EFSANELERİ
- XIV. DİĞER EFSANELER

C. ARDAHANDAN DERLENEN EFSANE METİNLERİ

3.1.DİNİ EFSANELER

3.1.1. TÜRBELERLE İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 1 KÖMÜR BABA TÜRBESİ I

Kömür Baba diye anılan kişinin asıl ismi Keloğlan'mış. Çok saf bir adammış. Her dediği çıkarmış. Yaptığı yerini bulurmuş. Halk bunu tam anlayamadığı için bu adama saf diyorlarmış. Bu durum yıllarca böyle devam etmiş. Bir gün kış kıyamet tipi boranken Keloğlan'ın köylüleri Kızılgedik Dağı'nda tipiye tutulmuşlar. Keloğlan'ın annesi de pişi pişiriyormuş. Keloğlan gelip annesine demiş ki "anne bir deste pişi ver bizim köylüler fırtınada kalmış. Ben götürüp onlara dağıtayım." Annesi vermemiş ama keloğlan zor bela annesinden almış. Bir deste pişi o kar tipi boranda köylülerine yetiştirmiş. Herkese sıcak sıcak birer tane pişi vermiş. Al yiyin ısının demişler. Keloğlan'ın eviyle kızıl gedik dağının arası yirmi beş kilometreymiş. Keloğlan o mesafeden gidip pişi dağıtmış, yönlerini göstermiş, korkmayın önünüz açık, tipi de duracak demiş dönmüş. Köylülerin her biri birbirine Keloğlan bana pişi verdi demişler nasıl olduğunu anlamamışlar. Döndüklerinde bakmışlar bir mezar açılmış. Sormuşlar kimdir diye. Demişler ki Keloğlan öldü onun mezarı açılmış. Köylüler dönerken sırrı o zaman ifşa edileceği için mübarek zat ruhunu o zaman teslim etmiş. O zamandan bu zamana Keloğlan'ın türbesi Kömür Baba türbesi olarak anılmış. Göle'nin bütün köyleri yaylaya giderken gelip Kömür Baba'da kurban kesip yaylaya çıkarlarmış. Sabaha doğrudan türbede mum yanarmış. Halk Kömür Baba'nın çok büyük bir evliya olduğuna gönülden inanmış.

Efsane no: 2 KÖMÜR BABA TÜRBESİ II

Göle'ye çok eskiden yabancı biri gelmiş. Burada az kalmış. Gölede vefat etmiş. Garip olduğu için onu mezarlıklarına koymamışlar. Göle'nin çıkışında yol kenarına defin etmişler. Defin edilen ovanın karşında İzzet Beyler yaşarmış. İzzet beylerin çobanları ya da gece dışarı çıkanlar bakmışlar ki mezarda her gece mumlar yanıyormuş. Görenler hanımlarına söylemişler karşıya gömdükleri garibin mezarında mum yanıyor. Bu böyle daldan dala ağızdan ağıza yayılmış. Millet iyi zat olduğu için mum yandığına inanmış. Ondan sonra herkes gidip mum yakmaya, dilek dilemeye, adak adamaya, köyler gelip orda kurban kesmeye başlamış. Gölede düğünler başlamadan önce gelinler oraya götürülür ve etrafında tavaf

ettirilir. Dilek dileyenler türbeye taş yapıştırır. Kömür Baba türbesine gidip tavaf etmek ve mum yakmak artık gelenek halini almıştır.

Efsane no: 3 HALİL HOCA TÜRBEŞİ

Damal'ın Samıtha beldesinde bulunan türbedeki zat Halil Hoca çok büyük hocaymış. Arif ermişlerdenmiş. Çokta bilgiliymiş bilmediği şey yokmuş. Ocak zadeymiş. Yani Şih sülalesindenmiş Yaşlandıkça Halil Hoca'nın hafızasında kayıplar başlamış. Kimine göre akli gel git delilik tutmuş. Kimine göre hikmetleri yüzünden sıra dışı davranıyormuş. Bir gün evde hanımına diyor ki hele bakın hava açık mı? Hanımı ne yapacağını sorunca, hava alacağını söylemiş. Dışarı çıkan Halil Hoca havada hafif bir yağmur görmüş. Rüzgârı da arkasına alan Halil Hoca 7 kilometre uzaklaşmış köy Rus sınırına 4 kilometre uzaklıkta olduğu için Rus sınırına geçmiş. Rus saldatları hocayı yakalamış. Saldatlar bunu sorguya çekmiş. Sen kimsin necisin diye? O an kendine gelen hoca “yağmurdan kaçtık doluya düştük demiş” hocayı tutup Ahıska'ya götürmüşler orada bu hocaya çok işkenceler etmişler. Hazar Denizi buz tuttuğu vakitler kızaklara odun yükleyip hocayı at diye koşuyorlarmış. Ormandaki bütün ihtiyaçlarını şehre hocayla getiriyorlarmış. Şih sülalesinden olduğu için bu yılmamış. Yedi sene türlü işkenceler görünce hocaya ilaç verip Türk tarafına göndermişler. Türkiye'ye dönünce üç ay kadar ancak yaşayan Halil Hoca hastalanınca vasiyet etmiş beni kayanın başına gömün demiş. Oraya körmükün kayası derlermiş. Orada değirmen varmış değirmenin başına gömülmek istemiş ve oraya gömülmüş. Değirmenin başında yuvarlak büyük bir taş varmış. O taşın içinde yedi çeşit su kaynıyormuş. Orası düşekmiş. Halil Hoca düşeke gömülmek istemiş. Mübarek zat olduğu için orayı istemiş. Halkta kırmamış oraya koymuş. Düşek Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve on iki imamın olduğu ve uğradığı yerlerdir. Halil Hoca'nın yattığı yerde düşek olduğu için mezar o gün bu gün geceleri ışıldar, yanar. Bu ışıldama en çok Perşembe günleri parlıyor ve görülüyormuş.

Şimdi dilek dileyenler türbeye gidip dileğini diliyormuş. Adak adayanlar adaklarını burada kesip halka yedirip içiriyorlarmış. Hastası olanlar türbeden toprak alıp yanında gezdiriyorlarmış.

Efsane no: 4 ŞEYH AHMET VE ŞEYH MEHMET TÜRBEŞİ

Dedeşen Köyü'nde zamanında Yavuz Sultan Selim Çaldıran Seferi'nden dönerken bugünkü köyün kurulduğu dağda konaklarlar. İki kardeş orduya ikramda bulunurlar. Askerler bir kazan çorbayla doyar. Bir tas çorba içen “dede şen” olasınız der çıkar. Yavuz Sultan Selim bu iki kardeşin mübarek zat olduğunu anlayınca köye bir cami yaptırır ve yerleşim yeri kurmalarına

izin verir. Bu zatlar çevrede manevi güçleriyle bilinirmiş. Bu zatlara her kurban bayramı Allah tarafından kurban olarak geyik gönderilirmiş. Bu zatlar ölünce Yavuz Sultan'ın yaptırdığı caminin karşısına gömülür. Türbeleri ahşaptan yapılan bu iki zatı yöre halkı sık sık ziyaret eder. Dileklerini arz etmeye giderler. Önce Allah sonra bu iki zattan yardım beklerlermiş. Türbeye uğrayanlar türbeden bir parça toprak alıp yanlarında gezdirir. Havalar çok kurak gittiğinde ya da yağmurlar aralıksız devam ettiğinde köylüler adak kurbanı alır bu türbede keser halka yedirir. Bu zatların hatırına Allah'tan yardım isterler.

Efsane no: 5 HALİL HOCA'NIN MEZARI

Damal'ın Obrucak Köyü'nün içinde bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Halil Hoca 1948 yılında Sovyetler Birliğine bilmeyerek yolunu yitirip geçmiş. Yedi yıl Sovyetler Birliği'nde kalmıştır. Eski Türkçe okumuşluğu olan bu Üçdere'li vatandaş halk tarafından sevilip sayılan ve iyi birisi olarak tanınmaktadır. Sovyetlerden geldiğinde Türkiye'de bir yeri tanımamış, ancak Ardahan'a getirildiğinde Demirköprü'yü tanıyarak burası Ardahan demiş. Tanıyanlar çıkmış. Evine gelince pek konuşmaz olmuş. Geldikten sonra bir yıl yaşamış. Kendisi Üçdere Köyü'nden olduğu halde isteği üzerine Obrucak Köyü'ne defnedilmiştir. Mezardan bazen ateş çıkmaktadır. Bayramlarda ziyaret edilir.

Efsane no: 6 BÜYÜK ZİYARET

Dama'lın Cumhuriyet mahallesinde küçük ziyaretin iki kilometre ilerisinde büyük ziyaret vardır. Zamanında dedelerden biri bir rüya görmüş. Rüyasını kimseye anlatmadan büyük ziyaretin olduğu tepeye gelmiş. Burada yönünü kibleye dönüp namaz kılmış. Namazı kaç rekât kıldığı bilinmiyormuş. Sonra bir seda duymuş kıldığı yerde. Sedayı üç kez duyduktan sonra orada düşüp ölmüş.

Efsane no: 7 KÜÇÜK ZİYARET

Dama'lın Cumhuriyet mahallesinde küçük ziyaret dedikleri yerde zamanında çocuklar davar otlatıyorlarmış. Öğle olunca küçük bir tepeye yemeklerini yemek için çıkmışlar. Tam yemeklerini yerken tepeden anlamadıkları sesler gelmiş. Çocuklar korkup kaçmışlar. Bu olayı gelip annelerine babalarına söylemişler. Aileleri buranın mübarek olduğunu söylemiş. Orada hemen kurban kesmişler. O gün bu gündür küçük ziyarette adak kurbanları kesilir. Dilek dilemek için oraya gidilir. Mübarek günlerde ziyaret edilir.

Efsane no: 8 KEŞİŞİN MEZARI

Tarihin birinde Göle'nin Uğurtaş'ı(Dört kilise) Köyü'nde caminin yanında bir mezar çıkmış bu mezar bir keşişe aitmiş. Keşişin kucağında da bir çocuk varmış. O mezarı caminin yanından başka bir yere götürüp defin etmişler. Köyde üç dört gün aralıksız geceli gündüzlü yağmur yağmış. Köylü mezarı taşıdıktan sonra yağmurların başladığını düşünüp mezarı getirip aynı yere defin etmişler. Yağmurlar kesmiş.

Efsane no: 9 KURBAN İNEN OCAK

Göle'nin Dedeşen Köyü'nde zamanında beyler varmış. Bu beylerin atları varmış. Bir güzün bey bakmış ki at geliyor ama çok terli. Bey bunu çok soruşturmuş araştırmış ama insanoğlunun bindiğine dair hiçbir şey bulamamışlar. Bunu anlamak için bir beze karasakız çekip atın sırtına sarmışlar. At çok geç vakit gelince sırtında bir kadınla beraber gelmiş. Kadın peri kızymış. Öyle cin, al kızı, al karısı değilmiş. İnsanlar toplanınca bir genç öne çıkıp peri kızıyla evlenmek istediğini söylemiş. Kızın üzerine iğne batırmışlar. Periler dünya nimetiyle kaçamazmışlar. O zaman peri kızı beni bırakın demiş ben sizinle evlenemem evlensem de size faydası olamaz. Size öyle bir emanet bırakayım ki dünya yıkılsın o yıkılmasın. Nerde bırakacaksın demişler. Peri iki köyün arasındaki baş çeşmeye sabah namazından önce gelirsiniz. O emaneti alırsınız demiş. Perinin dediği yere vakti gelince gitmişler ki bir yeşil bohça birde yeşil bir çekmece var. Çekmecenin içinde de kupkuru sağ el var. Eli çok temiz bir yere koymuşlar. Elin korumalığını dünya zevklerine hiç bulaşmamış bir delikanlı beklermiş. Elin önüne yedi kat yeşil perde açmışlar. Kimin bir hastalığı illeti var gelir perdenin önünde kurban keser mübarek elin suya daldırır o sudan içermiş. İyi olur gidermiş. Elin konulduğu yere ocak derlermiş. Ocak Ağzı gözü eğri, hasta şifa bulmayan hep kurban keser elin suyundan içerlermiş. Şifa bulurlarmış. El şeyh Ahmet ve şeyhe Mehmet türbesine sahiplenmiş. Bu türbeye her kurban bayramı dişi bir geyik kurban olarak yüce Allah tarafından gönderilirmiş. Yalnız dişi geyik gelince yavrularını emdirip geldiği için kesmeden önce terinin soğumasını beklemek lazımmış. Bir bayram geyik yine yüce Allah tarafından gönderilmiş. Geyik yine kan-ter içinde türbeye gelmiş. Geyiğin terinin soğumasını beklemeden kurban etmişler. O bayramdan sonra bir daha kurban gelmemiş.

Efsane no: 10 FELAKET GETİREN TAŞ TABUT

Hanak'ta köylüler pağaç (düz taşın üstüne yuvarlak olarak bırakılıp üzerine saç üstüne kor koyularak pişirilen ekme) ocağına düz sal taş çıkarmak için kayalık bir alana gitmişler. Adamın biri düz bir sal taş bulunca kazmayı taşın altına koyup kaldırmak istemiş. Taş kazmadan sıyrılıp düşmüş. O zaman gümp diye ses gelmiş anlamışlar altının boş olduğunu.

Köyden yakınlarını çağırıp taşı kaldırıp içine bakmışlar. Taşı kaldırdıklarında iki metre uzunluğunda doksan santim genişliğinde doksan santim derinliğinde tabut şeklinde bir taş çıkmış. Taşın içinde iki kişiye ait iskelet kemikleri varmış ama düzgün değilmiş. Karıştırılmış şekildeymiş. Köylülere haber vermişler. Köylüler kemikleri başka yere gömüp taşı getirip cami çeşmesinin önüne koymuşlar. İçine su dolsun köyün hayvanları su için diye. Taşı çeşmenin önüne koyar koymaz yağmurlar başlamış. Sürekli ve günlerce yağmış. İki yıl köyü dolu vurmuş ekin biçin alamamışlar. Felaket gibi geçiyormuş. Köyün yaşlı bir dedesi rüya görmüş mezarın sahibi dedeye demiş ki benim ruhum kötü ruh buralarda geziyor benim mezarımı bozduğunuz gibi düzeltin. Yoksa köyün başına her sene bela açacağım demiş. Dede bunu anlatınca taşı yükleyip yerine götürmüşler kemikleri de çıkarıp aynı şekilde gömmüşler. Tabi yağmurlar ve dolu kesmiş.

Köylü mezarda hazine olduğunu daha önce birilerinin bu hazineyi aldığını düşünüyor. Aradan yıllar geçmiş 2014 yılında emekli bir öğretmen ya bunların hepsi hurafe öyle şey mi olur demiş. Gidip taş tabutu çıkarıp getirmiş, kapısının önüne koymuş.

EVLİYALARLA İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 11 ŞEYH AHMET VE ŞEYH MEHMET

Göle'nin Dedeşen Köyü'nde 1983 yılında yaşanan bir olay herkesi hayrete düşürür. Sıcak bir Ağustos günü köy kahvesinin önünde 27 Gaziantep plakalı bir otomobil durur. Taksiden inen 45 yaşlarındaki bir kişi, kahvede oturanlarla selamlaştıktan sonra çok önemli bir konu hakkında konuşmak istediğini söyler.

Herkes yabancı kişinin etrafında toplanır. Yabancı, Şeyh Ahmet Kebir ve Şeyh Muhammet Kebir adında iki kişiyi aradığını açıklar. Kahvede oturanlar şaşkınlık içinde yabancıya bakar. Çünkü aradığı kişiler, köylülerin ermiş olarak bildiği kişilerdir. Mezarları ise türbenin içindedir.

Yabancı, buraya neden geldiğini anlatır. “ 1974 Temmuzunda Kıbrıs Beş Parmak Dağları'nın üzerinde uçuyordum. Yakıtımın bitmek üzere olduğunu fark ettim. Geriye dönme hazırlıklarına başlamıştım. İşte tam o sırada sağımda ve solumda başı sarıklı iki kişi ortaya çıktı. Bana ‘Sen görevine devam et. Geri dönme, uçak bizim kontrolümüzde’ dediler. Bir anda uçağın kontrolü benden çıktı.” Görev başarıyla tamamlandıktan sonra uçak tekrar pilotun kontrolüne bırakılır. Pilota kendilerini Şeyh Ahmet Kebir ve Şeyh Muhammet Kebir olarak tanıtan kişiler ‘Eğer bizi ziyaret etmek istersen biz Ardahan'ın Dedeşen Köyü'nde’ dedikten sonra ortadan kaybolurlar.

Kahvedekiler bu duruma donup kalmıştır. Ağzıları açık hikâyeyi dinleyen köylüler pilotu alıp türbeye götürürler. Muhtar ve imam da gelerek kurban kesilir, dualar okunur. Köylüler, pilotu evlerinde bir gece misafir ettikten sonra yolcu ederler.

Efsane no: 12 KOLOTLAR VE HIZIR'IN DUASI

Binbaşı Eminbey nahiyesine çok eskiden bir yabancı gelir. Adam o geceyi geçirecek bir yer arar. Adama nahiyedeki Beylerin evini gösterirler. Gider fakat her nasılsa Beyler onu misafir etmez. Kalacak yer sorduğunda “Kolotlar’a git.” derler. Kalkar Kolotlar’dan birinin kapısını çalar. Fakat o Beyin evi ile Kolotlar’ın oturduğu yer arasında epey mesafe vardır ve o adam yerlerin karla kaplı olduğu o mevsimde karda ayak izi belli olmadan oradan oraya gider. Bu durumu fark edenler adamdan şüphelenirler. Adam durumu Kolotlar’a anlatır. Kolot hemen buyur eder. Hizmet, rağbet gösterir. Ertesi gün misafir Kolot’un evinden ayrılırken bir dua eder. “Allah size bolluk bereket, bin bereket versin!” İşte o günden sonra vakarlı aynı zamanda da ekonomik durumu zayıf olan Kolotlar’ın kaderi değişir.

Köyde en az tarla çayıra sahip olan Kolotlar’ın malı mülkü artmaya başlar. Çevredekiler bu değişimi merak ederler. Köylünün birisi bu durumun açıklamasını yapar. O misafir ettikleri adamın duasının kabul olduğunu söyler. Bir başkası buna karşı çıkar. Bir diğeri tüm kaşıkları yakmayı teklif eder. O zamanlar ağaç kaşık kullanılıyormuş. Köyden farklı ailelerden getirilen kaşıklar ateşte yanarken Kolotlar’ın kaşıklarından birkaçı yanmaz. Bunu misafir olan adamın kullandığı kaşıklara yorarlar. Kimisi onun duası kabul olan biri olduğunu kimisi de onun Hızır olduğunu iddia eder.

Efsane no: 13 SİLAHINI BIRAKMAYAN ASKER

Hanak’ın Selamverdi mahallesinde sanayi için kazı yapmaya başlayınca hiç bozulmamış bir asker cesedine ulaşmışlar. Askerin üniforması ve vücudu hiç bozulmamış. Elindeki silahı öylece duruyormuş. Kimse elindeki silahı alamamışlar. Halk askeriye haber vermişler. Gelen komutan askerin yanına inip başını okşadıktan sonra ver oğlum silahını demiş. Bir süre sonra askerin elleri gevşemiş ve silahını bırakmış. Sonrada askeri başka bir yere defin etmişler. Silaha da askeriye el koymuş.

Efsane no: 14 ORUÇ HOCA

Göle'nin Poladik Köyü'nde Oruç Hoca varmış. Bu hoca cinlerin sahiplendiği ya da kötü cinlerin musallat olduğu insanları bu cinlerden kurtarırmış. Bu hoca daire çevirirmiş. Cinlerin musallat olduğu kişiyi karşına alıp ortaya bir tas su koyar, okur üfürür, daire çizer o dairenin kapısını açık bırakırmış. Yalnız önceden birine dermiş ben dediğimde dairenin kapısını kapatın. Dairesini kurduktan sonra hoca kendinden geçermiş. Ve baygın halde cinlerin peşine düşermiş. Hiç gitmediği köylerde bilmediği yerlerde bile cinleri kovalarken girip çıktığı evlerin kime ait olduğunu cinlerin evin neresine girdiğini söylemiş. Cinleri kovalaya kovaya kurduğu o dairenin içine getirince kapısını kapatın dermiş. Kapı kapanınca hoca kendine gelirmiş. O daireye sıkışan cinleri birer muskaya hapseder ve ateşe atarmış. Yanan ateşten feryat figan sesleri gelirmiş.

Hoca cinlerin harabelerde yaşadığını, tezekle beslendiklerini, iyi ve kötülerinin olduğunu, iyi cinlerin ibadetlerinde kötü cinlerin ise insanlara musallat olduğunu söylemiş. Özellikle sıcak su toprağa serperken, küçük abdeste otururken, tekin olmayan yerlere giderken sesli besmele çekmek lazımmış cin varsa kaçsın üzerine gelmesin ki musallat olmasın dermiş.

Oruç Hoca'nın yanına gidenlerle hoca konuşmadan bayılırmış. Bayıldığı sırada yanına gelenin kalbinden geçenleri okurmuş. Ne niyet ile yanına gidilmiş, ne istenecek hepsini teker teker sayar kalkarmış.

Efsane no: 14 ZATLARA GELMEYEN KURBAN

Göle'nin Sürügüden Köyü'nde bir gelin kocasıyla hiç anlaşamıyor. Kocasına kötülük ediyormuş. Gelinin kayın pederi o zamanın ağası beyi artık padişahı mı varsa gidip durumu anlatmış. Bizim gelin çok kötülük ediyor, kocasıyla bağdaşmıyor demişler. Bu ağa bey artık kimse Dedeşen Köyü'ndeki çok mübarek zatlara durumu anlatmış bizde kötülük eden kocasıyla bağdaşmayan bir gelin var demişler. Dedeşendeki bu zatlar o kadar mübarekmış ki bunlara her kurban bayramı birer geyik kurban olarak Allah tarafından gönderilirmiş. Durumu dinleyen zatlar geline yaptıklarının nedeninin sormuş. Ona terbiye ve öğütler vermişler. Ne yapsalar ne deseler gelin bunları dinlememiş. Bu durum düzelemeyince zatlar emir vermiş o gelinin kellesini kütüğe koyup kesin demişler. Oranın ağaları da gelinin kafasını kayınpederine kestirmişler. Gelinin kafasını kestirince bu zatların zatlıkları bozulmuş. O yıl kurban gelmemiş. Bir daha hiç kurban gelmediği gibi zatlıkları da kaybolmuş.

Efsane no: 15 KIRKLARA KARIŞAN KARDEŞ

Eskiden iki kardeş varmış. Birisi sürekli içki içermiş yani hep kötü yoldaymış. Biriside namazını ibadetlerini hiç aksatmamış. Bir gün babaları demiş ki haydin sizi bir yere götüreceğim. Babaları bunları bir kayalık alan varmış. Uçurum yermiş. Babası bunları götürüp uçurumdan atmış. Namazını ve ibadetlerini hiç aksatmayan oğlunu uçurumdan atınca oğlan paramparça olmuş. Öyle ki iri bir parçası kalmamış. İçki içip devamlı kötü yolda gezen oğlanı da atınca oğlan kuş olup uçmuş. Kırklara karışmış. Babası bunun anlamını bilememiş araştırmış. Hocanın birine sorunca hoca demiş ki namazını kılanın kalbinde sürekli şeytanlık varmış, namazını hep gösteriş için kılmış hep kötülük, haset düşünmüş. İçki içen ise kalbi çok temizmiş. Kimse için kötülük düşünmemiş kimseye zarar vermemiş, içkiyi içip köşesine çekilip kalbinde pişman oluyormuş. Ondan biri kırklara karışınca biri parçalanmış demiş.

Efsane no: 16 ÜÇ ŞEHİTLER TÜRBESİ

Ardahan'ın Yalnızçam Hasköy'ünde 93 harbinde çok harp olmuş. Ve çok şehit verilmiş. Kirzodamal ve Hasköy arasında bulunan dereye üç şehit düşmüş. Oradan geçen halk oradaki şehitlerin kalkıp abdest alıp namaz kıldıklarını görmüş. Mezarların olduğu yerde mum yanıyormuş. Çocuğu olmayanlar hazır dededen beşik yapıp üstüne helikcan bağlayıp ağacı dik koyup yama bağlayıp türbeye bırakırlarmış. Dilekleri olan adakları olan bu türbelerde kesince dilekleri gerçekleşmiş. Dilek dilemek için türbeye çaput bağlanırmış. “Allah yüzümüzü ağ etsin, yerimizi cennet etsin, şefaatine nail etsin, günahlarımızı af etsin.” diye türbede dualar edilirmiş.

Efsane no: 17 KIZDIRILAN SOFU

Göle'nin Senemoğlu Köyünde yaşayan Sofu türlü kerametler gösteriyormuş ama halk buna bir türlü inanmıyormuş. Kerametleri etrafta duyulmaya başlamış. Bir gün değirmende bir köylü Sofu ile dalga geçmeye başlamış. “Sen yalandan ün böyle şeyler yayıyorsun, ne biliyorsun? Bildiğin bir şey yok yalandan ortalığa düşmüşsün” demiş. Sofu'da “ Ben âlim olduğumu söylemiyorum ama bu kerametler bana verildi.” demiş. Köylü dalga geçmeyi bırakmayınca kızan Sofu o an keramet gösterip değirmen taşına elini koymuş değirmen taşı o kadar hızlı dönmeye başlamış ki nerdeyse yerinden fırlayacakmış. Kerameti gören köylü Sofu'dan türlü özürler dilemeye başlamış. Ne olursun Sofu'm ben inandım sana beni affet demiş. Sofu besmele çekip dua edince değirmen taşı durmuş.

Sofunun evi ocak konumuna getirilmiş. Hasta olanlar gidip ocakta bir gece kalınca hastalıklarına şifa olacağını iyileşeceğini inanıyormuş. Bu ocakta Sofu'nun torunları yaşıyormuş gidenlere evden çorap patik gibi hediyelerde verirlermiş. Bu hediyeleri kullandanda hastalıklarının hafiflediğini söylüyorlarmış.

Efsane no: 18 GÖRÜNEN ŞEHİT

Hanak'ta Fahire Hanım bir rüya görmüş. Rüyasında eline bir defter verilmiş. Al buna bak. Rüyasında hem kazları yemleyen hem de deftere bakan Fahir'e deftere elini sürdünce defterden kadınlar ve bir asker çıkmış. Kadınlar gitmiş asker kalmış. Asker nereye gittiğini sormuş. Fahire kazları çayıra götüreceğini söyleyince geri dön sana bir şey göstereceğim demiş. Kadın geri dönmüş. Bakmış ki evinin olduğu bayır olduğu gibi asker Fahirenin de evinden bir asker çıkıp gidip o askerlere karışmış, geri dönüp kadına bakınca kadın askeri tanır gibi olmuş. Kadına bunların hepsi benim arkadaşım demiş. Bir gün önce Fahire camide kuran okutmuş ölmüşlerine oradaki herkesten müşkül durumlarını aşmak için dua istemiş o duadan sonra rüyayı görmüş. Rüyasındaki asker artık gündüzleri de hem kendi hem komşuları tarafından görülmeye başlanmış. Ne zaman darda kalsa zor durum yaşasa asker görünüp elini omuzuna dokununca her şeye refaha kavuşuyormuş. Bütün sıkıntılarını gideriyormuş. Şehit askerin türbesi Fahire Hanım'ın evindeymiş. Gece çıkıp dolaşıp türbesine gidip giriyormuş. Fahire camide okuttuğu Kuran okuttuğunda bir kalbi temizin duasının kabul olduğunu düşünüyor.

Efsane no: 19 ÜÇ DAĞ BAŞI EVLİYASI: ÜÇKARDEŞLER

Çıldır Gölü'nün batısındaki yaylaları ile ünlü Kısır Dağı'nın (3192 metre) tepesinde yatan Hacı Kola, Arpaçay'ı kaynakları ile Çıldır-Zarşat arasındaki Sivri Dağı'nda (3125 metre) yatan Şeyh San'an ve Sivri Dağı'nın hemen karşısında bulunan Er Dağı'nda yatan zat Üç Kardeşler olarak adlandırılırlar. Üçü de büyümlü evliya, ulu ermiş sayılmaktadır. Yörede bu zatlar bu zatlar hakkında "Ağzı eğri giden, düz gelir" diye inanç vardır.

Efsane no: 20 KEMAL EMİ (DELİ KEMAL)'NİN KERAMETLERİ

I

Ağrı'da genç bir öğretmen köylü tarafından rahatsız ediliyormuş. Öğretmen köyden kaymakamın yanına gelip benim yerimi değiştirin, benim can güvenliğim yok, köylü ateş ediyor huzur vermiyor. Daha burada çalışmam demiş. Sonra bir kahveye geçmiş. Kahvede otururken göğsünde akordeon boyunda akordeon sırtında beş altı tane dirgen tırmık olan biri içeri girmiş. Boş masaya oturmuş, halinden elleri felan bayağı üşüdüğü belliymiş. Hemen garson çay vermiş. Dönüp öğretmene “hiç öğretmene silah atılır mı, mermi atılır mı, öğretmen hiç rahatsız edilir mi seni bunlar mı rahatsız etti öğretmen? Bunlar niye böyle yaptı, ah bunlar ah “ diyerek hem de sallanıyormuş. Öğretmen şaşırılmış. Sonra oradakilerden kim olduğunu sorduğumuş. demişler ki bu Ahıskalı Kemal sürekli buralarda dolaşır. Buna Deli Kemal derler demişler. Hoca araştırınca Kemal Emi'nin Ardahan Posoflu olduğunu öğrenmiş. Posof'a gelip olanları anlatınca herkes Kemal Emi'nin Posof'un dışına hiç çıktığını bilmiyorlarmış.

II

Posoflu bir öğretmen Posof çayından geçip görev yaptığı köye gidiyormuş. Posof çayından atıyla zor geçmiş. Posof çayı yağmurdan kar sularından çok kabarmış ve şiddetli akıyormuş. Bakmış ki karşıdan Kemal Emi geliyormuş. Öğretmeni görünce eğilmiş paçalarını yukarıya doğru katlamış. Ama Kemal Emi'nin o çayı geçmemi nerdeyse imkânsızmış. Öğretmen seslenmiş “dur Kemal gelip sana yardım edeyim suyu geçemezsin.” aralarında büyük bir kaya varmış, o yüzden direk yanına gidememiş. Kayayı dolanıp Kemal Emi'nin olduğu yere gitmiş. Etrafa bakmış ki Kemal Emi suyu geçmiş çokta uzaklaşmış gidiyor. Öğretmen Posof'a geri dönünce çocuklarına, herkese “sakın bu adama Deli Kemal demeyin bunu ermişlik boyutu var” demiş.

III

Kemal Emi'nin başka özelliği Posofun bütün gurbetçi ailelerini bilirmiş. Ailesinin bütün şeceresini bilirmiş. Posof'a gelen gurbetçileri hemen ziyaret edermiş. Ya dirgen ya çakmak istermiş. Herkese gelecekle ilgili küçük tüyolarda verirmiş. Yine gurbetçi bir adama zamanında hiç canını sıkma sen gurbete gideceksin. Kâğıtların da oldu demiş. Gerçekten de kâğıtlar olmuş, adam gurbete gitmiş. Bir zaman adam Posof'a tatil için dönünce yanına gitmiş adamla kalmak istemiş. Adam kabul etmiş. Gurbetçi adamla Kemal yan yana uyurken adam bakmış ki Kemal konuşuyor. “ tabakları getirin, masaları şöyle yapın, şu kişilere ekmek verin,

buraya yemek verilmedi. Su getirin, helvayı getirin” gibi iki üç saat konuşmuş. Sabah kalkınca gurbetçi bunda bir hikmet var araştıracağım demiş. Biraz soruşturunca yakındaki Saddel Köyünde “canaşı” yemeği varmış. O yemekte hem hizmet etmiş. Organize etmiş. Yardım etmiş. Saddel’e gidip sorunca herkes Kemal’in yemek boyunca orada olduğunu söylemişler. Gurbetçide gece boyunca yanında uyduğunu söylemiş. Bu olayda Kemal Emi’nin ermişliğini iyice kanıtlamış.

IV

Erzurum’da öğrenci olan Posoflu bir genç (Bedrettin Çakıcı) anlatmış. Sınavları bitmiş. Avrupacı akrabaları da Posof’a gidecekmiş, bunu da Erzurum’dan almışlar. Yola çıkınca bakmış ki taş mağazaların önünde kemal emi geziyor, hazır gideceğim gel sende götürelim demiş. Yok yok siz gidin ben gelmeyeceğim siz gidin demiş. Posof’a dönünce bakmışlar ki Kemal Emi Posof’ta geziyor.

Efsane no: 21 POSOFLU ELLEZ

Posofun Gönülaçan Köyünde yaşayan Ellez adında bir ermiş varmış. Tayyi mekân ve tayyi zaman özelliği gösterirmiş. Bir gün öğle namazı sonrasında caminin önünde cemaatle oturup sohbet ediyorlarmış. Birden Ellez bağırmaya ve garip hareketler etmeye başlamış. “yardım edin, öküz arabası devrildi, adam altında kaldı, tutun çekin” deyip arayı kaldırır gibi boyunduruk çeker gibi hareketler yapmış. Sanki olayı yaşamış. Gün ilerleyince köylüler duymuş ki köyden birileri ot getirirken öküzün ayağı birden incinmiş, düşmüş arabada da ot yüklü olduğu için devrilmiş. Ot getirenler altında kalmış. Ellez yardım etmiş kurtulmuşlar. Adam anlatmış Ellez kurtarmasaydı biz ölürdük demiş. Köylü şaşırılmış. Ellez bizim yanımızdaydı. Ellez’ in özelliğini anlamışlar.

Efsane no: 22 RECEP DEDE

Recep Dede eylerdenmiş. Zamanında yörenin büyük beyleri hacca gitmiş. Beylerden biri hacda namaz kılarken tam selam esnasında aklından keşke pişi olsa da yesek diye geçirmiş. O esnada Recep Dede kalkmış beyin evindekilerine acele pişi pişirin Recep Dede pişi istedi hacdan ona pişi götüreceğim demiş. Beyin karısı “bunun canı çekmiş hemen pişi pişirin hemen verin” demiş. Çalışanlar hemen pişirmiş vermişler. Recep Dede kabul etmemiş. Beyin altın sahanında getireceksiniz demiş. Beyin karısı bu deli, beyin sahanı altın veremeyiz deyince Recep Dede kıyameti koparmış. Altın sahanda verin ben beye götüreceğim demiş. Bey hacda bu burada ne diyor demişler. Ama sonunda beyin karısı altın sahanda verin demiş.

Altın sahanı pişileri Recep Dede'ye vermişler. Takip edeceklermiş ki Recep Dede altın sahanı kayıp etmesin. Bahçeyi çıkana kadar Recep Dede kaybolmuş. Bey sağa selam verirken aklından geçirdiği pişi sola selam verirken bakmış ki Recep altın sahanı pişi getirmiş. Bey sahanı alada Recep kaybolmuş. Bey hacdan dönünce Posof toplanıp beyi karşılamaya gidince bey altın sahanı kaldırıp ben hacı değilim gidin Recep'i görün hacı Recep. Eve gelince Recep'i çağırınca ne istiyorsan vereyim demiş. Köy toprak mal mülk Recep hiçbir şey istememiş. Anası Recebe kızmış bari bir keçi alaydın demiş. Recep, beye koşmuş. Bana bir keçi verin demiş bey döktürmüş sürüyü dökmüş seçmiş bir tane annesine götürmüş. Beye Recep'e hürmette asla kusur etmemiş.

3.1.2. ŞAHIS İSİMLERİ İLE İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 23 ŞAKİR PEHLİVAN

Zamanında çok iri kuvvetli ve yakışıklı bir adammış. O kadar güçlü bir pehlivanmış ki sırtını yere getiren asla çıkmamış. Şakir Pehlivan'ı karşısına çıkan ne bu bölgeden nede başka bölgeden kimse onu yenemiyormuş. Bir gün Rusya'dan gelen bir pehlivan Şakir Pehlivan'a yenilince bu durum Rusların dikkatini çekmiş. O dönem Ruslar da içlerindeki çelimsiz, tipsiz ve güçsüz olanları ayıklıyorlarmış. Sağlıklı ve kalıplıları yaşamasına izin veriyorlarmış. Şakir Pehlivan da güçlü ve yakışıklı olunca onun peşine düşmüşler. Şakir Pehlivan bunu anlayınca bir dönem bunlardan kaçmış. Kılık değiştirmiş. Ruslar pehlivanın Hanak'taki evini bir gece basıp karısının şalvarının içine kedileri döküp bağlamışlar. Kadın Şakir Pehlivan'ın yerini söylemedikçe kedilere vuruyorlarmış kedilerde kadını tırmalıyormuş. Kadın işkencelere dayanamayıp kocasının yerini söylemiş. Ruslar Şakir Pehlivan ı kaçırmışlar. Şakir Pehlivan'ı damızlık olarak kullanıp ondan üstün bir ırk elde etmekmiş amaçları. Pehlivan Rusya'da yedi yıl kalmış. Yedi yıldan sonra bir yolunu bulup Türkiye'ye kaçmış. Türkiye'ye döndükten sonra bir iki kez görünen pehlivan tekrar gözden kaybolmuş. Kimse pehlivana ne olduğunu Rusya'da ne yaşadığını bilmiyormuş. Onu damızlık için kaçırıldığını Gürcistan'da Rus saldatlardan biri anlatmış.

Efsane no: 24 KÖSE HESSO

Zamanın birinde gelin ile kaynanası inek sağıyormuş. Gelin de güzel ve alımlıymış. İnekleri sağarken bakmış ki biri geldi. Gelin kardeşin öldü hayde gidelim demiş. Gelin ineği bırakıp gitmiş. Daha da gelmemiş. Gelmeyince çok aramışlar gelin ne yerde ne suda yok bulamamışlar. Aradan altı ay geçmiş. Gelinden iz yok. Büyükler toplanmış. Demişler ki senin gelinini bulacak kişi felan yerdeki Köse Hesso isimli hocadır. Gelinin kaynatası sormuş. Yolu

nasıl? Demişler yolu üç aylık yoldur. Kaynata ağa adammiş çok zenginmiş. Cebine çok para koyup yola çıkmış sora sora gitmiş Köse Hesso'yu bulmuş. Selamlaşıp tanışıklık aldıktan sonra ağa hocaya derdini anlatmış. Hoca iyi demiş işini çözerim ama senden çok paranı alırım demiş. Ağa tamam demiş. Köse Hesso bir boylama yazmış bir hamayılı bir de iki tane muska yazıp vermiş. Köse Hesso ağaya ne yapacağını anlatmış. “ sizin köyün doğusundaki harap köprüye gidersen muskanın birini bir köşeye birini bir köşeye gömersin boylamayı boyuna asıp hamayılı eline alıp kıbleyi arkana alıp önünü kuzeye dönerek kaldırırsın. Gelinini getirip sana bırakırlar. Ama sabah namazından evvel köprüye gidip dediklerimi yapacaksın. Sakın korkma sana bir şey demezler.” demiş. Ağa dönmüş. İki rekât namaz kılıp köprüye gitmiş muskaları arkasını kible dönüp boylama boynunda iken hamayılı eliyle karşıya kaldırmış. Bakmış ki dağdan sürü geliyor, tabur tabur olmuş geliyor. Bir tahtta oturmuş gelenlerin padişahı en önde taburlar arkasında gelmiş. Ağanın karşısına gelen padişah dönüp sormuş. “bunun gelinini kim getirdi? Kim getirdiyse getirin.” Taburdan “bizim haberimiz yok” sesleri yükselmiş. Biraz araştırınca topal bir cinin getirdiğini söylemişler. Padişah topal cini sesletmiş. Topal cin gelince padişah “niye getirdin bunu gelinini getir bırak” demiş. Gelini getirip bırakınca gelinin yanında çocukları varmış. Gelinin çocuklarını alıp bırakmışlar. Gelin anadan huriyan ağaya doğru ağa hemen paltosunu çıkarıp gelini giydirip ne olduğunu sormuş. Gelin bana gelip kardeşin öldü dediler. Bende o an çıktım gittim daha da gittim kayboldum ne olduğunu hatırlamıyorum. Gelin ağaya gidince cinlerin padişahı “ ben altı ay uzaklıktaki yola gittim yine de bu Köse Hesso'dan kurtulamadım. Demiş.

Efsane no: 25 DELİ ŞÜKRÜ

Deli Şükrü biraz deli biraz cesareti çok bir adammiş. Geceden de gündüzden de bir korkusu yokmuş. Yine bir gün gece atıyla yolculuk yaparken bir harabeden geçerken bakıyor ki bir keçi bağırıyor. Deli Şükrü keçinin göç eden Lazlardan kaldığını düşünmüş. Kendi kendine ben bunu alıp götüreyim kesip yeriz demiş. Tek keçiyi bakıp besleyeceğimiz yok. Keçiyi atın üstüne alıp eve gelmiş. Çok üşüdüğünden eve hiç uğramadan keçiyi direk ahıra atıyor. Atından ağzından gemini almadan ahıra salıyor. Eve gelince karısına “hanım git ben keçi getirdim onu danaların kozuna at, atı da bağla ben yarın keçiyi kesip yiyeceğim.” demiş. Kadın ahıra gitmiş ki ne gitsin at dikine duruyor, önünde de bir cenaze var. Kadın cenazeyi görür görmez pat diye düşüp bayılmış. Kadın gecikince Deli Şükrü gelinine “kızım gir o salak kadın kaç saattir ne yaptı. Keçiyi danaların kozuna atın gelin” demiş. Gelin ahıra gidince bakmış ki iki cenaze yan yana at dikine duruyor. Gelinde düşmüş. Gelinde uzun süre gecikince, Deli Şükrü anlamış ve kendi kendine demiş ki “keçi bizim başımıza iş açtı” gidip

karısıyla gelini eve getirmiş yüzlerine su vurup bunları uyandırıp kendi çıkmış. Atı dışarıya çekip taşa yanaştırmış. Gitmiş cenazeyi kucaklayıp gelmiş. Keçiyi nereden almışsa gece yarısını da geçmesine rağmen götürüp oraya atınca cenaze atlayıp keçi olmuş. Dönüp Deli Şükrü'ye “yedin mi keçiyi” demiş. Deli Şükrü'de “ Ya gördün mü yigidi?” demiş.

Efsane no: 26 ZALOĞLU RÜSTEM

Hz. Ali'nin zamanında pehlivanın biri benden üstün pehlivan var mı diye ortalıklarda dolaşıyormuş. Zamanın büyükleri de bu pehlivana demişler ki senden üstün pehlivan var. Pehlivan kimdir o pehlivan deyince demişler ki o Zaloğlu Rüstem'dir. Fakat Zaloğlu Rüstem ölmüştür, onu görmek istiyorsan mezarlığa gideceksin sesleneceksin ya Zaloğlu Rüstem o zaman o kalkar, kalktığında da dizine kadar toprağa batmış olur, seninle merhaba eder sakın elini verme kemiklerini un ufak eder, eline irice bir taş al onu uzat eline demişler. Bu pehlivan mezarlığa gidip ya Rüstem diye seslenince bütün Rüstemler mezarlarından dikilmiş. Pehlivan bu sefer ya Zaloğlu Rüstem diye seslenince bütün Rüstemler yatmış Zaloğlu Rüstem kalkmış. Kalkınca dizlerine kadar toprağa gömülmüş. Merhaba edince pehlivan elini vermemiş. Oradan irice bir taş parçası vermiş. Zaloğlu Rüstem taşı un ufak etmiş. Zaloğlu etrafa bakmış. Tarlalarda toplu toplu gübre yığınları görmüş. Sormuş bunlar nedir diye. Pehlivan bunlar tarla iyi mahsul versin diye tarlaya serpiyoruz demiş. O zaman Zaloğlu Rüstem hay vah hay toprak bile rüşvete başlamış demiş ve yerine geri yatmış.

Efsane no: 27 PERİ

Göle'nin Şeki Köyü'nde çok eskiden peri adında bir kadın yaşarmış. Kadının hiç kimsesi yokmuş. Kimsesiz olduğu içinde yaşarken kimse onu umursamamış. Vaktiyle hastalanıp ölünce de köyün mezarlığına değil yayla yolunun üzerine gömmüşler. Bir gün mezara basıp geçen orada öylece kalmış. Mezarın üstüne basan ya ölür ya da mezara girmiştir. Bu kadının arkasından kötü konuşan, kötü söz söyleyen kadın tarafından çarpılıyormuş. Kötü konuşanların hepsinin ya işleri doğru düzgün gitmez ya da kaza beladan kurtulamazlarmış. Bir gün yaylaya gidenler mezarın üstünde üç tane kız hayaleti görmüşler. Mezar hala yol üstüne harap şekilde duruyormuş. Halk artık mezara basıp geçmemeye dikkat ediyormuş.

Efsane no: 28 IRAZ GELİN

Dönemin birinde çok güzel mi güzel bir gelin varmış. Adı Iraz'mış. Bu gelini kaynanası hiç sevmezmiş. Iraz buna hiç aldırmış etmezmiş. Kocasını çok sever birlikte mutlu yaşarlarmış. Kaynanası bir gün geline tuzak kurup karga beyni yedirmiş. Gelin karganın beynini yiyince akli dengesini bozmuş. Bir gün yağmurdan önce köye sis çökmüş. O siste Iraz gelin kaybolmuş. O günden sonra Iraz gelini gören olmamış.

3.2.TARİHİ, DİNİ VE ÇEŞİTLİ YAPILARLA İLGİLİ EFASNELER

Efsane no: 29 KIZ KALESİ

Posof'un Al Köyü ilçeye 5 km uzaklıkta şirin bir orman köyüdür. Halk geçimini tarım ve hayvancılıkla sürdürmektedir. Rusya sınırına 12 km uzaklıkta bulunan köy bünyesinde birçok efsaneyi barındırmaktadır. Bunlardan biride bu Kız Kalesi veya Kız Kilisesi'dir. Denilen yer Al Köyünün yaylalarının yanında Ulga Dağı'nın tepelerinden birinin üzerinde bulunur. Bu kalede çok eski zamanlarda hayvancılık yapılmış. Tahminlere göre Kıpçak Türkleri zamanında bu kalede beslenen hayvanların sütü orada bulunan kızlar tarafından her gün sağıldıktan sonra yeraltına döşenmiş tas borularla 8 km uzaklıktaki Cuksuyu Köyüne taşınır, burada oturan bey tarafından peynir yaptırılarak satılmış. Kaledeki günümüze kadar adı gelmiş olan kızların reisi meşhur Tamar Dodopal 'iymiş. Bugün bu kalenin harabesi mevcuttur. Özelliği ise taşların yuvarlak oluşudur.

Efsane no: 30 ŞEYTAN KALESİ I

Efsaneye Çıldır ilçesinde bulunan şeytan kalesinde dönemin kralının kızı hasta olur. Büyücüler, biliciler, doktorlar derken, kız kurtarılamaz. Ölür. Kral, çok sevdiği kızını bu üç kaleden birine gömmek ister, elbette eşyaları ve hazinesiyle birlikte. Ama bir sorun vardır; kızının gömüldüğü yeri kimsenin bilmemesi gerekmektedir. Özel yetiştirdiği askerlerinden bir grup seçer ve göstereceği yere kızının gömülmesini ister. Askerler gece yola çıkarlar ve üç kalede de mezar kazarlar. Ancak bunlardan sadece birine kralın kızını ve altınlarını gömerler. Sabah kralın huzuruna vardıklarında, 'Sizden başkası kızımın nereye gömüldüğünü biliyor mu' diye sorar kral. 'Hayır' der askerler. Kral bunun üzerine, kızının hangi kaleye gömüldüğünü kimsenin öğrenememesi için kızını gömmeye giden tüm askerlerini öldürtür. "Şeytan Kalesinde" büyük bir hazine olabilir.

Efsane no: 31 ŞEYTAN KALESİ II

Çok eski zamanlarda bir padişahın yedi oğlu, birde kızı varmış. Bunlar Çıldır ve Ardahan'dan Tiflis'e kadar hükmederlermiş. Düşmanları ile yaptıkları bir savaşta, orduları yenilmiş ve padişahın yedi oğlu da bu savaşta ölmüş. Kardeşlerini kaybeden kız, bu kötü haberi almadan bir gün önce rüyasında yaşlı bir dedenin kendisine "bundan sonra senin gözyaşlarının her damlası altın olacak" dediğini, sonrada dört meçhul kalenin peş peşe yıkıldığını görmüş. Sabahleyin uyanınca çok şaşırılmış. Kardeşlerinin kötü haberini alınca da bütün gün ağlamaya başlamış.

Padişah, kızının rüyasını da dikkate alarak, sonradan altın olan bu gözyaşlarından kızına on dört kale yaptırmış. Kız kendi cariyeleri ile on dört kalenin ilki olan bu Şeytan Kalesi'nde oturmuş. Her iki kale, kızın bir kardeşinin hatırası içinmiş.

Efsane no: 32 ÇILDIR GÖLÜ DİBİNDEKİ ESKİ ŞEHİR

Eskiden Çıldır Gölü'nün dibinde bir şehir varmış. Buranın beyi, Ağcakala'da otururmuş. Çukurda kurulan bu şehrin "Dokuz Burma Musluklu Pınarı" varmış. Bey'in buyruğu buymuş ki : "Gece gündüz pınarlardan su alanlar, sakın burmayı unutmasınlar; yoksa şehri su basar." Şehirde kadın erkek herkes bu buyruğa uyarılmış. Bir gün akşamın karanlığı basmışken, pınardan su doldurmakta olan kıza yedi yıldır gurbette olan ağabeysinini geldiğini muştuluyorlar. Dokuz burma musluklu pınarın bir musluğundan su dolduran kız sevindiğinden eve koşup giderken, burmayı kapamayı unutuyor. O gece karanlığında, çukur yerdeki evleri su basarken artık Dokuz Burmalı Pınar'ın yeri de belli olmuyor. Evi biraz su dolanlar işin farkına varınca, çoluk çocuğun elinden tutarak, hiçbir eşya almadan yokuş yukarı kaçıyorlar. Ertesi günü sabah açılınca, şehirden ancak evlerin damı görünüyormuş. Akşama kadar onlarda suyun altında kalıyor. Şehirden sağ kalıp kaçanlar, Ağcakala Adası'na gelip, burada toplanıyorlar. Çıldır Gölü, işte dipteki o Dokuz Burmalı Pınar'ın suyundan ortaya gelmiştir. Eğer (güneydeki) Taşbaşı'ndan bu gölün ayağı Zarşat'a doğru akmasaymış, Ağcakala Adası (Alpaslan Adası) ile öteki köyleri de su basarmış.

Efsane no: 33 ALTUNKALE

Yıllar önce Ruslar tarafından yapıldığı söylenen Altun Kale'nin konumu günümüze kadar devam etmektedir. Posof'un Kumlukoz Köyünün İncedere Köyü sınırlarında yer alan kalenin ön cephesinde hiçbir yardım almadan ulaşılması güç olan, mağarayı andıran giriş kısmı bulunur.

Kalenin üst tarafında ise surlar vardır. Kale bir yamaç üzerine kurulmuştur. Rivayetlere göre çok eskilerden köyün muhtarlığını yapan Asker Emmi kalenin içine girmeye karar vermiş, kalenin alt tarafından merdivenlerle kaleye ulaşmaya çalışmış, elinde kandil lambasıyla karanlık ve esrarengiz kalenin önündeki mağaraya gelmiş, tam içeriye girmek üzereyken birden kandilin söndüğünü görmüş. Olayın bundan sonrasını ayıldığı zaman anlatmış; içeriye doğru uzunca bir koridor varmış. Bu koridorun her iki yanında ise çelikten yapılmış kapılar varmış. Ve bu olaydan sonra kimse kalenin içine girmemiş, şimdilerde ise kalenin içinde kartal yuvası vardır.

Efsane no: 34 GIRNAV KALESİ

Hanak'ın Aşağı Dikan Köyünde bulan gınav kalesinin adı eskiden gınav değilmiş. Kız kalesiymiş. Kalede bir bey oturmuş. Kaledeki kuralda kedilerin çiftleşme zamanında çıkardığı “gınav” sesi gibi beyin kızları da yörede yaşayan kızlar da evlenme çağına gelince kalenin burcuna çıkıp gınav diye ses çıkarırlarmış. Babaları anlarmış ki bizim kızın evlenme çağı gelmiş. Kalede oturan beyin kızlarından biri kendi kendine ya böyle bir adet mi olur, hayvan gibi ben niye ses çıkarayım, bu şekilde evleneyim. demiş ve bu geleneği reddetmiş. Bir sene iki sene derken on sene geçmiş kızı inadından vazgeçmemiş ama onun yaşlıları da çoluk çocuğa karışmış. Kızı sırf kedi gibi gınavlamadığı için büyükleri evlendirmemişler. En son kız bakmış olacağı yok. Bir gün kalenin burcuna çıkmış. “Töreniz batsın gınav” demiş. Ve kalenin burcundan kendini aşağı atmış. Kız kalesinin adı o olaydan sonra gınav kalesi olarak kalmış.

Efsane no: 35 KARANLIK KALE

Dama'ın Üçdere Köyü'nde karanlık kaleyi devler yapmış. Kalede tüneller varmış. Bu tüneller çok düzgün yapılmış yollara benziyormuş. Kalenin içindeki bu yollar ilerleyince çatallanıp üç veya beşe ayrılıyormuş. Bu yollardan biri aşağı vadideki suyoluna iniyormuş. Diğer yolların üzerinde ise araba büyüklüğünde düzgün kayalar varmış. Bu yollara hangi ışıkla girilirse girilsin iki metreden fazla ilerlemek imkânsızmış. Yolların birinin sonunda altın dolu oda birinin sonunda ise gümüş dolu oda varmış. Kale defineciler tarafından tahrip edilmesine rağmen yolların giriş kısımları hala duruyormuş.

Efsane no: 36 CİNLİ DEĞİRMEN

Adamın biri Yalnızçam tarafında bulunan değirmene un öğütmeye gidip çok sıra olunca sıraya girip beklemeye başlamış. O esnada bakmış ki öyle devasa adamlar gelmiş. Yemek yapmaya ekmek pişirmeye başlamışlar. Birbirleriyle konuşmalarını ne yaptıklarını bu adam izlemeye başlamış. O adamlardan biri aralarındaki birine demiş ki git Kirzodamal'dan yağ getir. Emir alan gidip geri dönmüş kapılar besmele ile kilitliydi açamadık ki yağ getireyim demiş. Tekrar geri dönüp aramaya koyulan cinler besmelesiz bir ev bulup evin taşıyla bir yağ alıp götürmüşler. Değirmendeki adam götürülen taşı sabah getirip sahibine vermiş bak demiş sizin taşı yağı cinler getirip yemek yaptılar, taşı da değirmende bıraktılar. Cinler besmelesiz her eve rahatça giriyormuş, besmele ile kilitlenen kapılara da cinler asla girip çıkamıyormuş.

Efsane no: 37 KOL ŞEHİRİ

Eskiden Posof'ta Koli şehri varmış. Bölgenin şehriymiş. Yedi tanede köy varmış. Köylerden birinde nenenin çamuşları kaybolmuş aramada ateş yakmış. Etraf hep ormanla çevrili olduğu için nenenin yaktığı ateş yedi sene boyunca yanmış. Kol şehri dağılmış. Şimdiki Kol Köyünün ismi o şehirden gelmiş. O zamanın halkıda dağılmış. Şimdiki yerleşke ise üçüncü yerleşmedir.

Efsane no: 38 KIZLAR KAYASI KÖYÜ (SEYİTÖREN)

Seyitören Köyü'nün yakınında hakim bir tepe üzerinde yerleşim yeri mevcuttur. Burada yaşayan insanları bir kız beyin idare ettiği yani yönettiği rivayet edilir. Bu yönetici kız düşmanları tarafından bir savaş sırasında öldürülür. Bu kıza bir anıt mezar yaptırılır. Mezarın üzerine bir taş kule inşa edildiği söylenmektedir. Zaman zaman burada da kaçak aramalar yapılmıştır.

3.3.TAŞLAR VE KAYALAR İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 39 KIZLAR KAYASI

Damal'ın Seyitören Köyü'nde anlatılan efsaneye göre, zamanın ağasının bir kızı varmış. Çok zengin olan ağa kızını gözüne kıyamazmış. Köyün gençlerinden biri ağanın kızına sevdalanmış. Kızda oğlana sevdalanmış. Oğlan kızı babasından istemiş. Ağa hiddetlenmiş. Kız babasının vermeyeceğini anlayınca delikanlı ile gece yarısı kayalıklara kaçmış. Ağa kızının kaçtığını fark edince adamları ile sevdalılarının peşine düşmüş. Kayalıklarda sevdalıları bulunca ağa oğlanı öldürmek istemiş. Kız babasına ona bir şey yaparsan kendimi kayalıklardan atarım demiş. Ve kayalıklardan kendini atmış. Kızın atladığını gören delikanlıda arkasından atlamış. Kayalıklardan düşen kızın bedeni hazineye dönüşmüş.

Oğlanın bedenide zehirli bir yılan dönüşmüş. Hazineyi o gün bu gün yılan bekler. Hazineyi almak isteyenler, almaya kalkışanlar lanetlenir. Akşam vakitleri gölge belirince kayalıklarda kız silueti çıkar köye doğru kaydıkça kaybolur.

Efsane no: 40 MADDAUR TAŞI

Maddaur taşı canlılık özelliği gösteren mavi renkte içinde yılan gibi bir şeyler olan taşmış. Bu taş küçük çocuklara zıtmış yani onlara kötülük yapıyormuş. Genellikle yaklaştığı ve sevmediği çocukları hep öldürürmüş. Alıştığı uyum sağladığı çocuklarında kılına zarar gelmezmiş. Hastalık kötülük o çocuklara bir zarar veremezmiş. Bir efsaneye göre gökten düşen taş, bir efsaneye göre de bazı tarlalardan çıkarmış. Bu Maddaur taşının en önemli özelliği çocukları boğup öldürmesiymiş. Taşın suyundan alıp deliğinden tel geçirip sudan içen, yıkanan kişilere bir şey olmuyormuş. Taşın zarar verdiği kişilerde taşın suyundan içince iyileşiyormuş.

Maddaur taşı ile ilgili anlatılanlar:

I

Konk Köyü'nün yaylasında biri beş biri dört yaşında oynayan iki çocuğun yanından üzerinde Maddaur taşı olan bir kadın geçmiş. Çocuklar birden delilik özelliği göstermiş. Birbirlerini ısırıp saldırmışlar. Çocuklardan birinin annesi diğerinin kolundan tuttuğu gibi Maddaur taşı taşıyan kadının yanına gitmiş. Taşın deliğinden ip geçirip taşın içinde beklediği suyu getirip çocuklara içirmişler. Çocuklar suyu içer içmez kendilerine gelmişler.

II

Ardahan'ın Pişgazkom Köyü'nde o taşın dizili olduğu bir kolye varmış. O kolyede çocuklara zarar veriyormuş. Kimin çocukları ölüyor kimin çocuklarını boğuyorsa kadınlar hamile kalmadan gidip Maddaur taşından kolyeyi alıp yanlarında taşıyorlarmış ki bize alışsın da çocuklarımıza bir şey yapmasın ya da çocuklarımızı korusun. Bağdat Köyünden çocukları yaşamayan bir kadın gidip kolyeyi sahibinden emanet istemiş. Sahibi kolyeyi vermiş ama alanlara demiş ki” tek bir tanesi bile kaybolursa sizden bir çift öküz alırım taşlarıma dikkatli bakın.” Taşı alıp gelmişler aradan üç dört gün sonra bakmışlar ki kolye yerinde yok. Arayıp bulamayınca alan kadının kocası geri Pişgazkom gidip sahibine gelip öküzleri al biz kolyeyi kaybettik demiş. Kolyenin sahibi gelen adama “sen git. Öküz felan getirme. Kolye size alışmadığı için geldi sandıktaki yerine geçti.” Demiş. İki köy arasında da en az kilometre uzaklık varmış. Taş onca yolu geri gelmiş, yerine girmiş.

III

Konk Köyünde bir kadının iki çocuğunu taş boğmuş. Kadın üzüntüsünden ve hırsından taşın olduğu evden taşı istemiş. Taşı eve getirince çaydanlığa koyup su doldurduktan sonra ateşte kaynatmış. Kaynamaya başlayınca taştan feryat figan sesleri yükselmiş. Taş kaynadıkça böğürtü sesleri, civleme sesleri ortalığı almış. Kadın komşuların duymasından kokmuş. Çaydanlıktan çıkarmış kor ateşin içine atmış. Az bir bağırıktan sonra taştan ses kesilmiş. Bağırışanda boğduğu öldürdüğü çocukların sesleriymiş.

IV

Bir gelinin çocuğu çok ağlıyormuş. Geline demişler ki git Maddaur taşı bul getir çocuğun yanına koy çocuğun ağlaması kessin. Gelin birinden taş bulmuş. Getirip çocukla kendi arasına koymuş. Sabaha doğru çocuk uykuya geçince lambanın ışığı vurmasın diye tavşal dedikleri büyük şalı çocukla kendi başına çekmiş. Biraz sonra gelin bakmış ki küçücük beyaz pamuktan bir el çıkmış çocuğun boğazına kadar uzanıyor. Hemen yerinden fırlamış gelin tavşalı atmış. Bakmış çocuk kundakta eli kolu bağlı uyuyor. Anlamış taş olduğunu taşı hemen götürüp iki oda dışarıya koymuş. Sabah olanda kaynanasına anlatmış. Kaynanası o anda taşı yakması gerektiğini söylemiş ama iş işten geçmiş taşı götürüp geri vermişler.

Efsane no: 41 TAŞDAN NENE

Posof'un Kumlukoz Köyü sınırları içinde yer alan Taştan Nene efsanesine göre Ruslarla yapılan savaş zamanında bir nene ve torunu askerlerden kaçarken çaresiz kalmış ve "Allah'ım beni ya taş et ya da kuş et" diye yakarmış. Duası kabul olmuş ve her ikisi de taşa dönüşmüşler. Köyde bu olayın gerçekleştiği söylenen yerde bir insan ve yanında küçük torunun heykelini andıran bir şekil vardır.

Efsane no: 42 NENE KAYA

Posoflu bir Türk anası, mezalim yıllarının bir gününde tarlaya eşine, çocuğuna yemek götürüyormuş. Kolundaki sepetiyle Kayabaşı tepesinin yamacına varınca bir de görsün! Karşı tepelerden Rus askerleri gelmektedir! O güne kadar ki korkunç mezalimler bir anda hafızanda canlanmış. Ne yapacağını şaşırılmış. 'Ya bunların eline düşersem!' diye korkulu bir hayale kapılmış. Hayır hayır, düşünmesi bile ölümden beter. Çareyi Yaradan'a sığınmakta bulmuş. 'Yarabbi, beni bunların eline bırakma; ya canımı al, ya taş kes!' diye gönülden Allah'a yalvarmış... Ve dilek sahibi orada taş kesilmiştir

Efsane no: 43 ARSIYAN'IN TAŞLARI

Arsıyan Dağı, Posof ilçesinin batısında, Artvin il sınırlarıyla Gürcistan sınırının kesiştiği yerdedir. Eteklerinde Urama yaylaları vardır. Arsiyan'ın Kenciyan tepesi, bazı ağustos ayları dışında çoklukla dört mevsim kar bulunduran taşlık bir zirveye sahiptir. Bu taşlıkları alacalıyan, ceylanların seyran ettiği çimenlikler de yok değil. Burada insan kendini bulutlarda hisseder. Etekleri buz pınarlarla çağlayan bu tepelerin zirvesinde su yoktur. Kenciyan tepesindeki esrarengiz taşların hikâyesi şöyle: Zaman, kar bırakmayan bir ağustos ayı. Havanın sıcaklığı son haddindedir. Çoban koyunlarıyla beraber bu tepelerde susuzluktan yanmaktadır. Eteklerindeki pınarlara inip geri çıkmak, bu sıcak havada çok müşküldür. Ne yapmalı ne etmeli? Çoban düşünür, düşünür çareyi bulur: Ninesinin anlattığı bir usul aklına gelmiştir. Kirpiğinin bir teline düğüm atıp koyduğun yerde adağın ada, su çıkar.” Çoban öyle yaptı. Sürüsünden bir seçme koyunu da kurban edecekti. Dilek Allah tarafından kabul edilir. O tepede buz gibi su fışkırır. Çoban içtikçe içer. Koyunları da susuzluğunu giderir. Nerden oldu, neden oldu bilinmez, çoban kendinden geçer, verdiği sözü unuttur. Sonra ne akılsa, ceketini, zıbınını çıkarır. Derken iç gömleğini de çıkarıp iki eliyle gererek bitlenmeye başlar. İç gömleğinde bulduğu bitleri iki elinin başparmak tırnakları arasında ‘çat’ diye kırarak ‘Al sana kurban’ der. Dedikçe keyiflenir. Bu nankörlük Mevlâ'nın gücüne gider. Ve çobanla sürüsü oracıkta tas kesilir.

Efsane no: 44 KÜR ÜZERİNDEKİ UĞUZ TAŞI

Ahıska'nın Nakele Köyü ile Khırtı (Hırtız) arasında, Ardahan'dan gelen Kür Suyu'nun üzerinde Oğuz taşı denilen yaklaşık 5 metre boyunda bir bitevi kesme taş vardır. Uğuzlar'dan iki kardeş. O koca kaya gibi taşı, bir taşocağından keserek buraya getiriyorlar ki, köprü kuralar. Bunlar taşı kesip, Kür'ün kıyısına koyduktan sonra, öğle yemeği için evlerine geliyorlar bu arada Oğuzlar'a göre ufak yapılı bir adamda onların evine konuk oluyor.

Uğuz'un atının topbaşı bir somar (16 god:320-330 kg.kadar) arpa almış. O “Ufak adam” Uğuz'un gözünün önünde koca bir kilim gibi duran atın torbasını doldurduktan sonra gücü yetmediğinden, atın başını eğdiriyor ve kolaylıkla arpa dolu torbayı hayvanın başına takıyor. Uğuz'un anası bunu görünce oğullarına diyor ki: “Sonunda dünyayı bunlar ellerine geçirip yiyecekler.” Bu durumu gören iki Uğuz Kardeş de “Ufak Adam'ın gücü ile büyük işleri başardığını gözleriyle gördüklerinden, Kür üzerinde kurmak istedikleri Taşköprü'yü yapmaktan vazgeçiyorlar. Sonradan o uzun ve dev yapılı Uğuzlar saflık ve hile

bilmezliklerinden, zamanla yok olup gidiyorlar Uğuz anasının dediği gibi dünya bizim gibi : “Ufak insanlar”a kalıyor.

Bu Uğuzlar, uyumaz, uyumaz bir kez de uyuyunca yedi gün yatarlarmış Çıldır bölgesinde “Uğuz uykusuna yattı.” sözü, Uğuzlar anılarak uykuya çokça düşkünler için kullanılan bir tür deyimdir.

Efsane no: 45 TAŞ ÜZERİNDEKİ KÖROĞLU’NUN ATININ İZİ

Çevrede yardımseverliği ile tanınan bir adamı atı ile Sarıçiçek-Gönülaçan Köyü arasındaki “Su Atan Kayalar” mevkiinde sıkıştırılır. Adam önden ve arkadan sıkıştıran düşmanlarından kurtulmak için atıyla beraber 500 metre yükseklikteki kayadan aşağıya atlar. Atın sırtındayken düştüğü yerde atın ayakları bir kayanın üstüne gelmiş ve kayada atın nal izleri belli olmaktadır. Bu adama 2. Köroğlu atına da 2. Köroğlu’nun atı gibi muamele yapıldığından o taş üstündeki nal izi Köroğlu’nun atının nal izi diye söylenegelmiştir. Yağmur yağmayınca o taşın üstündeki nal izine su dökülürmüş. İyi kalpli insanlar döktüğünde yağmurun yağdığına inanılmaktadır.

Efsane no: 46 HZ. ALİ’NİN BİNDİĞİ DÜLDÜL’ÜN AYAK İZLERİ

Çıldır’ın Ağcakala Köyü’ndeki Senger hisarında bir taşta, Hz. Ali’nin meşhur atı Düldül’ün olduğuna inanılan işaretler vardır. Köylüler bunu ziyaret etmeyi uğurlu sayarlar. Ardahan’da Vel Kalesi’nin yanındaki bir taşta da Düldül’ün ayak izi bulunduğu söylenmektedir.

Efsane no: 47 TAŞ OLAN KIRK ATLI

Hanak’ın Derindere Köyü’nde zamanında bir kız ve oğlan bir birine sevdalanmış. Kızın babası çok gaddarmış. Kıza sormadan onu başkasına vermiş. Kızda itiraz etmeden, sevdalığını babasına demeden bu evliliği kabul etmiş. Bunu duyan oğlan çok üzülmüş. Kız duvak giyip gelin olanda kıza dileğim Allah’tan senide düğün alayını da Allah’ım taş etsin. Kocana varmak sana nasip olmasın. Gelin, yenge kırk atlı yola çıkmış. Oğlandan da arkadan takip etmiş yolda yine kibleye dönüp duasını tekrarlamış. Duasını bitirir bitirmez bütün alay taş kesilmiş. Hala yağmur yağanda gelinin valasındaki ay yıldızın görünürmüş.

Efsane no: 48 DİKİLİ TAŞ

Eskiden gelinler kaynana kaynata yanında pek yemek yemezmiş. Konuşmazmışlar. Her şey çok ayıp karşılanırmış. Gelinlerde mahcup olmamak için dört dörtlük olmaya çalışırlarmış. Ardahan’ın Dedegül Köyünde anlatılan dikili taş efsanesine göre bir gelin tarlaya kaynatasına

ekmek götürüyormuş. Bütün yemekleri dört dörtlük yaptıktan sonra tarlaya götürüyormuş tarlaya yaklaşınca her şeyi kontrol etmiş bakmış ki kaşıklar yok evde unutmuş. Kaynatasıda bunun geldiğini fark etmiş. Tekrar geriye de dönemezmiş gitse kaynatasına mahcup olacakmış. Çok üzülmüş. demiş Allah'ım ben bu mahcubiyeti yaşayana kadar beni burada taş et. Gelin orada bir elinde sepet bir elinde diğer eşyaları ile taş kesilmiş. Kaynatası ve ırgatlar bekle bekle gelin gelmeyince ırgatlar kaynatasına sormuş ekmek nerde kaldı diye kaynatası gelin şuraya kadar geldi demiş. Gidip bakmışlar ki gelin taş kesilmiş. Çayır vakti milletin çok olduğu vakit taş utancından yüzüstü eğilmiş. Millet çekildiği zaman dikilirmiş.

Şimdilerde ise altında define var diye defineciler tarafından parçalanmış şekilde bulunuyor.

Efsane no: 49 BEŞİK TAŞI

Ardahan'ın Yalnızçam Hasköy'de Kaçakaçlık zamanında harp çıkmış. Erkekler harp edip şehit düşende bir gelinde kucağında bebeği ve beşikle kaçmaya başlamış. Dağda biraz ilerleyince bir kaya oyuğu görüp çocuğu ve beşikle beraber oyuğun içine girip önünü taşla örmüş. Kadın ve çocuğu sonrasında kayanın oyuğunda sır olup kaybolmuş. Beşik kaya oyuğunun içinde kalmış. Önünde de taşlar diziliymiş. Zaman sonra insanlar oradan geçince beşiğin sallanma sesini duymaya başlamışlar. Beşik sallandıkça ses çıkarmış. Taşları aralayıp bakınca beşiği içeride görüyorlar. O zamandan sonra o oyuklu kayanın adı beşik taşı olarak kalmış.

Efsane no: 50 KIZ KAYASI

Hasköy'ün yakınlarında eski zamanlar şimdi olmayan yerleşim yeri varmış. Bu yerleşim yerinin büyük kayasında bir kız tek başına yaşarmış. Bu kızın saçları o kadar uzunmuş ki köye ve kendisine su lazım olduğunda saçlarına kovayı bağlayıp kura nehrine kadar salar su çekermiş. Kayanın adı kız kayası olarak kalmış

Efsane no: 51 TAŞ KESİLMİŞ KOYUNLAR

Eskiden Hanak'ın Gügübe Köyü'nde koyunları ovaya yayıp otlatırlarmış. Bir gün köyün gelinleri ovada koyunları sağıp sütü kovalara biriktirmişler tam o sırada bir yaşlı adam gelmiş gelinlerden süt istemiş. Gelinlerin hiç biri yaşlı adama süt vermemişler. Yaşlı adam meğerse ermiş çok âlim bir dervişmiş. Hiçbir gelin süt vermeyince adam dönüp kargış etmiş. Allah burayı koyunuyla geliniyle taş kestire. Adam biraz ilerleyince ovadaki koyunlarda gelinlerde taş kesilmiş. Bu taşların ortasında üç metreye yakın büyüklükte bir taşa oluşmuş. Derviş

duasında Allah burayı taş kestire dediği için kendi de taş kesilmiş. Büyük taş derviş etraftaki taşlarda koyunlar ve gelinlermiş.

Efsane no: 52 TAŞ KESİLEN GELİN ALAYI

Göle'nin Toptaş Köyü'nde eski zamanlarda bir gelin alayı yola çıkmış düğün evine gidiyormuş. Gelin alayı gedik dağlarında ilerlerken eşkıyalar bunların karşısına çıkmış. Eşkıyaların amacı hem yağmalama yapmak hem de gelini ve genç kızları kaçırmakmış. Başı duvaklı gelin ya Rabbi beni ve düğün alayımı bu eşkıyalara yem edene kadar bizi burada taş kes diye yalvarmış. Eşkıya tam gelin alayına yaklaşacakken gelin alayı orada oldukları gibi taş kesilmiş.

Efsane no: 53 GELİN TAŞI

Göle'nin Esenboğaz (kelpikor) Köyü'nün yaylasında çok eskiden fakir bir çiftçinin bir kız çocuğu varmış. Çiftçi köyün ağasına çok borçlanmış. Ağada borcunun karşılığı için çiftçiden kızını istemiş. Kızı babası zorla ağaya vermiş. Kırk atlı birde gelin düğün için ağanın köyüne yola çıkmışlar. Kızın gönlünün olduğu birde sevgilisi varmış. Düğün alayından önce yol üstündeki kayalıklara çıkmış. Allah'a dua etmiş. Bana yar olmadı ağaya da yar olmasın diye yalvarmış. Gelin alayı tam o kayalıklara geldiği yerde taş kesilmiş. İnsanlar şimdi her yıl aynı dönemde o taşlara gidip dua ederler. Adak adar kurban keserler. Dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar. O günden sonra o geçidin adı "Gelin Taşı" olarak anılmış.

Efsane no: 54 GELİN TAŞLARI

I

Bir birine düşman iki ailenin çocukları bir birlerine sevdalanmış. Aileleri bunların evlenmelerine izin vermemiş. İki âşık kaçmaya karar vermişler. Bunu anlayan aileleri de peşlerine düşmüş. İki sevdalı dua etmişler. "Bizi ayırmalarına izin verme Allah'ım ya canımızı al ya da taş et" demişler. Onları ayırmaya gelen aileleri ile birlikte taş olmuşlar.

II

Köyün ağası köyün güzel kızıyla evlenmek için babasına türlü türlü oyunlar ederek kızını almış. Kız ağayı hiç sevmiyormuş. Düğün alayı yola çıkınca kız yürekten dua etmiş. "Allah'ım ağanın evine varana kadar ya beni öldür ya da taş et" diye yalvarmış. Düğün alayı yoldayken taş kesilmiş.

Efsane no: 55 TAŞ KESİLEN GELİN

Yalnızçam' da eskiden bir kız babasının rızasının almadan sevdalandığı adama kaçmış. Bu duruma çok üzülen adam kızına kargış etmiş. Benim evimden çıktın o eve varmayasın demiş. Gelin alayı tam Yalnızçam yaylasında tam suyu geçerken gelinin olduğu payton gelin atlar ve yanındaki insanlar olduğu gibi taş kesilmiş.

Efsane no: 56 KABAK DAĞI EFSANESİ

Çok eski zamanlarda bir kız varmış. Bu kız bir genci seviyormuş. Sevdiği genç çok fakirmiş. Kızın ailesi bu duruma oldukça karşı çıkmış. Ve zengin birini bulmuşlar kızın evlenmesi için ve kızını onunla evlendirmişler. Kız ne yapmışsa ailesini ikna edememiş. Düğün günü gelmiş çatmış. Kız sürekli ağlıyormuş. Düğün alayı zengin evine doğru yola çıkmış. Kabak dağının üstüne çıkınca gelin bütün içtenliğiyle yalvarmış. Beni ve bütün düğüne katılanları taş et Allah'ım demiş ve orada bulunan herkes taş kesilmiş.

Efsane no: 57 ÜÇ KAYA

Damal'da çok eskiden bir köye düşmanlar baskın yapmışlar. Köyün bütün genç yiğitlerini öldürmüşler. Köylü düşman çekilince yiğitleri için toplu mezar yapmışlar. Toplu mezar yörenin şehitliği, ziyareti olmuş. Yiğitlerin sevdiği kızlarda bir yerde toplanıp sevdiklerini beklerken taş kesilmişler.

Köyde yağmur yağmadığı zaman köylüler bu şehitliğe çıkıp taş alıp köye götürüp suyun içine atarlarmış. Akşamına da hemen yağmur yağarmış. Çok kuraklarda da yine bu şehitlikte ve kayalarda dualar edilirmiş. Dualar hemen kabul olurmuş.

Efsane no: 58 TAŞ KESİLEN ÇOBAN

Ardahan'ın Küçük Sütlice Köyü'nde zamanında çoban sürüsünü otlatırken sürü çok susamış. Etrafta hiç su kaynağı yokmuş. Koyunları kırılmaya başlayan çoban Allah'a dua etmiş. Allah'ım bana burada bir su kaynağı yarat ben sana bir koyunumu kurban keseceğim demiş. Yüce Allah orada hemen su kaynağı yaratmış. Sürüsü ve kendi susuzluğunu gidermiş. Allah'a verdiği sözü tutmayan çoban kurbanını kesmemiş. Bu durum Allah'ın zoruna gitmiş. Çobanı ve sürüsünü oradayken taş kesmiş.

3.4.YER ADLARI İLE İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 59 DEDEŞEN

Ardahan'ın Göle ilçesine bağlı Dedeşen Köyü'nde de Yavuz Sultan Selim döneminden kalan cami ve türbeyle ilgili efsaneler dilden dile dolaşır. Anlatılanlara göre, Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran Seferi'nden dönerken Dedeşen Köyünün bulunduğu dağın yamaçlarında konaklar. Ordunun konakladığı yerde Şeyh Ahmet ve Şeyh Mehmet adında iki kardeş yaşamaktadır. Bu zatlar Osmanlı ordusuna yemek ikram etmek isterler ve bu istek Yavuz Sultan Selim'e ulaştırılır. Padişah Selim, bu zatlara kırmak istemez ancak koca orduyu nasıl doyuracaklarını da merak eder. Şeyh Ahmet ve Mehmet iki kazan yemek yaparak koca Osmanlı ordusuna ikram ederler. Ancak kazanlarındaki yemeklerde herhangi bir eksilme olmaz. Bütün ordu iki kazan yemekle doyar. Padişah bu kişilerin hikmeti karşısında şaşırır ve kendisi de onlara ikramda bulunmak ister. Ancak Allah dostları herhangi bir ikram kabul etmezler. Padişahın ısrarı üzerine buldukları alanda köy kurmak istediklerini beyan ederler. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim Han, bu zatlara hitaben “ dede şen olasınız.” der ve ordunun konakladığı alana yerleşmelerine izin verir. Buraya ilerleyen yıllarda bir cami, türbe, medrese ve çeşme yaptırılır. Köyün adı da bundan sonra Dedeşen olarak bilinir.

Efsane no: 60 KUŞ TEPESİ EFSANESİ

Vaktiyle, Posof ilçe merkezi Duğur'un Eski Rabat mahallesine gelin olmuş güzeller güzeli bir kız varmış. Bu gelinin kocası, evliliklerinden kısa bir süre sonra vatan borcunu ödemek için uzak bir memlekete askere gitmiş. Gelin, kaynanası ve kaynatasıyla beraber yaşıyor ve saygısından dolayı onların yanında hiç konuşmuyormuş. Gelin, her akşam yemeğinden sonra sofrayı kaldırırken, sofradaki ekmek kırıntılarını avucuna toplayarak ağzına atarmış. Bu davranışı her gün tekrarlaması, kaynatasının dikkatini çekmiş. Kaynata, gelininin bu davranışı sürdürdüğünü görünce üzülenek eşine, “Acaba karnı mı doymuyor da böyle yapıyor?” dermiş. Kaynatası, gelininin bu davranışını sürdürdüğünü görünce, “Kızım, neden böyle yapıyorsun?” diye sorar fakat gelininden bir cevap alamazmış. Yine bir gün yemek sonrasında, gelin avucuna topladığı ekmek kırıntılarını tam ağzına atarken, kaynatası bileğinden sıkıca tutmuş, gelininin elindeki ekmek kırıntılarını sofraya döktürmüş ve ona, “Bir daha bunları yemeyeceksin?” diye sert bir şekilde uyarılmış. Gelin, bileğini çekip kaynatasının elinden kurtararak, kuş olup şimdilerde Kırmızıtoprak olarak bilinen mevkiinin yukarısındaki tepeye doğru uçmuş. Kaynatası, gelinin kuş olup uçtuğu yöne doğru gitmiş. Ondandır dileyip helallik almak için günlerce aramış. Fakat bir türlü onu bulamamış. Gelip tepenin yamacında oturup

kalmış. Birkaç gün sonra, komşuları oraya gitmiş, bu yaşlı adamı alıp evine getirmişler. Eve gelmiş ama hasta olup yataklara düşmüş. Oğlu geldiğinde, onun emaneti olan gelininin yokluğunu nasıl anlatacağım diye kara kara düşünmüş. Aradan aylar geçmiş. Askerliğini bitiren Hüseyin Çavuş, evine dönmüş. Olup bitenleri babasından ve anasından dinledikten sonra, eşinin kuş olup uçtuğu tepeye doğru koşmuş. Hüseyin Çavuş, günlerce o tepede genç karısını beklemiş ve “Allah’ım bu hasretliği bitir. Beni de bir kuş et, uçur.” diye dua etmiş. Orada dileği kabul olmuş ve orada kuş olup uçmuş. Günlerce oturduğu yerde de bir ağaç çıkmış. O günden sonra o ağaç çevrede Hüseyin Çavuş’un Ağacı, o tepe de Kuş Tepesi olarak anıla gelmiş.

Efsane no: 61 UĞUZ ÇAYIRI VE UĞUZ DAĞI EFSANESİ

Uğuz Çayırı'nın yeri: Çıldır İlçesinin Kurtkale Bucağı ile “Meşe Ardahan” da denilen Hanak ilçesi arasında ve Kür ırmağının solundadır. Örüset, Gügübe ve Könk köyleri arasında bulunan Uğuz Çayırı, çevresinde ki dört köyün biçeneğidir. Bunun güneyinde Uğuz Dağı veya Ziyaret Dağı (1941 metre) bulunur. Uğuz aDağı tepesinde “Kule” veya “Mağlısa” denilen harçlarla yapılmış bir yüksek kule ile bunun dibinde bir tandır ocağı öreni vardır. Uğuz Dağı çevresinde Uğuz, Tahtayurt ve Ahaşen köyleri ile Cocorta , Hamaç ve Zerebilik kışlakları bulunmaktadır. Dedelerin bahsettiğine göre çok eskiden Uğuz’un Dağı ile ve çevresinde yaylaklarda, Uğuz (Oğuz) denilen çok iri yapılı, biraz safça olan ve kaba konuşan bir millet yaşarmış. Bu uğuzların bir boyu varmış ki, çok geniş bir bölgeye (Ardahan, Ahılkelek, Zegan, Posof, Şavşat) bunun mülkü imiş. Uğuz Dağı ile çevresi ve Kür /Ardahan Suyu üzerindeki kışlaklar, bu beyin has otağı imiş.

Uğuz Dağı'nın yanında her yıl 300 araba ot biçmekte olan Uğuz’un Çayırı'nı, bu bey, her yaz bir Uğuz’a biçtirir imiş. Uğuz bu çayırın otunu bir gün biçer ve 300 yere “yığın” halinde toplarmış.

Bu uzun Uğuz, bir yaz günü çayırı biçerken bacısı da kendisine “kuşluk” getiriyormuş. Sıcakta biçimle uğraşırken kendi terinin buğusu gözlerini bürüyen Uğuz çayırın gür bir yerinde kızgın kızgın çalışırken, bu sırada omuzunda heybe “kuşluk” getiren ve yanına yaklaşan bacısını gözü görmüyor ve otlarla beraber ikiye biçiyor bunu yaparken de bu sırada deh düşmüyor (farkına varmıyor). Kolbaşında tırpana masat vurunca kanı fark ediyor. “Acaba bir hayvan mı kestim” diye hayıflanıp ararken Bacı’sını görüyor; ikiye biçilmiş ve alkanlar içinde yatıyor. Uğuz bu duruma çok üzülerek Masat’ı yere vuruyor “ak taş” tan olan Masat’ın yarısı kırılıp çayıra saplanıyor. Ki bu gün dışarda kalan kısmı bir adam yüksekliğindedir.

Sonra cenazenin iki parçasını bu Masat'ın dibine gömüyor. Kendisi de pek sevdiği bacısına bilmeyerek kıydığı için çok sarsılıp kederinden Uğuz Dağı'nın tepsine çıkarak orada ölüyor.

Bir rivayete göre de bacısının parçalarını alıp Uğuz Dağı'nın başına çıkıyor, orada bacısını kestiği anda fırlattığı masatın dibine gömüyor. Kendisi de bacısının mezarına girerek ona sarılıp can veriyor.

Uğuzlar, bu Bacı-Kardaş Mezarı' na bir mağlısa (Kule) yaparak ziyaret yeri halinde her gün görmeye giderlermiş. (Bu efsane Kayabeyi Köyü'nden Casim Polat Dede'den derlenmiştir.)

Efsane no: 62 GULEYİNOĞLU ÇEŞMESİ

Zamanında adam biri ve hanımı yaya yolculuk yapıyorlarmış. Yolculuk uzayınca yorulup şimdi Laz Pınarı denilen çeşmede mola vermişler. Pınara da daha önce uğrayanlar burada çekirdekli bir meyve yemişler. Çekirdekleri çeşmenin yanında duruyormuş. Adam su içip dinlenmeye çekilince kadında su içmiş. Sonra çekirdekleri görmüş. Başlamış çekirdekleri taşla kırıp çekirdeklerin içini yemeye böylece çekirdeklerin tamamına yakını kırıp yemişken adam gelip kadının başkasının yediği meyvenin çekirdeklerini kırıp yediğini görünce deliye dönmüş. Orada kadına olmadık küfürler ve hakaretler etmiş. Yola koyulmuşlar ama adam bunu bir türlü hazmedememiş. Köye döndüklerinde karısını aynı gece boşayıp evden göndermiş. Kadının adı Guleymiş. Gule pişmanlıktan çok yaşamayıp ölmüş. O gün bu gün çeşmenin olduğu yere Guleyinoğlu olarak anılmış.

Efsane no: 63 KÖROĞLU DAĞLARI VE ŞİŞEK GÖLÜ

Göle'de anlatılan efsaneye göre Köroğlu bu dağlarda yaşamış. Köroğlu dağlarının en tepesinde uçurumun kenarında kayalarla yapılmış bir ev ve birde at bağlama yeri varmış oraya o kayaları çıkarıp o yerleri yapmak imkânsızmış bunu ancak Köroğlu yaparmış. Bu dağların eteğindeki kaleyi de koca Yusuf ve oğlu Ruşen Ali yapmıştır. Kalenin karşısında Şişek Gölü vardır. Bu gölde Köroğlu atlarının hızını ölçermiş.

Efsane no: 64 KADININ GÜNEYİ

Hanak'ın Avcılar Köyü'nde zamanında o bölge tamamen ormanlıkmış. Bu ormanlık alanda çeşitli çeteler, eşkıyalar da barınırmış. Gelinin biri hem hamileymiş hem de kucağında çocuğu varmış. Gelin tarlada çalışan beyi ve kardeşine ekmek götürmek için yola çıkmış. Ormandan geçerken orada ona tebelleş olmuşlar. Gelin namusuna kötü bir şey olacağını ve çocuğuna kötülük yapılacağını anlamış. Sonra Allah'a yalvarmış. "benim başıma bu kötü işler

geleceğine burada beni taş et.” Gelin orada çocuğuyla taş kesilmiş. Kadının taş kesildiği bölgeye kadının güneyi demişler.

Efsane no: 65 DARAĞACI

Göle'nin Yeniköy, Kalecik, Budaklı ve Türkeşen köylerini kuranın diğer tarafındaki yaylalara ve köylere bağlayan boğazın adı darağacıdır.

Yavuz Sultan Selim Ridaniye Seferi'nden dönerken bu bölgede konaklayıp asilik eden halk var mı? Ahalinin durumu geçimi ne öğrenmek istemiş. Konaklarken etrafta da habercileri dolaşmaya başlamış. Kim asilik ediyor düzeni bozuyor hepsini Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkarmışlar. Yavuz Sultan Selim bunları dinledikten sonra asi bulduklarını iki yakayı bir birine bağlayan kuranın olduğu geçide köprü yaptırmış. Köprü'nün iki başına da idam sehpaları kurdurmuş. Köprü'nün diğer tarafındaki asileri o tarafta, bu tarafındaki asileri de bu tarafta astırmış. Yavuz Sultan Selim'in bu olayından sonra bu geçit darağacı olarak anılmış.

Efsane no: 66 GÖK DAĞ EFSANESİ

Çok eski zamanlarda bu dağın eteğindeki köyde taze bir gelin varmış. Bu gelinin kocası askere gitmiş ve yedi yıl dönmemiş. Gelin hasretten verem olduğundan herkes ondan yüz çevirmiş. Tam ölmek üzereyken, rüyasında Gök Dağ'ın kendisine kucak açtığını görmüş. Geceleyin hasta yatağından fırladığı gibi, doğruca Gök Dağ'ın yamaçlarına koşmuş. Sabahleyin kimsenin kaybolup gitmesine akıl erdiremediği gelin, bir sır olmuş.

Aradan aylar geçmiş. Onu çobanlar görmüş. Bir mağarada genç kızlığından daha güzel, daha sağlıklı bir şekilde şarkı söylüyormuş. Çobanları görünce; “Bu dağın otu-suyu verem hastalığına şifadır. Burada otlayan koyunların yüreklerinde kurşuni bir yağ oluşur. Hangi veremli hasta bu yüreği yerse şifa bulur.” demiş. Çobanlar çok şaşırıp birbirlerine baktıklarında gelin ortadan kaybolmuş.

Gerçekten de Gök Dağ'da otlayan koyunların yüreklerini kurşuni bir yağ tabakası sarar. Onu yiyen verem hastaları bu illetten kurtulurlar.

Efsane no: 67 KURŞUN ASKER

Posof ilçesine bağlı Sece Köyü'nde kahraman Mehmetçik hudut karakolu nöbetçisidir. Kulağına sesler gelir ve karşı tepede düşman görülür. Arkadaşları duysun diye silahıyla ateş eder. Arkadaşları gelinceye kadar düşman etrafını sarar. Kurşun yağmuru başlar. Düşmanı

oyalayan kahraman onlarca düşmanı yere serer. Elbette bu kahramana da binlerce mermi yağdırılır. Asker bulunduğu vücutu kurşunla çevrilidir. Bu köyün adı değiştirilmiş ve Kurşun Çavuş denmiştir.

Efsane no: 68 SARI KIZ TEPESİ

Çok eski zamanlarda kaz dağlarının eteğindeki Güne Köyü'nde çok güzel bir kız yaşarmış. Kızın adı sarıkızmış. Köyün bütün delikanlıları bu kıza âşıkmiş ve kızla evlenmek istiyorlarmış. Kızın babası kıızı hiç birine vermek istememiş. Köyün delikanlıları da kıza iftira atmışlar. Köylülerde bu iftiralara inanarak sarıkızın babasına baskı yapmışlar. Kızın kötü yola düşmüş ya onu öldür ya da buralardan taşı tarağı topla git demişler. Ne yapacağını bilemeyen baba kızını öldürmeye kıyamamış. Köylülerin baskısında kurtulmak, insanların yüzüne bakmak için kıızı gözlerden uzak tutmaya karar vermiş. Kızını kaz dağı zirvesine çıkararak baba kıızı kazlara bırakarak geri dönmüş. Dağda tek kalan sarıkız kendine dağda bir düzen kurmuş. Dağda yolunu kaybedenlere yolunu göstermiş. Dağda zor durumda kalanların imdadına yetişmiş. Bu durum köyde her yerde konuşuluyormuş. Kızın babasının kulağına da gelmiş söylentiler. Kızın babası anlamış bu sarıkızdır yani ölmemiş. Kazdağı'na kızının yanına gitmiş. Sarıkız babasını görünce çok sevinmiş. Babasına ikramlarda bulunmuş. Babası yemek yerken babası su istemiş. Kız binlerce kilometre uzaklıktaki Güne çayına elini uzatıp su almış ve babasına ikram etmiş. Bunu gören baba kızının artık bir ermiş olduğunu anlamış. Ve köyüne mutlu mesut dönmüş. O günden sonra kızın babasına ikramda bulunduğu tepeye “Sarıkız Tepesi” denilmiş.

Efsane no: 69 ŞEHİT KAFASI DAĞI

Göle'nin Şeki Köyü'nde şehit kafası dağında savaşlar sırasında birçok asker şehit düşmüş. Eski insanlar bu savaş alanlarını bilmediklerinden öküz arabalarıyla bu şehit kafalarının üstünden geçiyorlarmış. Arabalar şehit kafalarından geçtikçe dağ yanıyordu. Dağ yanınca insanlar oradan hızla uzaklaşıyormuş. Bazı akşamlar şehit kafası dağı kendiliğinden de yanarmış. İnsanlar şimdi gece dağdan geçmeye çekiniyorlarmış.

Efsane no: 70 ULGAR DAĞI

Eskiden Ruslarla Türkler sürekli savaş halindeymiş. Bu iki düşmanın arasında bir dağ varmış. Rusların bu Ulgar Dağı'nı geçmeleri zormuş. Bir zaman bu dağı aşıp Türk köylerini yağmalayıp yakmaya karar vermişler. Tam baskın yapacakken dağın yamaçlarında yeşil elbiseli kızlar ortaya çıkmış. Etraflarında dolaşmışlar ayak bağı olmuşlar, rüzgâr sesi gibi gür

sesler çıkarmışlar. Rus askerlerini engellemişler. Askerler dağı bir türlü aşamamışlar. Seslerden de korkan Rus askerleri korkup geri kaçmışlar. Bölgenin en büyük dağına Ulgar adını vermişler. Halk o günden sonra korunmak için bu dağda dilek dilemişler.

3.5.HAYVANLARLA İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 71 TARAĞLI KUŞ

Gelinlerin kaynana kaynatılardan çok çekinip utandığı dönemlerde bir gelin evde kimse yokken hamama girmiş. Tarlada olan kaynatası eve erkenden dönmüş. Gelin o sırada hamamdan çıkmış saçlarını tarıyormuş. Kaynatasının geldiğini anlayan gelin ne yapacağını şaşırılmış. Çünkü kaynatası direk olduğu yere geliyormuş. Gelin o kadar utanmış ki Allah'a yalvarmış. "Allah'ım beni burada ya öldür ya da beni bir kuş et kayınbabama böyle yakalanmayayım. Benim saçımı görmesin" yüce Allah'ta duasını kabul etmiş gelin taraklı kuş olmuş. Kuşun başındaki tarakta gelinin açık saçları olarak kalmış. Taraklı kuş kaynatasından utanan gelinmiş.

Efsane no: 72 ÇILDIR'DA KARASU'DAN ÇIKAN SU BOĞASI

Çıldır Gölü'nün Kuzeybatı ucunda Saymalı (Koğas) ile Eşmepınar (Purut) Köyleri arasındaki Karasu'da eskiden bir "su boğası" yaşarmış. Buraya yakın gölün başında şimdi viran olan Zekerzim (Zakar Kilisesi) Köyü de o zamanlar Ermeni köyü imiş. Karasu'dan çıkan su boğası, oradan suyun kırağında otlayan Zekerzim Ağası'nın nahırındaki boğa ile dövüşürmüş. Su boğası ile dövüşürken yaralanan ve günden güne kötülünen boğayı gören ağası işin iç yüzünü öğrenince, buna bir çare arar. Sonunda, kendi boğasının boynuzlarını polat (çelik) kaplattırır. Boynuzları polatla kaplanan boğa, sürünün içinde iken Karasu'dan gene su boğası çıkıyor. Bu seferde yine iki boğa dövüşüyor Zekerzim Ağası'nın boğasının polat boynuzlarından ağır yaralanıp al kanlara belenen su boğası, böğüre böğüre Karasu'ya girip kayboluyor. Bundan sonra bir daha görünmüyor. Fakat boynuzu polatlı boğanın ağasının evi ile köyü kısa zamanda bozulup yıkılarak viran oluyor: bir daha da şenlenmiyor. (Âşık Şeref Taşlıova'dan derlenmiştir.)

Efsane no: 73 ALTINLI YILAN

Ardahan'ın Alagöz Köyü'ndeki kilisede bir yılan yaşarmış. Bu yılanın sırtı pul pul altınlarla kaplıymış. Yılanı herkes göremiyormuş. Yılanı görünce Ayetel kürsüyü okumak lazım olmuş. Kurandan dualar okuyunca yılan ya altına dönüşürmüş ya da zarar vermeden ortadan

kaybolurmuş. Yılanı görünce Kuran veya dua okunmasa yılan cin çarpar gibi insanları çarparmış.

3.6.OLAĞANÜSTÜ YARATIKLARLA İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 74 AL KARISI I

Al karısı yeni doğmuş kadınlara musallat olur ya huylarını bozar delirtirmiş ya da bütün iç organlarını alıp gidermiş. Kadınlar doğum yapınca bir karatavuk kesip sadece kafasını alıp bütün olarak bacaya koyarlarmış. Eğer al karısı o tavuğu alıp giderse lohusalı kadın kurtulurmuş. Eğer o tavuğu alıp gitmese kadına musallat olurmuş.

Efsane no: 75 AL KARISI II

Yeni doğum yapmış bir kadını al karısı sürekli rahatsız ediyormuş. Boğazına basıyormuş. Kadın bu durumu ailesine anlatınca babası kızın yanında saklanmış. Al karısı kedi şeklinde gelip kadını boğmaya çalışınca babası saklandığı yerden çıkıp al karısının göğsüne iğne batırmış. Al karısı birden dünyalar güzeli bir kız olmuş. Kızı kendilerine hizmetkâr yapmışlar. Eli öyle bereketliymiş ki ne yaptığı ekmek bitirmiş ne yaptığı aş son bulurmuş. Bir gün çeşmeye giden al karısı oradaki çocuklara göğsündeki iğneyi çıkarttırıp kaybolmuş.

Efsane no: 76 AL KIZI

Zamanında adamın biri varmış. Bununda bir atı yozla otlarmış. Yoz her gün gelende bununda atı ter kan içinde geliyormuş. Çobana sormuş vallahi bilmem demiş. Buda bir gün atın sırtına katran çekmiş, Sürüye bırakmış. Ertesi cuma at gelirken atın üstünde bir al kızı gelmiş. Adam ata karşı gidende al kızının anadan huriyan olduğunu görmüş. Hemen paltosunu çıkarıp al kızını sarmış. Alıp eve gelince bu al kızını kendine ahd nikâh ediyor. Bunun bütün vücuduna da hiç kullanılmamış ham iğne takmışlar. Sonra bu al kızından üç çocuğu oluyor. Bu çocukların yarısı al yarısı insan. Bu al kızına ne deseler tam tersini yapıyormuş. Yapma deseler yapıyor, yap deseler yapmıyormuş. Çocuklar epeyce büyüyünce kurtulma çaresini düşünmüş. Çayır ayında ırgatlara ekmek götürürmüş. Al kızının eli çok bereketliymiş ne yapsa sayısız insan doyarmış. Yine bir gün hamur yoğurmuş ırgata ekmek götürmek için hamuru da çocukları da alıp çayın kenarına gitmiş. Çocuklarına demiş ki şu vücudumdaki iğneleri çıkartın. Çocuklarda çıkarınca al karısı suya dalıp kaybolmuş. Hamur ekşiyip taşmaya başlamış. Çayırı yeri göğü hamur almaya başlamış bir çaresini bulamamışlar. Âlimin biri demiş gidin nerden suya düşmüşse oradan seslenin o size çaresini söyler. Al kızının suya daldığı yere gidip seslenmişler, hamur dünyayı sarıyor ne yapalım. Al kızı seslenmiş gidin

nişansın bir karatavuşu kesin kanını hamura akıtın hamuru alıp geri atın alıp geri atın hamur toplanır biter. Hamurun bitmiş. Çocuklarda fazla yaşamamış ordayken boğulmuş.

Efsane no: 77 AL KIZININ ELİ

Al kızı dedikleri perilermiş. Göle'de Rızgo Ağa'nın ahır varmış. Ahır öyle büyükmüş ki içere iki yüz tane sığır, bir yıllık at yaşarmış. Yılıksında yirmi otuz at varmış. Kapısının önünde yirmi köpek tazısı varmış. Yaz yalda bakarmış güz olunca ahıra alırmış atları. Bir gün ahırdan takır takır sesler gelmeye başlamış. Sanki biri atlara binmişse atları o baş bu baş sürüyormuş. Rızgo ağa her gün gidiyormuş ki al kızları atların saçlarını örmüş. Örgüler açmayla açılmıyor. Rızgo Ağa al kızını yakalamak için atın birinin sırtına katran bağlamış. Al kızı katrana yapışınca Rızgo Ağa kızın kolunu bileğinden kesmiş. Bu eli küçük bir sandık içine almış. Eğer hanımlar doğum esnasında zorlanırsa, amansız hastalar olursa, loğusa kadınları al basarsa o al kızının elinin değdiği suyu içirirlermiş. Daha da suyu içene bir şey olmazmış. Darda kalanlar hemen dermiş Rızgo Ağalardan al kızının elinin suyunu yetiştirin derlermiş. O el çok minik bir elmiş. El hala Rızgo Ağa'nın torunlarındaymış.

Efsane no: 78 CİN DERESİ

Hanak'ın Aşağı Dikan ve Yukarı Dikan köyleri arasındaki vadide cin köyü varmış. Burada yaşayanlar. Gündüzleri kimseye görünmezlermiş. Akşamın alaca karanlığı bastıktan sonra yaşadıklarının belirtileri görülmeye başlamış. Oradan geçenler eğer cinlerin düğünü varsa düğününü duyarlar, yasları varsa ağıtlarını duyarlarmış. Eğer gece yolu cin köyünden geçenler Fatıha süresi ve Amme cüzini okumasalar cinleri ve ne yaptıklarını olduğu gibi görürmüş. Okumadan geçenlerden hastalananlar ve çarpılanlar olurmuş.

Efsane no: 79 CİNLİ KAYA

Damal'ın Oburcak Köyü sınırları içerisinde olan cinli kayada al karıları ve kötü huylu cinler yaşarmış. Gözlerine kestirdikleri insanları kendilerine bağlar dilediklerini yaptırır. Kimilerini ise boğarlarmış. İnsanları yakalamak için çeşit çeşit don şeklinde görünürlermiş. Hayvan olarak eşek donağında, at donağında, inek donağında görünürlermiş. Yakalayıp delirttikleri çok olmuş yöre halkı o kadar korkmuş ki cinli kayanın yakınındaki yaylalarına gitmeye korkar olmuş ve zamanla yayla geleneklerinden vazgeçmişler. Çünkü hayvanları ile cinlerin girdiği don şeklini ayırt edemeyip evlerine cin getirenler çok olmuş. Bunlara bulaşmamak için insanlar hem yaylacılık geleneğinden vazgeçmiş hem de o bölgeye uğramaz olmuşlar.

Efsane no: 80 CAZİ EFSANELERİ

I

Eskiden bir köy varmış. Suralın dağı diyorlar Hemenin Yurdu. O Hemenin yurduna Caziler yığılırmış. Vahla'dan bir adam Badele'ye gitmiş. Badele'de bir nene ve kızı yaşıyormuş. Nene bunu görünce oğlum gel kızımı al, evimde sana emanet, varımda sana emanet demiş. Adam da çok fakir olduğu için teklifi kabul etmiş. Adam kızla uyuyunca bakmış ki kızın vücudu buz gibi kıza sen neden bu kadar soğuksun deyince kız tuvalete çıktım üşüdüm demiş. Aradan biraz zaman geçince adam işkillenmiş. Uykuya dalıp gibi yapıp karısını ve kaynanasını takip etmeye karar vermiş. Bir gece adam uykuya dalmış numarası yapanda kızın anası seslenmiş. Uyudu mu diye kız uyuyunca tavan arasından bir ilaç alıp koltuk altlarına ve ayakaltlarına sürüp kuş olup camdan uçmuşlar. Suralın dağına gitmişler. Adam da kalkıp ilacı aynı şekilde sürüp kanatlanıp bunların peşine düşmüş. Adam gidip bir tumbun kenarında saklanmış. Bakmış ki gökten gelen yığılıyormuş. Adamın karısını gelin etmiş bir moruğun yanına oturtturmuşlar. Horoz ötende Caziler dağılırmış. Adam izlediklerinden ne olduğunu anlamış horozlar ötmeden gelip yatağa girmiş. Adam bunlardan kurtulma planları yapmaya başlamış. Kaynanasının bir çift öküzü varmış. Adama bir gün bunlara Duğura indir sat demiş. Ama giderken de şüphelendiği için adamın yanına birini görevlendirmiş. Eniştemi izle gözden kaybetme kaçarsa da sakın bırakma, öküzleri satınca alıp geri getir demiş. Adam öküzleri satınca tuvalet bahanesiyle kaçmış. Sonrada etrafta yaşadıklarını anlatmış. Caziler tanınmamak için peşini bırakmışlar.

II

Sayho Köyünde de bir kadın ve kızı caziymiş. Bu caziler kara köpek bağlı evlere girip çıkamıyorlarmış. Onların cazi olduğuna inanmayan bir kadına demişler ki caziler kıl yüne ve namazlığa asla oturmazlar. Caziler size geldiğinde sedirlerin üstüne kıl yün keçesi ya da namazlık sar bak oturacaklar mı? Kadın onlar gelende aynısı yapmış. Fakat o kadınlar ölür Allah ne kıl yüne nede namazlığa oturmamışlar.

III

Vahla Köyünde bir eve musallat olan caziler evin küçük çocuklarını boğuyormuş. Kadının üç aylık oğlu olanda korkudan beklemeye başlamış. Kocasının lakabı Çorli'yymiş. Ben sana seslenende hemen kalk demiş. Kadın uyur gibi yapınca bakmış ki camdan bir sarı tazı uzandı yere inip geldi beşiğin altına girdi. O esnada kocasına seslenmiş. Çorli kalk eve tazı girdi. Dama kalkınca tazıyı dövmüşler dövmüşler melezin ketenine çevirmişler. Onlar dövüp attıkça

tazı eve zuhur ediyormuş. Kadın bakmış olacağı yok pişi şişini kor ateşte kızdırıp tazıyı tutup yüzünü dağlamışlar. Ama işaretli dağlamışlar ki eğer cazi ise sabah tanısınlar diye. Dağlanan tazı bu sefer ellerinden kurtulduğu gibi kaçmış. Sabah olunca kadın kocasına Çorli ben köyü baştanbaşa dolaşıp herkesin yüzüne bakacağım ki cazi kim? Her eve giden kadın bir eve gelince yatakta yorganı kafasına çekmiş uyuyan kadını görmüş. Ne olduğunu sorunca kadın gece ekmek pişirmeye kalktığını ateşe düşüp yandığını söyleyince kadın gidip yüzünü açmış ki gece dağladıkları işaretli yerler aynen yerinde. Cazi kadın buna yedi yemin etmiş bir daha senin ve sülalenin evine asla zarar vermeyeceğim beni ifşa etme demiş. Yemin alan kadın caziyi ifşa etmemiş.

IV

Bir kadının çocukları dünyaya gelip iki aylık üç aylık olup ölüyormuş. Bir günde öküzlerinden birileri ölünce öküzün etini sofralara teknelere yerleştirmişler. Kadının kocasının adı Züfermiş. Kadın kocasına “Züfer sen gece etleri bekle kedi köpek girip yemesin.” demiş. Adam gece bekleyende hafif uykuluyken bakmış ki bacadan siyah bir kedi indi gelip sofranın başına silkinince bir kadına dönüştü. Bakmış köylerine Duğur’dan gelen gelinmiş. Tanıyınca hemen kalkıp gelinin yakasından tutmuş. Duğurlu gelin sen burada ne yapıyorsun diye hiddetlenmiş. Gelin “Züfer ağa üçten beşe yemin olsun ben senin ve sülalenin hiç birine yaklaşmayacağım beni kimseye deme, beni ifşa etme” diye yalvarmış.

3.7.TABIAT HADİSELERİYLE İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 81 KOCA KARI SOĞUKLARI

April(nisanın) on sekizi ile yirmisi arasında koca karı fırtınaları olur. Zamanında havalar ısınıp güneş görününce koca karı gıdık ve keçilerini alıp yaylaya çıkmış. Çıkınca mart ayıyla dalga geçmiş. “Gıtır gıtır oğlağım mart götüne parmağım” diye söylüyor. Buna çok sinirlenen mart ayı nisana diyor ki bana üç gün müsaade et ve borç ver. Nisan borç verince üç gün fırtına kopuyor. Nenede keçileri de yaylada boğuluyor.

Efsane no: 82 DOLU

Ardahan bölgesinde genel olarak anlatılan efsaneye göre tabiat olaylarını yöneten melek Mikail doluyu gezdirmeye görevini kör bir meleğe vermiş. Doluyu gezdiren kör melek neresi köy neresi tarla bilemezmiş. Bu yüzden dolu yağanda kör meleğe burada yerleşim yeri var ekin biçin var zarar verme demek için köyün yaşlıları yüksek sesle ezan okurlarmış. ezan bir

anlamda da burasının Müslüman yerleşimi olduğunu doluyu uzaklaştır demekmiş. Ezan sesini duyan kör melek dolunun yönünü değiştirip oradan uzaklaştırmış.

3.8.AĞAÇLARLA İLGİLİ EFSANELER

Efsane no: 83 TEKÇAM EFSANESİ I

Ardahan'ın merkeze bağlı Ovapınar Köyü dağlarında ormanlık bir alan zamanla yok olur, fakat bir tane çam ağacına kimse dokunmaz. Geceleri ağacın etrafında mumların yandığını gören yöre halkı bu çam ağacının kutsal olduğuna inanır ve dilek dilemek için buraya gelir. Ancak bir gün çevredeki köylerden birinde yaşayan bir adam ağacı kesmeye karar verir. Ağacın yanına gelerek baltasıyla kesmeye başlar ve (rivayete göre)baltayı vurduğu yerden kan gelir. Ağacı kesmeye kararlı olan adam vazgeçmez ve ağacı keserek evine götürür.

O günün akşamında bu bölgeye görülmemiş derecede bir yağmur yağar ve adamın yaşadığı köyden bir sel geçer. Sel köyden sadece bu adamın evini ve ailesini götürürken, başka kimseye zarar vermez

Bugün ağacın bulunduğu yerde "Tekçam" denilen bir çeşme akmakta ve yöre halkı yağmur yağmadığı zaman buraya gelerek yağmur duası etmektedir.

Efsane no: 84 TEKÇAM EFSANESİ II

Damal'ın Aşağı Gündeş Köyü zamanında her tarafı ormanlarla kaplıymış. Köylüler zamanla buralardaki ağaçları kesmişler. Yalnız tepede iki ağaç kalmış. Ağaçlardan birinin bedeninden kan aktığı için kesmiyorlarmış. Bu ağacı hep sularlar, dilekler diler, dilek bezleri bağlarmış. Köylerin birinde bir yiğit varmış. Bu yiğit hiçbir şeyden korkmaz çekinmezmiş. Bir yiğit bu tepeden geçerken tepedeki iki ağacı görmüş. Gelip köylülere ağaçları keseceklerini söylemiş. Köylüler yapma der, uyarırlar ama nafiye yiğit iyice sinirlenir. Meydan okur. Atını hızla kayalıklara sürer, köylülere arkasından giderler. Yiğit ağaçlardan birine vurunca kan akmaya başlar. Diğerine vurmada yiğide inme iner eli ayağı tutmaz olur. Yıgılır kalır. Çam ağacı hemen kurur, kırılır. Diğer de kırılır. Ve bir daha o bölgede ormanlık oluşmaz.

Efsane no: 85 KAN AKAN TEKÇAM

Göle'nin Serinçayır Köyü'nün ormanlarını kenarında tekçam varmış. Bir gün bir baba ve oğlu ormana giderken bu tek çamı kesmek istemişler. Oğlan tekçamı kesmek için baltayı vurduğunda ağaçtan kan gelmeye başlamış. Oğlan hemen o anda felç olmuş. Şimdi o tekçamın üzerinde sevdalılarının isimleri yazar ve dilek çaputları bağlanır.

Efsane no: 86 KAN AĞLAYAN AĞAÇ

Hanak ilçesinde zamanında kadınlar ormana gitmiş. Gidenlerden birinin kırk günlük bebeği varmış. Bebeği olan kadın ormanda dinlenirken ağaç kesen bir kadının ellerine kan sıçradığını görüp sen ellerini mi kestini demiş. Kesene kadın bakmış ki ağaçtan kan akıyor. Öylece bırakıp dönmüşler. Bebeği olan kadın gece uyurken başı sarıklı birini rüyasında görmüş. Sarıklı adam ellerini kadının gözlerine yerleştirip kadına “senin gözlerini kör ederim o ağacı ve ormanı kesmeyin” demiş. Kadın tamam demiş ertesi gün kendi ormana gitmemiş ama ormana giden kadınlara unutmış rüyasını anlatmayı. Akşam olunca sarıklı hoca bu sefer ocaktan eve kır bir at ile inmiş. “ kızım senin gözlerini kör ederim bu ormanı terk et demiş.” Kadın yemin etmiş ben kesmem, gitmemde. Sabah olunca kadın suya giderken orman giden kadınlara rüyasını anlatmış. Kadınlar onu dinlemeyip orman gidip hem kan ağlayan ağacı hem de iki fidanı kesmişler. Rühayı gören kadın dışarda işini bitirip eve gittiğinde çocuğu beşikte boğulmuş olarak bulmuş.

Efsane no: 87 ÜÇ ÇAM

I

Göle'nin Sasadel Köyü'nde üç çam varmış. Çamların ikisi yan yana biri onlardan biraz uzaktaymış. Köylü bu ağaçları kesmiyorlarmış. Kesmeye kalkışan biri felç olmuş.

Zamanında gelinini hiç sevmeyen biri tam düğün sırasında gelinine bir büyü yapıyormuş. Büyünün etkisiyle ağaç olan gelinin yanına giden damatta ağaç olmuş. Onları uzaktan izleyen kaynanasını gelinin ahı tutmuş kaynana da olduğu yerde ağaç kesilmiş. Yana yana duran iki ağaç gelin ve damat uzakta kalan ise büyü yapan kaynanaymış. Köyden biri ağaçlardan birinin kovuğunu yakmaya çalışmış ama delirmiş. Ağaçta yanmamış. Şimdi hiç kimse o ağaçların kozalaklarını bile yakmıyormuş.

II

Sasadel Köyü'nde Kaçakaçlık döneminde gâvur elinden kurtulan karı koca ve yaşlı kayınvalide kaçmaya başlamışlar. Bunu fark eden düşman peşlerine düşmüş. Bunlar düşmanın kendilerini yakalayıp kötülük edeceklerini iyi bildiklerinden içten dua etmişler. “Allah'ım biz burada ya taşta ya ağaca çevir, gâvur eline bırakma.” Düşman bunlara yaklaşacakken bunlar ağaç kesilmiş. Yaşlı kadın biraz arkada durduğu için uzakta kalan ağaç yaşlı kadın, yan yana olan iki ağaçta karı kocaymış. Bu ağaçları kesince kan akarmış.

3.9. EŞKİYALIK EFSANELERİ

Efsane no: 88 KİÇATAN EŞKİYASI

Zamanında Damal'da eşkıyalık yapan kıçatanın yeri yurdu belli değilmış. Nerde akşam orda sabah yaşarmış. Sonra Rus çeteleriyle birlik olup zenginleri soymaya başlamış. Alan talan yaparlarmış. Zenginlerden aldıklarını ihtiyacı olanlara ihtiyacı olan kadar dağıtıp geriye kalanlarını kendilerine alırlarmış. Malını vermek istemeyenlere de türlü işkenceler yapıp sonrasında da öldürürmüş.

Bir gece kıçatan eşkıyası hazırlığını yapıp başka bir köye eşkıyalığa gitmeye niyetlenmiş. Adamlarıyla yola çıkmış tam soyacağı köye gelmiş ki arkasından adamlarından biri hızla gelmiş. Kıçatan bir eşkıya çetesi geldiğini kıçatanın yaşadığı yeri yağmaladığını söylemiş. Neye uğradığına şaşırarak Kıçatan atını geri yaşadığı yere sürmüş o dönene kadar eşkıya ne mal ne mülk ne de taş üstünde taş bırakmış. Geri dönüp olanları görünce kendi kendine “kul kula derki ben sana ne edem Allah derki dur ben sana ne edem” demiş. Ondandırada ondan haber alınmamış. Ne olmuş ne bitmiş kimsenin haberi olmamış.

3.10. HAZİNE EFSANELERİ

Efsane no: 89 SİHİRLİ HAZİNE

Hanak'ın Dilekdere Köyü'nde Kalacuk denilen bir bölgede herkesin bildiği bir hazine varmış. Hazineyi bugüne kadar birçoğu çıkarmak için kazmışlar. Her seferinde hazinenin bulunduğu kazana ulaşıldığında kazandan birden ateşler içinde yanan çırılçıplak bir kız çıkıyormuş. Ve çok korkunç sesler çıkarıyormuş. Hazineyi almak isteyenler her seferinde bu seslerden korkup geri dönüyorlarmış. Tekrar geri döndüklerinde kazdıkları yerden eser bulunmazmış. Hiç kürek vurulmamış gibi her taraf dümdüz bir şekilde olurmuş. Hocalar götürüp dua ile hazineye ulaşmaya çalışmışlar. Bu sefer daha ateşin daha arttığını seslerin daha çok çıktığını görmüşler. Hazineye bu güne kadar kimse ulaşamamış.

Efsane no: 90 SAHİPLİ HAZİNE

Göle'nin Ardahan tarafına doğru bir yerde hazine varmış. Herkesin hevesi durumundaymış ama kimse bir türlü ne kazabiliyormuş ne de ulaşabiliyormuş. Bir hocaya danışınca hoca çok cesur ve hiç korkmayan iki bilir hoca getireceksiniz demiş. Gel zaman git zaman iki cesur hoca bulmuşlar. Hazinenin olduğu yere getirmişler. Hocalar gelip ayetlerini açıp okuyunca böyle bir rüya âlemine girmişler. Bunlar okumaya başlayınca bir kapı açılmış. Biraz daha okuyunca bir kapı daha açılmış. Ama bu kapı açılınca ejderhalar, yılanlar, türlü türlü korkunç

mahlûkat görünmüş. Ama korkmamışlar hocalar okudukça kapılar açılmaya başlamış. Kapılar açıldıkça yılanlar, devler görünmüş. En son niyetine gitmiş. O kapıda açıldığı zaman bakmışlar ki altının tepeleme saman yığını gibi altın varmış. Altın tepesinin başında bir kız çıplak oturuyormuş. Kızı görünce ayet okumamışlar bu kadar da olmaz bu kız da sihir değildir demişler. O anda hemen geri geri kendilerini dışarda bulmuşlar. Ne altın var ne kapı. Çıplak kız hazinenin sahibi sihirli bir varlıkmiş. Bu güne kadar o hazineye ulaşan olmamış.

Efsane no: 91 YONTMA MEZARIN HAZİNESİ

Göle'nin Telliöğlü Köyü'nde yontma taşlardan yapılmış bir mezar varmış. Kimse kime neye ait olduğunu bilmezmiş. Ama yol önünde olunca gelenin gidenin dikkatini çekermiş. Zamanla definecilerin dikkatini çekmiş. Gelip bir alet atmışlar. Alet öyle ötmüş ki bunun sesinden köy inlemiş. Gelen bir grup arkadaşmış ama aletin sahibi anlamış mezar burada hazinesi de yanında var. Arkadaşlarını bir bahaneyle kandırıp geri göndermiş. Aradan biraz vakit geçince kendi gelmiş. Çok yüklü bir hazineyi çıkarmış ve kaybolmuş.

Bu defineci Erzurum'da âşıklar kahvesinde otururken Âşık Orhan çalıp derken bir adam Âşık Orhan'ın dikkatini çekmiş. Nereli olduğu sorunca adam Telliöğlü Köyünden olduğunu söylemiş. Âşık Orhan ben o köyden geçmişim demiş. Sonra adama o köyün kabristanında yontma taş bir mezar var. O mezarda da bir vilayeti yapacak kadar hazine var demiş. Git onu çıkarmaya çalış bana bir şey getirirsen Allah razı olsun getirmezsen oda senin sütüne kalmış. Ben âşık adamım tanınmışım gidip oralara uğraşamıyorum. Demiş. Hazineyi çıkaran adam çok fakir olmasına rağmen şimdi İstanbul'un sayılı zenginlerindenmiş. İzmir'de de petrol ağları varmış. Yontma taş mezardan gerçekten de bir vilayeti yapacak kadar hazine çıkmış. Hazinenin çıktığı yere de köyde deli bir kız varmış ölünce o deli kızı oraya gömmüşler.

Bedirhan yıldız on yaşındayken babası dermiş ki ben bu mezarın kime ait olduğunu yüz yirmi yaşındaki adama soruyorum bilmiyor diyormuş.

Efsane no: 92 ALMANA'NIN HAZİNESİ

Ardahan'ın Konk ile Yalnızçam arasında kalan almana bölgesinde çok büyük hazine varmış. Bu hazineyi gören olmuşsa da kimse çıkaramamış. Zamanında dört hoca dualarla okuduklarıyla hazinenin olduğu kuyuya inip hazineyi çıkarmak için birleşmiş. Kavak Hoca, Mıklım Hoca, Gadim Hoca, Tevfik Hoca birleşip hazinenin olduğu yere gitmişler. Fakat kuyuya inerken anlaşmışlar. "Buraya lal girilecek tek kelime edilmeyecek eğer çıt çıkarsa buranın sihri devreye girer." Demiş çuvalları alıp kuyunun merdivenlerini inmişler. Kocaman

bir oda altın tec tec yığılmış duruyormuş. Başlamışlar çuvala altını doldurmaya biraz doldurunca bir kız ortaya çıkmış ve soyunmaya başlamış. Kız soyunup çırılçıplak olanda Gadim hoca “Allah belanızı versin namahrem oldu bakmayın” deyince birden altınlar kömür olmuş ve kendilerini kuyunun dışında bulmuşlar. Kuyuda anında kapanmış. Yeri kaybolmuş. Hocalarda çıkıp gelmiş. Hazinenin olduğu evin kapısında duvar varmış. Başlamışlar sökmeye söktükçe birbirlerine girmişler. Kavga etmeye başlamışlar.

Efsane no: 93 SELİN ALDIĞI HAZİNE

Hanak'ta hazine olduğu duyan Molla Dursun, Dakçalalı Ali ve bunların iki arkadaşı milletin yaylaya çıktığı vakit hazinenin olduğu yere gitmişler. Molla Dursun birden kenara çıkıp herkesi uyarmış akıllı olun duvar sihirli ondan birbirimize dolaşıyoruz gelin bacadan girelim demiş. Bacaya çıkmışlar. Bacada yuvarlak bir göz şeklinde oyuk iki başında da kazıklar varmış. Kazığın birine ip sarılıymış. Bunlar ipe sarılıp aşağı inmişler. Bakmışlar bir delikanlı uyuyor. Delikanlı kaldırmışlar. Biz sizin ahırdaki altınları çıkarmaya geldik demişler. Delikanlı babam çok uğraştı çıkaramadı, boşuna uğraşmayın demiş. Ama adamlar dinlememiş. Gitmişler okuyup üfleyip hazinenin olduğu yerdeki kocaman sal taşı kaldırmışlar. Bakmışlar ki üç tane büyük birinin ağzı tepeleme altın parım parım parlıyormuş. İkisinin de ağzında sini kapalıymış. Bunlar tam altınlara adım atacakken gışış diye bir ses ardından da bir çay gelip altını kazanları aldığı gibi akıp gitmiş. Sonra orası kapanmış. Adamlarda kendilerini dışarda bulmuş.

3.11. AŞK EFSANELRİ

Efsane no: 94 İKİ YILDIZ EFSANESİ

Kızılgedik mağaralarında yaşayan peri kızları, buraya ulaşmayı başarabilen sevdalıların ellerine mavi boncuklar verir, onlara kırmızı beyaz güllerden evler yaparmış. Bahar gelip karlar eriyince sevenler, sevip de kavuşamayanlar zirveye ulaşmak ve mağaralarda dilek dilemek için yollara düşerlermiş. Sevdalılar yorulup uyuya kaldıklarında mutlaka rüya görürlermiş. Umutlarını tazeleyen yüreklerini sevinçle dolduran rüyalar... Sevinçle açarlarmış gözlerini. Fatma ile Mustafa çocukluktan beri birbirini seven 15 yaşlarında iki sevdalı. Merak sarmış yürekleri. Kızılgedik'in zirvesine çıkmak burada kır çiçeklerini toplamak sonra da mağaraların önünde uykuya dalarak güzel rüyalar görmek için düşmüşler yola. Çıkmışlar zirveye, koşup oynamışlar kır çiçekleri arasında. Sonra uykuya dalmışlar öyküdeki gibi. Derken peri kızları gelmişler, onlara mutlu olamayacaklarını söylemişler. İki sevdalı, gözlerini açıp Fatma'nın babasını karşılarında görünce el açıp Allah'a dua etmişler "Allah'ım

bizi bu dağ başında iki yıldıza çevir" diye. Allah dualarını kabul etmiş cümleler ağızlarından dökülünce iki sevdalı iki parlak yıldız olup göğe yükselmişler. O gün bu gündür Kızıl Gedik'in zirvesinde iki parlak yıldız sürekli yanar söner.

Efsane no: 95 AĞCAKALA'DAKİ ÇIFTE ÂŞIKLAR

Çıldır Ağca Kalesi'ndeki Alpaslan Adası'nda ve gölün öte yakasında karşı beri kaleler harabesi vardır. Yaşlı köylülerin anlattıklarına göre, bu karşı beri kaleler ayrı ayrı iki beye aitmiş. Alpaslan Adası'ndaki beyin güzel mi güzel bir kızı varmış. Diğer kale beyinin de yakışıklı bir oğlu. Bu iki genç birbirlerini rüyada görüp âşık olurlar. Delikanlı her gün karşıdan yüzerek gelir, sevgilisiyle buluşup tekrar dönermiş. Sevgilisi de ona çıra tutar, yolu şaşırmasını sağlamış.

Yine yağmurlu ve fırtınalı bir havada genç delikanlı, yüzerek kızın olduğu adaya geliyormuş. Durumu önceden haber alan kızın babası kızın elindeki çırayı alıp söndürmüş ve kızı da kaleye hapsedmiş. Zifiri karanlıkta ışığın sönmesi ile umutları da sönen delikanlı, yolunu şaşırdığından bir türlü kendini toparlayamamış ve azgın dalgalara bırakmış.

Bir hafta sonra delikanlının cesedini dalgalar, kızla buluştukları kayalara vurmuş. Hapsedildiği mahfilden sevgilisinin cesedini gören kız, yüzüğünün kaşındaki zehri içerek üzüntüsünden intihar etmiş. (Âşık Şeref Taşlıova'dan derlenmiştir.)

Bu yüzden "Büyülü" ve "Beddualı" diye hiç kimse Çıldır Gölü'nde yüzmeye cesaret edemez.

Efsane no: 96 SENEM İLE HÜSEYİN

Senem ile Hüseyin birbirine sevdalanmış. Aileleri bunları evlendirmiş. Bir süre sonra Hüseyin askere gitmiş. Yedi yıl geçmiş Hüseyin'den haber gelmeyince Senem kocasının öldüğünü artık geri dönmeyeceğini söylemişler. Senemi ailesi bir ağanın oğluna vermişler. Tam düğün kurulmuşken Hüseyin askerden dönmüş. Düğünü görünce bir türkü demiş. Baba götürmeyin elin gelinini demiş. Bunu duyan ağa Senem kocası Hüseyin olduğunu anlamış. Hemen düğünü durdurmuş seslenmiş. Verin elin gelinini demiş. Senemi alan Hüseyin köyüne dönmüş. Mutlu mesut yaşamışlar.

3.12. GÖL EFSANELERİ

Efsane no: 97 ÇILDIR GÖLÜ EFSANESİ

Bir rivayete göre eskiden gölün bulunduğu bölgede Akçakale adlı şehir bulunuyormuş. Bir gün Akçakale beyinin oğlu arkadaşları ile ava çıkmış. Bölgenin yüksek bir bölümü o

zamanlar ormanlık araziymiş. Çocuk arkadaşlarından farklı yöne gidince onları kaybeder. Uzun bir süre ormanın içinde arkadaşları çocuğu ararlar fakat bulamazlar. Arkadaşları beyin oğlunu uzun bir arayışın ardından bulamayınca Akçakale'ye geri dönerler. Orada olanları anlatırlar. Çocuk bir alageyiğin peşine takılmış ve gözden kaybolmuştur ve daha sonrasında hiç bir ize rastlanılmamıştır. Bunun üzerine halk yas tutmaya başlar. Artık bölgede kimsenin yüzü gülmez ve herkes çocuğun kayboluşunu düşünür. Beyin bir de kızı varmış. Kız, abisinin kaybolduğunu öğrendiğinden itibaren yastadır. Çocuğun evde bir atı varmış. Kız kardeşi bu ata bakmaya başlamış. Her gün temizlemiş, tımarlamış ve abisinin dönmesini beklemiş.

Beyin oğlu ise kaybolduktan sonra bir türlü yolunu bulamamış. Artık iyice yorulunca bir akarsu görmüş ve buraya uzanmaya karar vermiş. Akan suyun da sesiyle beraber çocuk uyuyakalmış. Bu akarsuya yakın bir bölgede ise Şeytan Kalesi bulunuyormuş. Bu kalenin beyinin ise bir kızı varmış. Bu kız gezintiye çıktığı sırada bu çocuğu görmüş ve görür görmez âşık olmuş. Hemen kaleye geri dönerek babasına çok yakışıklı bir çocuğu uyurken gördüğünü ve âşık olduğunu anlatmış. Kızın babası hemen bir grup askeri çocuğun olduğu bölgeye yollar ve çocuğu kaleye getirmelerini ister. Çocuk kaleye geldikten sonra çeşitli sorgulara maruz kalır.

Daha sonrasında ise çocuk zindana atılır. Fakat beyin kızı bu çocuğa çok âşıktır ve zindanda olmasına gönlü razı gelmez. Bu sebep ile babası ile konuşur ve çocuğu kendisinin cezalandırmak istediğini söyler. Kızın babası durumu kabul eder. Böylece çocuğu at bakım bölümüne verirler ve orada çalıştırırlar. Bu şekilde kız da çocuğu düzenli olarak görmeye başlar. Kız, sevgisini dile getirir ve duygularını çocuğa belli eder. Fakat çocuk bu duygulara karşılık vermez. Çocuğun aklındaki tek şey kendi yaşadığı bölgeye dönmek ve ailesidir. Çocuk kaçmanın bir yolunu aramaktadır.

Bir gün ahırdan bir at çalar ve gece yarısı sessizce oradan uzaklaşır. Çok uzun bir zaman boyunca çocuk kendi yaşadığı yeri arar ve en sonunda bulur. Çocuk şehre girer ve tüm halk onu büyük bir coşku ve mutluluk ile karşılar. Bu sırada çocuğun kardeşi de çocuğun atına su içiriyormuş. Atın su içtiği çeşme kırk musluklu bir çeşmeymiş. Kız bir heyecan ile kardeşine doğru koşunca tüm muslukları açık unutmuş. İnsanlar eğlenip çalıp söylerken musluk açık kalmış. Musluk aka aka bugünkü gölü oluşturmuş. Bu hikâye de yıllardır gölün efsanesi olarak anlatılmış.

Efsane no: 98 AYGIR GÖLÜ

Göle'nin Demirkapı Köyü'nde Köroğlu Ağa'nın kızı bir çobana sevdalanmış. Köroğlu da Ağa olduğu için demiş ki dünya kopsa ben kızımı bir çobana vermem. Kızda kara sevdaya düşmüş günlerce yatmış yatmış yatmış. Gözünü bir türlü açamamış. Babası çok gidip gelmiş ama bir türlü ikna olmamış. Kız bir gün ismi ata binmiş. Gitmiş çobanla beraber olmuş. Kız düşünmüş çobanla beraber olursam babam ikna olup beni mecburen çobana verir. Kız hamile kalmış. Üç ay dört ay derken kızın karnı piyasaya çıkmış. Köroğlu durumu sezmiş, hanımına sormuş. Kadın biz bilmiyoruz demiş. Kızda kilo aldım demiş. O arada çobanın ailesi hep gelip kızını istemişler. Hamileliğini de öğrenince ağaya demişler. Rızkı veren Allah etme kızını ver ne olacağı belli mi olur belki durumumuz iyileşir demişler. Biz çobanız ama rızkımız boldur kızını oğlumuzaya verin. Ağa dünya kopsa ben kızımı çobana vermem, ağalığımı yere vurmam demiş. Bir gece kızına haydi felan yere misafirlige gidiyoruz demiş. Kızını güzel giydirip öküz arabasına koyup götürüp gölün içine atmış. Ama yaptığından hiç kimseye bahsetmemiş. Aradan zaman geçince çevre köylerden birisinin kızda aynı olmuş. Köroğlu o kızın babasına yaptığı anlatmış sende götür kızını at demiş. Köroğlu'nun yaptığı çevreden duyulmaya başlamış. O anlattığı adam kızını atmamış. Bu olaydan mı bilinmez gölden yılda iki kez gölden iri yarı, güçlü, çok yakışıklı bir at çıkmaya başlamış. Gölün adı da aygır gölü olarak kalmış.

Çevre köylerden biri sabah erken saatlerde atını göle sulamaya götürmüş tam o esnada gölden iri yarı, yakışıklı bir at çıkmış. Gelip atı döllemiş. Oğlan o şaşkınlıkla gidip olanları babasına anlatmış. Babası oğluna atı içerden hiç çıkarma arpaya bağla yesin doğana kadar orda kalsın. Oğlan bunu içerde beslemiş. At doğmuş aynen gölden çıkan at gibi beyaz, yakışıklı bir taymış. Tayı da bir yaşına gelene kadar içerden çıkarmamışlar beslemişler. Tay iki yaşına girince oğlan babasına baba artık çıkaralım içerden ben tayın annesini yine o saatte göle götüreyim belki yine gölden at çıkıp döller. Ertesi sabah atı tayıyla alıp göle gitmiş. Bakmış ki gölden yine aynı at çıktı oğlan çok sevinmiş at onlara doğru gelince ama at hızla gelip tayı yanına katıp hızla göle doğru koşmuşlar. Tayda atla beraber gölde kaybolmuş.

Efsane no: 99 HIRAM EFSANESİ

Posof'un Al ve Çamyazı köyleri arasında büyük bir uçurum vardır. Bu uçuruma Xıram adı verilir. Geçmişte uçurumun bulunduğu yerde çok büyük bir göl varmış. Bu gölde güzel mi güzel, iri bir boğa yaşarmış. Bu boğa zaman zaman gölden çıkar, çevrede yayılan boğalarla güreşir, hepsini de yenermiş. Göldeki bu boğanın gücünü kıskanan bir adam, boğanın

karşısına ne kadar rakip çıkarmışsa hepsi yenilmiş. Sonunda adam, kendi boğasının boynuz uçlarına demirden keskin uçlar taktırmış. Yine, boğanın gölden çıktığı bir gün kendi boğasını bu boğayla güreştirmiş. Demir boynuzlu, göldeki boğayı yaralamış ve boğa ölmüş. Bunun üzerine göl suları birden kabarmış ve dağdan aşağıya hızla akmaya başlamış. Önüne gelen her şeyi silip süpürmüş ve arkasında korkunç bir uçurum oluşturmuş.

Efsane no: 100 AYAZ GÖL

Ayaz Göl, Kumlukoz, Sarıdarı ve Eminbey köylerinin kesiştiği yerde bulunmaktadır. Bu göl ile Emin Bey nahiyesinin yukarısındaki Kanlı Göl arasında bir yeraltı bağlantısı olduğu söylene gelmiştir. Yine rivayetlere göre Kanlı Göl çevresinde tarla koşan Eminbeyli birinin öküzleri sıcağdan sıkılarak Kanlı Göle girmiş ve zaman sonra bu öküzler Ayaz Gölde çıkmış.

Efsane no: 101 BOĞA GÖLÜ

Eskiden hıramın olduğu yerde büyük bir göl varmış. İnekler ve boğa otlamaya gidince gölden boğa çıkıp bağırmış. Bağırıldığı zaman ineklerin arasındaki boğa bu sese karşılık vermiş. Güreşirmiş. Fakat bu gölden çıkan boğayı hiçbir boğa yenememiş. Bu durumu çekemeyen ağa kendi boğasının boynuzlarına demirden kılıf yaptırmış. Tekrar karşılaşan boğalar güreşe başlayınca demir boynuzlu olan boğa göldeki boğayı yaralamış. Kovalamaya başlamış. Boğaların ikisi de göle girip kaybolmuş. Göl olduğu gibi kan olmuş. Sonra gölün olduğu yere ormana aşağıya yarılıp derince bir dere olmuş. Adına da hıram demişler.

3.13. YAMYAMLIK EFSANELERİ

Efsane no: 102 ÇİKO KÖYÜ

Çok eski zamanlarda Ardahan'ın Çiko Köyü varmış. Torahsev Köyü'nün karşısında sudan o tarafta meşenin dibinde bir köymüş. Şadıvan Köyünden o köye gelin vermişler. Gelin gittikten sonra epey zaman geçmiş. Kaynanası geline her odaya gireceksin yalnız bu odaya girmeyeceksin demiş. Gelin o kadar meraklanmış ki bu odada ne var. Bir gün anahtarı çalmış. Kaynanası çayıra ekmek götüründe gelin kapıyı açmış. Bakmış ki oda da sıra sıra küpler dizili duruyormuş. Bir küpe elini atınca bakmış ki insan eli, ayağı, organları çeşit çeşit şekilde salamura yapılmış. Gelin o zaman anlıyor ki bunlar yamyam. Ev halkı çayırdan dönene kadar gelin çocuğu alıp sudan geçecekmiş ki köyüne gitsin. Gelin kaçmaya başlayınca her tarafa haber düşüyor gelinin babası tarafına da yamyam olan kaynalarına da. Gelin tam kayığa binip karşıya geçiyorken yamyam ailesi yetişmiş. Gelinin kucağındaki çocuğa babası seslenmiş oğlum kime taraf geçeceksin? Benim tarafıma mı anan tarafına mı geçeceksin diye

bağırması. Bunu duyan oğlan anasının omuzunu ısırıp çekip koparmış. Oğlanda yamyammış. Anası oğlanı suya atıp gelip bu tarafa çıkmış. Yamyamlarda anlamış ki artık bizim foyamız ortaya çıktı. Gecenin birinde öyle çekip gitmişler ki kimse ne görmüş ne işitmiş. Çiko Köyü şimdi harabe haldeymiş.

Efsane no: 103 VALVANA ŞEHİRİ

Valvana bir şehirmiş kocaman bir yer altı şehri de olan Valvana şehrinde yamyamlar yaşarmış. Bu şehrin önünden büyük bir dere geçermiş. İki yakaya sadece kayıkla geçilebiliyormuş. Yerlilerden bir gelin almışlar. Yalnız geline kaynanası hiç yemek yaptırmıyor ve mutfağa sokmuyormuş. Aradan epey zaman geçince gelinin dokuz aylık bir çocuğu olmuş. Bir gün kaynanası yemek yaparken dışarıda bir hay hengâm olmuş tenceredeki yemeği ateşte bırakıp dışarı çıkmış. O esnada boş bulunup gelinine yemeğe arada bak demiş. Gelin yemeğe bakmaya gitmiş. Kepçeyle yemeği karıştırırken insan eline rastlamış. Gelin o zaman anlamış. Demek bunlar insan yiyen yamyamlar o yüzden beni mutfağa bırakmıyor demiş. Gelin hemen çocuğu kaptığı gibi kayığa atlamış. Tabi kaynanası akıllı kadınmış hemen gelinin her şeyi anladığını anlamış. Hemen evdekilerine ve köydekilerine haber vermiş. Gelin kayıkla epey uzaklaşmış. Yamyamlarda derenin kenarına toplanmış. Çocuğun kanında da yamyamlık, insan yeme varmış. Kadın hem çocuğu ağlamasın diye emdirip hem de karşıya geçiyormuş. Toplanan yamyamlar çocuğa arkadan annenin memesini ısırıp kopar diye bağırılmışlar. Çocuk hemen annesinin memesini ısırınca kadın çocuğu suya atıp kurtulmuş. Sonra o Valvana şehrinde yaşayanlar nereye gitmiş ne olmuş kimse bilmiyormuş.

Efsane no: 104 ADAM YİYEN HARABELER (PEĞLER)

Bağdeşen' den Patropol denen suyun diğer tarafındaki köye gelin vermişler. Aradan altı yıl geçmiş gelinin Suna/Sona adında bir kızı olmuş. Bu geline her yerin anahtarını vermişler tek bir yerin anahtarını vermemişler. Gelinde burada ne var ne yok çok merak ediyormuş. Bir gün anahtarı çalmış. Yasaklı olan yere girmiş. Bakmış bir sürü sıraya dizilmiş güveçler var. Güveçleri açıp bakanda kimisinde kulak, kimisinde ayak, kimisinde bacak görmüş. Anlamış ki bunlar insan yiyen, bu güveçlerde salamura yaptıkları insanlar. Korkmuş bunlar beni de yer diye. Kızı suna/sona'yı kaptığı gibi kaçmaya başlamışlar. Gelinin kaçtığını görenler peşine takılmış. Suyu kendine vuran gelinin kucağındaki çocuğa “Sona soyan çek, Sona soyan çek” diye bağırılmaya başlayınca çocuk anasına saldırmaya başlamış. Çocuğu bırakan gelin kaçmış. Geline ne olduğu meçhulmüş. Gel zaman git zaman adam yiyenlerde kaybolmuş. Harabe haldeki köye için “adam yiyici peğler” demişler.

3.14. DİĞER EFSANELER

Efsane no: 105 KURDUN ANNELİK YAPTIĞI ÇOCUK

Kaçakaçlık, sınırda yaşayanların bildiği bir terimdir. Sınırdakiler her an tetikte durmalıdır. Ani baskın, saldırı, savaş haberi geldiğinde ilk iş ayak bağı olacakların güvenli yerlere çok süratli şekilde tahliye sini yapmaktır. Haber alınır alınmaz herkese durum bildirilir. Eli silah tutanlar mücadele için belirlenen yere koşarken kadınlar, yaşlılar ve çocuklar güvenli yerlere götürülür. Tabii ki bu gidiş öyle normal gidiş değil. Bazen düşman kovalarken, bazen de düşman arkadan saldırırken kaçmaktır bu kaçış. İşte böyle bir kaçakaçlıkta düşman engelleri aşarak kaçanların arkasından kovalamaya başlamıştır. Bir çocuğunun elinden tutmuş ikisi de kucığında kaçmakta olan kadın kaçınların en arkasına kalmıştır. Düşmanın nefesi ensesindedir. Ormanlık bir yerden kaçtıkları bu anda kadın daha kundaktaki dört aylık çocuğunu bir ağacın kovuğuna bırakıp Allah'a emanet edip kaçmaya devam eder. Aklından geçen uyumakta olan çocuğunu birkaç saat sonra dönüp almaktır. Fakat düşmanın kovalaması daha içerilere kadar ve daha uzun sürer. Kadın geriye ancak dört gün sonra döner. Döner fakat bıraktığı ağacın kovuğunda çocuk yoktur. Kadın her yeri arar fakat bulamaz. Kadının acısının hesabı yoktur. Aradan altı ay geçmiş. Kadın deli gibi dolaşmaktayken bir gün çoban müjdeli haber getirir. Çocuğun sağ olduğunu bir kurdun onu emzirdiğini ona sahiplendiğini onu yanında taşıdığını söyler. Ertesi gün köylüler aramaya çıkar ve kurdun annelik yaptığı emzirdiği koruduğu çocuğu kurttan alırlar.

Efsane no: 106 KEREMİ TAŞLAMA

Âşık Kerem'in Aslı'yı ararken Damal'ın Gacibe Köyü'nden geçtiği ve konakladığı efsanesi vardır. Yukarı Gündeş Köyü'nden geçerken Kerem'i taşıdıkları rivayet edilir. Bu olay üzerine Kerem'in şu beyiti söylediği de rivayetler arasındadır.

Gündeşliye gündeşliye

Davun işliye

Köpekleri vardır, insan dişliye

Gacibede bir gelin elinden su içtiği söylenmekte onun üzerine de şu beyiti söylediği söylenmektedir.

Şaştım anam şaştım

Gacibe şehrinden geçtim

Bir gelinin elinden su içtim

Aynı benim han aslıma benzermiş.

Efsane no: 107 ÂŞIK KEREM'İN SINANMASI

Halk Âşık Kerem'in âşıklığına inanmıyormuş. Kerem bu bölgeden geçip giderken demişler ki buna bir oyun oynayalım âşıklığını sınyalım. Halk getirmiş sağ adamı tabuta koymuşlar. Üstüne kilimi örtüp getirip musalla taşına koymuşlar. Kerem köye gelince diyorlar ki âşık gel bu cenaze namazını kıldır. Kerem gelip cemaatin önüne geçince halka sormuş. "Sağ niyetine mi ölü niyetine mi namazı kıldırırım." Halk ya sen ne diyorsun ölü adam Kerem namazı ölü niyetine kıldırır. Halk hemen dalga geçmeye başlamış ve arkadan biri Kerem'e Huda'yı bir sille vurmuş Sen ne biçim âşıksın sağ adamın cenazesini kıldırırın demişler. Gidip kilimi açınca bakmışlar ki adam, geçen seneden ölmüş.

Kerem'in hak aşığı olduğunu anlayınca Kerem'in eline ayağına kapanmışlar hatalarını anlayıp özür dilemişler. Ama iş işten geçmiş. Kerem'de o köyde kalmayıp geçip gitmiş.

Efsane no: 107 HASKÖY TABYALARI

Tabyalarda birçok şehit verilmiş. Akşamları şehit olan bütün yerlerde mumlar yanarmış. Mum yanan yerlerin bazılarını köy muhtarları mezar olarak yaptırmış. Bu yerler zamanla ziyaret olarak kabul edilip dilek ve adak adamaya gidilmeye başlanmış.

Ç. SÖZLÜ KAYNAKLARDAN DERLENEN EFSANELER

“Kömür Baba Türbesi I, II”, “Halil Hoca Türbesi”, “Şeyh Ahmet Ve Şeyh Mehmet Türbesi”, “Büyük Ziyaret”, “Küçük Ziyaret”, “Keşişin Mezarı”, “Kurban İnen Ocak”, “Silahını Bırakmayan Asker”, “Oruç Hoca”, “Zatlara Gelmeyen Kurban”, “Kırklara Karışan Kardeş”, “Üç Şehitler Türbesi”, “Kızdırılan Sofu”, “Görünen Şehit”, “Şakir Pehlivan”, “Köse Hesso”, “Deli Şükrü”, “Zaloğlu Rüstem”, “Peri”, “İraz Gelin”, “Kız Kalesi”, “Gırnav Kalesi”, “Karanlık Kale”, “Cinli Değirmen”, “Kol Şehri”, “Kızlar Kayası”, “Maddaur Taşı I, II”, “Taş Olan Kırk Atlı”, “Dikili Taş”, “Beşik Taşı”, “Kız Kayası”, “Taş Kesilmiş Koyunlar”, “Taş Kesilen Gelin Alayı”, “Gelin Taşı”, “Gelin Taşları I, II” “ Taş Kesilen Gelin”, “ Kabak Dağı Efsanesi”, “ Üç Kaya”, “Taş Kesilen Çoban”, “Guleyinoğlu çeşmesi”, “Koroğlu Dağları ve Şişek Gölü”, “Kadının Güneyi”, “Darağacı”, “Sarı Kız Tepesi”, “ Şehit Kafası Dağı”, “Ulğar Dağı”, “Taraklı Kuş”, “Altınlı Yılan”, “Al Karısı I, II”, “Al Kızı”, “Al Kızının Eli”, “Cinli Kaya”, “Cin Deresi”, “Cazi Efsaneleri I, II, III, IV”, “Kocakarı Soğukları”, “Dolu”, “Tek Çam Efsanesi II”, “Kan Ağlayan Ağaç”, “ Kan Akan Tekçam”, “Kan Ağlayan Ağaç”, “Üç Çam I, II”, “Kıçatan Eşkıyası”, “Sihirli Hazine”, “Sahipli Hazine”, “Yontma Taş Mezarın Hazinesi”, “Almana'nın Hazinesi”, “Selin Aldığı Hazine”, “Sanem ile Hüseyin”, “Çıldır Gölü” “Aygır Gölü”, “Boğa Gölü”, “Çiko Köyü”, “Valvana Şehri”, “Adam Yiyen Harabeler(Peğler)”, “Âşık Kerem'in Sınanması”, “Hasköy Tabyaları” “Kemal Emi(Deli Kemal)”, “Posoflu Ellez”, “Recep Dede”

D. YAZILI KAYNAKLARDAN DERLENEN ARDAHAN EFSANELERİ

Halil Hoca'nın Mezarı

Kolotlar Ve Hızırın Duası

Şeyh Ahmet Ve Şeyh Mehmet

Üç Dağ Başı Evliyası: Üçkardeşler

Şeytan Kalesi I, II

Çıldır Gölü Dibindeki Eski Şehir

Altunkale

Kızlar kayası Köyü (Seyitören)

Taştan Nene

Nenekaya

Arsıyan'ın Taşları

Kür Üzerindeki Uğuz Taşı

Taş Üzerindeki Koroğlu'nun Atının Ayak İzi

Hız. Ali'nin Bindiği Dldln Ayak İzleri

Dedeşen

Kuş Tepesi Efsanesi

Uğuz Çayırı Ve Uğuz Dağı Efsanesi

Gök Dağ Efsanesi

Kurşun Asker

Çıldır'da Karasudan Çıkan Su Boğası

Tek Çam Efsanesi I

İki Yıldız Efsanesi

Ağcakala'da Çifte Âşıklar

Çıldır Gölü Efsanesi

Hıram Efsanesi

Ayaz Gl

Keremi Taşlama

Kurdun Annelik Yaptığı Çocuk

SONUÇ

Derleme alanımız olan Ardahan ili Doğu Anadolu'da yer alan küçük bir şehirdir. 5 ilçesi vardır. Nüfusu 17 bin civarındadır ve nüfus Türk, Kürt, Terekeme, Azeri kökenlilerden oluşur. Mezhep olarak da Hanefi, Caferi ve Alevi kimlik mevcuttur. Ardahan tarih boyunca birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Sert karasal iklime sahip olması ve ekonomik gelişmenin yetersizliğinden dolayı oldukça fazla göç vermiştir. Posof ve Çıldır ilçelerindeki sınır kapıları şehre hareketlilik kazandırmıştır.

Ardahan yöresinden derlediğimiz efsaneler halkın yaşamından ve kültüründen izler taşımaktadır. Halkın evliya, hoca ve türbelere inancını, olağanüstü varlıklar (cin, al karısı, al kızı, büyülu taşlar vb.) ile yaşantıları, duanın gücüne itimadını efsanelerde görülmektedir.

Çalışmamızda Ardahan ve çevresinden 44 kişiden derlediğimiz 108 efsane bulunmaktadır. İl ve ilçe merkezleri hariç 35 köye alan derlemesi yapılmak için gidilmiştir. Daha önce Ardahan efsaneleri müstakil bir eser olarak çalışılmadığından tasnif çalışması yaparken derlediğimiz efsanelerin ağırlıklı olduğu konulara göre tasnif çalışması yapılmıştır. Türkiye'de yapılmış efsane tasnif çalışmalarından hareketle Ardahan Efsaneleri adlı çalışmamızı 14 ana gruba ayırarak tasnif edilmiştir.

Derlediğimiz efsanelerde yaygın olarak Al Kızları ve cin efsaneleri ön plana çıkmaktadır. Ana hatları aynı olmakla birlikte bütün ilçelerde farklı versiyonlarla aynı efsaneler anlatıldı. Bu efsanelerde olağanüstülük çokça göze çarpmaktadır.

Ardahan ilinde anlatılan ve çalışmamızda önemli bir yer tutan bir diğer konu ise taş ve kayalarla ilgili veya taş kesilme olaylarının efsaneleridir. Bu taş kesilme üç şekilde görülmektedir.

- a) Düşmandan kaçan kadınların düşman eline geçip namuslarına zarar gelmemesi için ettikleri dualar sonucunda taş kesilme.
- b) İki sevdalının kavuşamaması üzerine ya gelinin duası ya da ayrı düşülmek zorunda kalınan sevgilinin bedduası sonucu taş kesilme.
- c) Bir büyük veya evliyanın gönlü kırma, rızasının dışına çıkma sonucu alınan beddua sonucu taş kesilme.

Gerek 93 harbi gerekse dünya savaşı sırasında Ermeni ve Rum zulmüne maruz kalan Ardahan'da düşmandan korunmak adına yapılan duaların kabul edilmesi ve taş kesilme motifinin bu kadar sık görülmesi şaşırtıcı değildir. Hemen hemen her köyde düşmandan

kaçarken taş kesilme efsanesine rastlanmasının sebebi halkın maruz kaldığı bir durumun sonucu olduğu kanısındayız.

Ardahan iklim ve doğası gereği tabiatla içli dışlı bir yaşam sürdüğü için dağ, tepe ve ağaçlarla ilgili efsaneler oldukça yaygındır.

Yer adları ile ilgili efsanelerde tarihi olaylar, taş kesilme ve dua sonucu yaşanan olaylardan yer adları kalmıştır. Bu efsaneler gerçeğe daha yakın olan sözlü anlatımlardır.

Hayvan efsaneleri ise taraklı kuş efsanesi dışında hiç rastlanılmayan efsanelerdir. Hayvancılığın ve yaylacılığın yoğun olarak yapıldığı ilde hayvan efsanelerinin anlatılmaması oldukça şaşırtan bir durum olmuştur.

Köroğlu'nun Göle'de yaşadığı efsanesi anlatılmış, Şişek Gölü'nde atının hızını ölçtüğü ileri sürülmüştür. Aşk efsaneleri ise Ağcakala'da Çifte Âşıklar efsane ile Van Akdamar adasında anlatılan Ah Tamara efsanesi ile oldukça benzer özellik göstermektedir.

Ardahan'da en dikkat çeken efsaneler ise yamyamlar ve yamyam şehirleri ile ilgili anlatılan efsaneler oldu. Göle, Hanak ve Ardahan Hasköy'de anlatılan yamyam efsanelerin birbirini tamamlar nitelikte olduğu, şehirlerin yerlerinin gösterilmesi yaşananları köy ve isim vererek anlatmaları da bu efsaneleri gerçeğe oldukça yaklaştırmıştır.

Evliyalarla ilgili anlatılan efsanelerde genellikle menkıbelere ait unsurlarda olduğunu gördük. Evliyaların Allah dostu ve halka iyi örnek olma gibi özellikleri vardır. Evliyalar tayyi zaman ve tayyi mekân 'da bulunma özellikleri vardır ve genellikle halkın zor anında yardıma yetişirler.

Anlatılan efsanelerde başlangıç formeli olarak ; “eskiden”, “zamanın birinde”, “zamanında”, “rivayete göre” kullanılıyor. Kaynak kişilerin hepsi anlattığı efsanenin gerçek olduğunu eşi dostu yaşadığını belirtmiştir. Bu durum efsanenin inanç unsuru etrafında şekillendiğini ve inandırıcılığını gösteren önemli bir özelliktir.

Anlatılan efsanelerin sonu ise; “bundan sonra adı... kalmıştır”, “bundan sonra bu isimle anılıyor”, “denmiştir” şeklinde bitmiştir. Efsanelerin sonunda ise anlatılan dağ, tepe, türbe, değirmen, define yerleri ile ilgili bugünkü bilgilerde verilmiştir.

Halk genellikle devrik cümle yapısını kullanmıştır. Fiillerde genellikle ünlü daralması görülmüştür. “ı” harfi yerine genellikle “i” kullanılmaktadır. Dualar, atasözleri, kargışlar gibi halk yaşayışından derin izler anlatılan efsanelerde görülmüştür.

Derlediğimiz efsanelerin ilin tamamının efsaneleri değildir. Gitmediğimiz köylerde ve beldelerde anlatılan birçok efsane vardır. İlin ve çevre köylerin efsanelerini iyi bilen kaynak kişilerin birkaçına da ulaşamadık. Derlemede karşılaştığımız en büyük problem ise efsanenin ne olduğunu anlatmak oldu. Halk, masal, hikâye, efsane, mit, menkıbe ve destan türlerinin hepsinin adına hikâye diyerek anlatıyor. Sahada efsane derlerken sözlü kültürde yaşayan birçok türü de derleme şansımız oldu. Derlenmeyen ve ulaşılmayan efsaneler bir an önce derlenip bilim dünyasına kazandırılmalıdır.

Derleme aşamasında sahada ne kadar kalınıp halkla ne kadar iletişim kurulursa derleme çalışmasına çok daha yararlı olduğunu gördük. Bir tanıdık, eş ve dostla ortam oluşturmak, daha önce efsane anlatmış bir kaynak kişi izletmek ve dinletmek, kaynak kişiler arasında hafif rekabet ortamı yaratmakta anlatıların tam metnini, farklı versiyonlarını, yörede duyulmuş birçok efsaneyi aynı anda derlemeyi sağlamıştır. Bu durumları diğer sözlü kültür ürünlerinin derlenmesinde de işe yaracağı ve kolaylık sağlayacağı kanaatindeyiz.

Yaptığımız çalışmanın Ardahan Efsanelerinin derlenmesi ve yazılı ve sözlü kaynaklarda yer alan Ardahan Efsanelerinin bir araya getirilip tasnif edilmesi ilgili ilk çalışma olması bakımından önemli olduğu ve bizden sonraki araştırmacılara kaynak ve yol gösterici olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAK KİŞİLERİN LİSTESİ

Efsaneleri derlediğimiz kaynak kişilerle ilgili bilgiler soyadının alfabetik sırası gözetilerek verilecektir. Kaynak kişiler efsaneleri büyüklerinden dinlediğini belirtmişlerdir.

- a. Adı soyadı
- b. Yaşı
- c. Eğitim durumu
- d. Mesleği
- e. Anlattığı efsane adı

Kaynak şahıslarla ilgili yukarıdaki bilgiler verilmiştir.

1.

- a. Songül Ağay
- b. 26
- c. Lisans
- d. Sosyoloji Mezunu
- e. Iraz Gelin

2.

- a. Telli Ağay
- b. 70
- c. İlkokul
- d. Ev Hanımı
- e. Kızlar Kayası, Tek Çam

3.

- a. Fahire Aydın
- b. 55
- c. İlkokul
- d. Ev Hanımı
- e. Görünen Şehit

4.

- a. Bülent Alan
- b. 50
- c. Ortaokul
- d. Esnaf

- e. Keşişin Mezarı
5.
    - a. İsmail Alptekin
    - b. 76
    - c. İlkokul
    - d. Çiftçi
    - e. İnsan Yiyen Harbeler(Peğler)
  6.
    - a. Ali Musa Akar
    - b. 35
    - c. Ortaokul
    - d. Çiftçi
    - e. Kızlar Kayası
  7.
    - a. Selim Aydın
    - b. 70
    - c. İlkokul
    - d. Çiftçi
    - e. Kol Şehri
  8.
    - a. Niyazi Bahadır
    - b. 76
    - c. İlkokul
    - d. Marangoz
    - e. Köse Hesso, Kurban İnen Türbe, Deli Şükrü
  9.
    - a. Bilal Baştih
    - b. 33
    - c. Lisans
    - d. Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
    - e. Gelin Kayaları, Kabak Dağı Efsanesi

10.

- a. İmdat Çakır
- b. 72
- c. Lise
- d. Emekli
- e. Boğa Gölü

11.

- a. Ayfer Çoban
- b. İlkokul 3
- c. 65
- d. Ev Hanımı
- e. Kan Ağlayan Ağaç, Al Karısı I, Al Karısı II

12.

- a. Latifşah Çoban
- b. 87
- c. İlkokul
- d. Çiftçi
- e. Nenenin Keçileri

13.

- a. Orhan Çoban
- b. 48
- c. Lise
- d. Milli Eğitimde Memur
- e. Kadının Güneyi, İnsan Yiyenler

14.

- a. Yıldız Değirmenci
- b. 53
- c. İlkokul
- d. Ev Hanımı
- e. Silahını Bırakmayan Asker

15.

- a. Bekir Duran
- b. 83
- c. İlkokul
- d. Çiftçi
- e. Dikili Taş

16.

- a. Talat Esen
- b. 84
- c. Okuryazar Değil
- d. Çiftçi
- e. Cin Deresi

17.

- a. Sürmeli Hanay
- b. 80
- c. İlkokul
- d. Ev Hanımı
- e. Halil Hoca Türbesi

18.

- a. Ayşe Karataş
- b. 55
- c. İlkokul
- d. Ev Hanımı
- e. Almanca'nın Cinleri, Caziler

19.

- a. Mukteber Karabulut
- b. 72
- c. Okuryazarlık Yok
- d. Ev Hanımı
- e. Yalnızçam Gelin Kayası

20.

- a. Tekin Taner Kayıkçı
- b. 35
- c. Lise
- d. Yeleçli Köyü Muhtarı
- e. Darağacı

21.

- a. Bahri Kılıç
- b. 80
- c. Lise
- d. Emekli Memur
- e. Kömür Baba Türbesi, Al Kızı

22.

- a. Hacer Koç
- b. 28
- c. Lisans
- d. İlahiyat Meslek Dersleri Öğretmeni
- e. Gelin Taşı

23.

- a. Osman Koçak
- b. 74
- c. Ortaokul
- d. Esnaf
- e. Zatlara Gelmeyen Kurban

24.

- a. Elif Korkutan
- b. 47
- c. İlkokul
- d. Ev Hanımı
- e. Ulgar Dağı, Üç Kaya

25.

- a. Fatma Okullu
- b. 95
- c. Ortaokul
- d. Ev Hanımı
- e. Altınlı Yılan, Üç Çam

26.

- a. Murat Polat
- b. 74
- c. İlkokul
- d. Çiftçi
- e. Büyük Ziyaret, Küçük Ziyaret, Kışatan Eşkiası, Karanlık Kale

27.

- a. Gazi Raik
- b. 80
- c. ilkokul
- d. Çiftçi
- e. Hasköy Tabyaları

28.

- a. Ergüder Seyhan
- b. 80
- c. İlkokul
- d. Esnaf
- e. Kemal Emi

29.

- a. Fadime Sönmez
- b. 83
- c. Okuryazarlık yok
- d. Ev Hanımı
- e. Maddaur Taşı, Caziler

30.

- a. Halim Sönmez
- b. 90
- c. Okuryazarlık yok
- d. Çiftçi
- e. Almanya'nın Altınları, Selin Götürdüğü Hazine

31.

- a. Sevgül Spor
- b. 60
- c. İlkokul
- d. Ev Hanımı
- e. Aygır Gölü, Kömür Baba Türbesi II

32.

- a. Taner Şimşek
- b. 50
- c. Lise
- d. Esnaf
- e. Recep Dede

33.

- a. Fatma Şentürk
- b. 90
- c. Okuryazarlık yok
- d. Ev Hanımı
- e. Şehitlik, Beşik Taşı

34.

- a. Kader Taçyıldız
- b. 30
- c. Lise
- d. Özel Güvenlik
- e. Taş Kesilen Çoban

35.

- a. İsmail Tarap
- b. 45
- c. İlkokul
- d. Çiftçi
- e. Kırklara Karışan Kardeş

36.

- a. Songül Tatar
- b. 29
- c. İlkokul
- d. Ev Hanımı
- e. Sihirli Hazine

37.

- a. Mücahit Uzun
- b. 50
- c. Ortaokul
- d. Esnaf
- e. Posoflu Ellez

38.

- a. Nazime Ünal
- b. İlkokul
- c. 76
- d. Ev Hanımı
- e. Taraklı Kuş

39.

- a. Ziyettin Ünal
- b. 81
- c. Ortaokul
- d. Çiftçi
- e. Al Kızı

40.

- a. Bedrettin Yıldız
- b. 75
- c. İlkokul
- d. Çobanlık, Gurbetçilik, Çiftçilik
- e. Yedi Kapılı Hazine, Yontma Taş Mezarın Hazinesi, Senem ile Hüseyin

41.

- a. Telli Yıldız
- b. 77
- c. Okuryazarlık Yok
- d. Ev Hanımı
- e. Üç Ağaç

42.

- a. Yeter Yıldız
- b. 82
- c. Okuryazarlık Yok
- d. Ev Hanımı
- e. Kızdırılan Sofu

43.

- a. Cezayir Yılmaz
- b. 69
- c. Yüksekokul
- d. Emekli öğretmen
- e. Cin Deresi, Gırnav Kalesi, Guleyinoğlu Çeşmesi

44.

- a. Mehmet Zeki Yiğit
- b. 82
- c. Okuryazarlık yok
- d. Çiftçi
- e. Sarı Kız Tepesi, Peri

KAYNAKÇA

- Akalın, Sami (1984) Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Alptekin, Ali Berat (1987) “Mersin Efsaneleri”, İçel Kültürü, Mersin Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayın Organı, 1 Ocak, İstanbul.
- Alptekin, Ali Berat (1993) Fırat Havzası Efsaneleri, Antakya.
- Altınkaynak, Erdoğan (1987) “Yerköy’de Bir Yatır: Dede Dağı”, Erciyes, 10, III, 27-32, Mart.
- Altınkaynak, Erdoğan (2008) Urum Folklor ve Halk Edebiyatı, Ankara.
- Altınkaynak, Erdoğan (2008) Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karaylar, Hearlem.
- Altınkaynak, Erdoğan (2008) Kırımçaklar, Hearlem.
- Altınkaynak, Erdoğan (2004) “Kırım Karaylarının Kutsal Mekânı Balta Tiymez Mezarlığı Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, 208, 34-38.
- Ardahan Turizm Rehberi (2014) Ardahan Valiliği, Yayın No: 17.
- Boratav, Pertev Naili (2000) 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, 10. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, Pertev Naili (1974) “Türk Efsaneleri”, Folklor Doğru, Sayı 35.
- Boratav, Pertev Naili (1957) “Ali Rıza Önder, Yaşayan Anadolu Efsaneleri (Legendes Vivantes d’Anatolie)” Oriens, X.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986) C.7, İstanbul.
- Çankaya, Sabahattin (1982) Elif ile Yusuf (1. Baskı), Rehber Yayınevi, Ankara.
- Demir, Necati (2011) “Sözlü Türk Kültüründe Hacı Bektaşî Veli”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, 57.
- Devellioğlu, Ferit (1992) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Elçin, Şükrü (1981) Halk Edebiyatına Giriş (1. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Elçin, Şükrü (2001) Halk Edebiyatına Giriş, 7. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergun, Metin (1997) Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, 1. cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Görkem, İsmail (1987) Elazığ Efsaneleri Üzerinde Araştırma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündoğdu, Hamza (2000) Kale Ve Kuleler Kenti Ardahan, Ardahan Valiliği, Ankara.

Gündüz, Şinasi (1998) Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi Yayınları, Konya.

Hançerlioğlu, Orhan (1984) İslam İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Helimoğlu Yavuz, Muhsine (1993) Diyarbakır Efsaneleri, 2.Baskı, Ocak, Doruk Yayınları, Ankara.

Kara, Ruhi (1993) Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Karadavut, Zekeriya (1992) Yozgat Efsanelerinin Anadolu Türk Efsaneleri İçindeki Yeri, Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu, 7-9 Mayıs.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991), Cilt 1, Ankara.

Konukçu, Enver (1999) Ardahan Tarihi, Ajans- Türk Basım A.Ş. Ankara.

Korkmaz, Ramazan (2015) Çıldır Folklor Ve Etnografyası, Karadeniz Dergi Yayınları, Ankara.

Kırzioğlu, Fahrettin (1953) Kars Tarihi, C. I, İstanbul.

Meydan Larousse (1981) Meydan Yayınları, İstanbul.

Oğuz, M. Öcal. Ekici, Metin. Aça, Mehmet. Düzgün, Dilaver. Akarpınar, R.Bahar. Arslan, Mustafa. Yılmaz, Aktan Müge. Eker, Gülin Öğüt. Özkan, Tuba (2013) Türk Halk Edebiyatı El Kitabı (10. Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara.

Önal, Mehmet Naci (2003) “Muğla Efsaneleri” VII-XV, Anadolu’da Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler.

Ögel, Bahaeddin (1989) Türk Mitolojisi, TTK Yayınları, Ankara.

Özön, Mustafa Nihat (1954) Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü, İstanbul.

Öztürk, Ali (1985) Türk Anonim Edebiyatı (1. Baskı), Bayrak Yayınları, İstanbul.

Öztürk, Hanifi; Küpeli, Mustafa (2014) Göle’nin Tarihteki İzleri, Siyasal Birikim Yayınları, İstanbul.

Patacı, Sami, (2016) Ardahan Kale Ve Kuleleri, Serhat Kalkınma Ajansı, Ardahan.

Püsküllüoğlu, Ali (2000) Arkadaş Türkçe Sözlük, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (2013) Efsane Araştırmaları (2. Baskı), Kömen Yayınları, Konya.

Sakaoğlu, Saim (2004) 101 Türk Efsanesi, “Taş Kesilen Çoban ve Kuzusu”, Akçağ Yayınları, 2.Baskı, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (1988) “Erzincan Efsanelerinin Edebiyattaki Yeri”, Erciyes Dergisi, Ocak, sayı 2.

Sakaoğlu, Saim (1987) “Efsane”, Çocuk Edebiyatı Yıllığı, 1.Baskı, Ocak, Gökyüzü Yayınları, İstanbul.

Sakaoğlu, Saim (1985) “İnsan Asıllı Kuş Efsaneleri”, Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler, 1.Cilt, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (1980) Anadolu Türk Efsanelerinde Tas Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Sami, Şemsettin (1998) Kamus-ı Türki, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Seyidoğlu, Bilge (1997) Erzurum Efsaneleri, 2.Baskı, Nisan, Erzurum Kitaplığı, İstanbul.

The American Heritage Dictionary Of The English Language U.S.A (1973).

Türkçe Sözlük (1988) Cilt 1, TDK Yayınları, Ankara.

Pala, İskender (1990) Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara.

Yardımcı, Mehmet (2015) Halk Edebiyatında Nazım Ve Nesir Karışık Türler, İzmir.

Yeni Türk Ansiklopedisi (1985) Cilt 2, İstanbul.

İnternet kaynakları

Ardahan Ticaret İl Müdürlüğü, resmi web. Sayfası. (<http://www.ardahan.gov.tr/>) 04.05.2017

Ardahan Belediyesi, resmi web. Sayfası. <http://www.ardahan.bel.tr/> 04.05.2017

Dergiler

Bizim Ahıska Dergisi (2012), S. 28, Bursa.

Bizim Ahıska Dergisi (2014), S. 35 Bursa.

Bursa'da Zaman Dergisi (2016) S. 19 Bursa.

Cheese Life (Nisan-Mayıs-Haziran 2017 Sayısı), info@cheeselifemagazine.com

Serhat Ardahan Dergisi (2000) İstanbul.

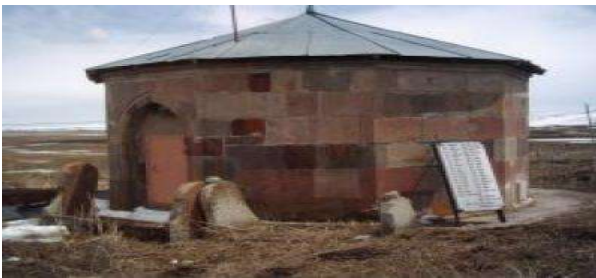
Seyahat Dergisi, (6 Eylül 2016) İstanbul. (Seyahatdergisi.com)

EK: 1 Efsanesi Anlatılan Yerlerle İlgili Bazı Görseller

Göle, Kömür Baba Türbesi, Fotoğraf (http://yesilgole.com/g_bilgi.htm).

Göle, Dedeşen Köyü, Şeyh Ahmet ve Şeyh Mehmet Türbesi, Fotoğraf (<http://serhatardahan.blogcu.com/dedesen-koyu-cami-ve-turbe/17394816>).

Damal, Oburcak Köyü, Alevi Dedesi Halil Hoca'nın Türbesi, Fotoğraf (Dilek Sarıkaya).

Damal, Kız Kaysın Gölgesi, Fotoğraf (Songül Ağay).

Hasköy'deki şehitliğe beşik bağlama şekli, Fatma Şentürk, Fotoğraf (Sinan Sarıkaya).

Göle, Koroğlu Kalesi, Fotoğraf (Soydan Çelik).

Çıldır Gölü, Fotoğraf (<http://www.ardahan.bel.tr/haber/6050/cildir-golu>).

Çıldır, Şeytan Kalesi, Fotoğraf ([http://wikimapia.org/10135903/tr/%C5%99 Şeytan-Kalesi](http://wikimapia.org/10135903/tr/%C5%99%20Şeytan-Kalesi)).

Sasadel Köyü, Üç Çam, Fotoğraf (Dilek Sarıkaya).

Posof, Nene Kaya, Fotoğraf (Kaan Gündoğdu).

Posof, Hıram, Fotoğraf (<http://www.resimler.tv/resim4422.htm>).

Posof, Kol Kalesi Ve Kol Şhrinin Olduğu Mevki, Fotoğraf
(<http://gezilecekyerler.com/posof/>).

Göle, Darağacı, Fotoğraf (Facebook Bellitepe Köyü Sayfası).

Hanak, Gırnav Kalesi, Fotoğraf (Enver Konukçu).

Damal, Büyük Ziyaret Tepesi, Fotoğraf (Enver Konukçu).

Ilgar Dağı Âşık Zülali Köyünün yaylasından görünümü. Fotoğraf (İbrahim Şekeroğlu)

EK:2 Ardahan İl Haritası

(<http://www.csb.gov.tr/iller/ardahan/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=3832>, 30.05.2017)

ÖZ GEÇMİŞ

20.08.1989 tarihinde Göle'nin Bellitepe Köyü'nde dünyaya geldi. İlkokulu aynı köyde okuduktan sonra ortaokulu Göle'de liseyi Ardahan'da tamamladı. 2007 yılında Van Yüzüncü

Yıl Eğitim Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nü kazandı. 2012 yılında aynı fakülteden birincilikle mezun oldu. Bitirme tezini “Ardahan Ağzından Derlenmiş Folklorik Metinler’le tamamladı. 2012-2015 yılları arasında Ardahan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda öğretmenlik yaptı. 2016 yılında Ardahan Devlet Hastanesinde veri hazırlamacı olarak çalıştı. 2015’te Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Tezli Yüksek Lisans Programına katılmaya hak kazandı. IV. INTERNATIONAL FARABI READINGS, Almaty, Kazakistan10-13 Nisan 2017’de “Göle’den Niyazi Bahadır’ın Masal Daracığı Ve Bu Masalların Propp Metodu Açısından İncelenmesi” bildiri olarak yayınlandı. Evli bir çocuk annesidir.

